ISSN 2519-2590 | УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ВИДАННЯ РЕКОМЕНДОВАНЕ ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ КАТЕГОРІЇ «Б»

ВИДАВЕЦЬ: РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ЗАСНОВНИКИ: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦЕНТР КОНСТИТУЦІЙНИХ ІНІЦІАТИВ
РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

ГОЛОВНІ РЕДАКТОРИ: ОЛЕНА БОРИСЛАВСЬКА, СЕРГІЙ РІЗНИК

Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ 22166-12066Р від 07.06.2016 року
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №1877 від 30.05.2024 р.

ІДЕНТИФІКАТОР МЕДІА: R30-04930

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА
UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Олена Бориславська	КОНЦЕПТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: МІЖ ВИКЛИКАМИ ВІЙНИ ТА ВИМОГАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	3

НАУКОВІ СТАТТІ

Дмитро Терлецький	АД'ЄКТИВНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ПАТОЛОГІЯ	15
Наталія Пархоменко	КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП РОЗПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА	29
Віталій Ковальчук	УЧАСТЬ ГРОМАДЯН У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ ТА ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	41
Ігор Заяць	КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)	59
Володимир Кобрин, Юлія Нос, Романа Пономаренко	РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ	75
Андрій Гачкевич	ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ОСНОВА АВТОМАТИЗОВАНОГО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ	86

СЛОВО МОЛОДИМ НАУКОВЦЯМ

Вікторія Дубас, Анастасія Костюніна	ВЗАЄМОДІЯ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ З КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОДАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ	98

РЕЦЕНЗІЇ

Любомир Бориславський	ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА НАТО: НОВЕ АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ	110

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОГЛЯД 113

УДК 342.41+341.17:342.4

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.1

Олена Бориславська
Доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка,
Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0001-8338-0966
E-mail: olenabor@gmail.com

Подано до друку: 01.07.2025 | Рецензія 1: 26.08.2025 | Рецензія 2: 27.08.2025 | Затверджено до друку: 09.09.2025

КОНЦЕПТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: МІЖ ВИКЛИКАМИ ВІЙНИ ТА ВИМОГАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

THE CONCEPT OF CONSTITUTIONAL IDENTITY: BETWEEN THE CHALLENGES OF WAR AND THE REQUIREMENTS OF EUROPEAN INTEGRATION

Olena Boryslavska
Doctor of Legal Science, Professor of the Constitutional Law Department,
Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Abstract | This article examines the phenomenon of constitutional identity within the context of contemporary challenges and transformations in Ukraine. Over the past decade, the issue of identity has extended far beyond the confines of cultural or philosophical discussions, becoming a key factor in legal and political transformations. In the Ukrainian context, where the state is simultaneously defending its sovereignty while actively pursuing integration with the EU, this topic is especially pertinent. Moreover, its urgency is largely driven by the armed aggression aimed at denying Ukrainian national identity and, consequently, the right of the Ukrainian people to their own statehood, history, and culture.

Particular attention is given to the relationship between national and constitutional identity. The article analyzes the jurisprudence of European constitutional justice bodies (notably, the Federal Constitutional Court of Germany, the Constitutional Council of France, and the Constitutional Court of Italy), as well as the positions of the Constitutional Court of Ukraine. It demonstrates that national identity, rooted in the historical experience and cultural distinctiveness of a political community, serves as the foundation for constitutional identity, which is enshrined in the text of the Constitution.

The article explores scholarly concepts and doctrinal approaches (from M. Rosenfeld, G. J. Jacobson, H. Marti, and others) that offer various interpretations of the essence of constitutional identity—ranging from the immutable core of the constitution to a reflection of the collective self-awareness of the people. It is shown that while this diversity of approaches fosters a pluralistic scholarly debate, it also carries the risk of being misused in practice.

Special emphasis is placed on the functions of constitutional identity, which the author proposes to divide into internal (ensuring the stability of the constitutional order by protecting its immutable core) and external (defining the limits of integration into supranational legal orders, primarily the legal order of the EU). Furthermore, it is argued that in times of war, the protective function of constitutional identity acquires special significance, serving as a "legal shield" for statehood, its national underpinnings, and territorial integrity.

The conclusion substantiates the thesis that constitutional identity is the embodiment of national identity within the text of the Constitution, which enshrines the values a community deems fundamental and translates them into legal reality. While it is not a static concept and can evolve with society, it nevertheless remains the core of the constitutional order and a mechanism for safeguarding its stability against external and internal threats.

Keywords: constitutional identity, national identity, constituent power, constitutional core, protective function, constitutional order, rule of law, European integration, constitutional jurisprudence, sovereignty.

Анотація | Стаття присвячена дослідженню феномену конституційної ідентичності в умовах сучасних викликів і трансформацій в Україні. Протягом останнього десятиліття проблема ідентичності вийшла далеко за межі культурологічних чи філософських дискусій, ставши одним із ключових чинників правових і політичних трансформацій. В українському контексті, де держава водночас захищає свій суверенітет і перебуває в активному процесі інтеграції з ЄС, ця тема є особливо актуальною. Причому її актуалізація значною мірою зумовлена саме збройною агресією, спрямованою на заперечення української національної ідентичності, а отже, і права українського народу на власну державність, історію та культуру.

Особливу увагу в статті приділено співвідношенню національної та конституційної ідентичності. Проаналізовано практику європейських органів конституційної юстиції (зокрема, Федерального Конституційного Суду Німеччини, Конституційної Ради Франції, Конституційного Суду Італії), а також позиції Конституційного Суду України. У статті показано, що саме національна ідентичність як результат історичного досвіду та культурної самобутності політичної спільноти є підґрунтям для формування конституційної ідентичності, що закріплюється в тексті Основного Закону.

Проаналізовано наукові концепції та доктринальні підходи (М. Розенфельд, Г. Дж. Джейкобсон, Х. Марті та ін.), які пропонують різні трактування сутності конституційної ідентичності — від незмінного ядра конституції до відображення колективної самосвідомості народу. Показано, що розмаїття підходів, з одного боку, створює підґрунтя для плюралістичної наукової дискусії, а з іншого — загрожує ризиками зловживань на практиці.

Особливу увагу приділено функціям конституційної ідентичності, які запропоновано поділяти передусім на внутрішню (забезпечення стабільності конституційного ладу шляхом захисту його незмінного ядра) та зовнішню (визначення меж інтеграції у наднаціональні правові порядки, насамперед у правопорядок ЄС). Крім того, доведено, що в умовах війни особливого значення набуває захисна функція конституційної ідентичності, що слугує своєрідним «юридичним щитом» державності, її національного підґрунтя, територіальної цілісності тощо.

У висновках обґрунтовано тезу, що конституційна ідентичність є відображенням національної ідентичності в тексті Конституції, що фіксує цінності, які спільнота вважає фундаментальними, та водночас транслює їх у правову реальність. Вона не є застиглою категорією, адже може еволюціонувати разом із суспільством, проте завжди залишається ядром конституційного ладу й механізмом захисту його стабільності від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Ключові слова: конституційна ідентичність, національна ідентичність, установча влада, конституційне ядро, захисна функція, конституційний лад, верховенство права, європейська інтеграція, конституційна юриспруденція, суверенітет.

«Ідентичність поліса не визначається його стінами»
Аристотель[1]

Вступ. Проблема ідентичності в сучасному світі виходить далеко за межі суто філософської або культурологічної площини, стаючи одним із ключових чинників політичних і правових трансформацій. Дедалі частіше до цієї категорії звертаються органи конституційного правосуддя та науковці. Водночас українська правнича наука до певного часу проявляла достатньо обережне ставлення до проблематики *ідентичності,* а її інтеграція в науковий обіг, порівняно з іншими категоріями, відбувалася досить повільно. Своєрідним поштовхом до її актуалізації стало повномасштабне вторгнення рф, збройна агресія якої проти України має виразний ідеологічний характер. Агресор заперечує українську національну ідентичність, а отже — право українського народу на самостійне існування, на власну історію, культуру та державність. Саме тому питання ідентичності набуло екзистенційного значення.

Тоді як у загальноєвропейському дискурсі проблематика ідентичності зазвичай розглядається в контексті меж права ЄС щодо національних правових систем держав-членів, в Україні, вочевидь, саме збройна агресія спонукала до актуалізації досліджень ідентичності, причому більшою мірою — у її взаємозв'язку з ідентичністю національною. Лише за кілька останніх років з'явилася низка наукових статей (зокрема[2,3,4]), була захищена дисертація[5], до концепту ідентичності зверталися автори монографічних правничих досліджень[6]. Така увага видається цілком закономірною і з огляду на відповідні глобальні тенденції в правничій науці. Розвиток інтеграційних утворень на кшталт Європейського Союзу, а також внутрішні трансформації держав закономірно породжують нові виклики для розуміння того, ким є політична спільнота і які цінності становлять основу її правопорядку.

Водночас аналіз наукових праць свідчить, що спектр поглядів на природу та зміст конституційної ідентичності, її співвідношення з національною ідентичністю є надзвичайно широким, а часом такі погляди є досить суперечливими. З одного боку, розмаїття позицій відкриває простір для конструктивного плюралізму, а з іншого, розмитість сутності цих понять створює теоретичні та практичні ризики, може призвести до зловживань, коли апеляція до «ідентичності» використовується для виправдання політичних чи ідеологічних рішень.

Варто зауважити, що трапляється і досить скептичне ставлення до концепту конституційної ідентичності. Зокрема, у монографії «Правове забезпечення повоєнного відродження України» ідентичність трактують як «тотожність» і критикують запровадження в науковий обіг понять «конституційна ідентичність» і «національна конституційна ідентичність» без відповіді на питання «що чому тотожне». Автор ставить цікаве запитання: «чому має бути тотожна чинна українська Конституція? «Руській правді», Конституції П. Орлика чи Конституції УНР? А якщо не писаним текстам, то чому: менталітету, соціальній психології українців, їхній культурі, мові, національній гідності чи чомусь іншому?»[7].

---

[1] Цит. за: Jacobsohn G.J. 'Constitutional Identity' (2006) 68 The Review of Politics, pp. 361-397, p. 364.
[2] Barabash I. Is it Possible to Preserve Statehood Without Protection of National Identity? (Some Lessons from Post-Soviet Constitutionalism Based on the Experience of Ukraine. Baltic Journal of Law & Politics. 2025. Volume 18, Special Issue (2025). P. 34-55. URL: https://doi.org/10.2478/BJLP-2025-0004.
[3] Ковальчук В. (2021) Конституційна, громадянська та національна ідентичність через призму формування політичної нації в Україні. Український часопис конституційного права. № 4. С. 65–76.
[4] Колісник В. П., Берченко Г. В., Слінько Т. М. Конституційна ідентичність як втілення установчої влади. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29. № 3. С. 69-88.
[5] Никорак О. Ю. Конституційна ідентичність як категорія конституційного права. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» з галузі знань 08 «Право». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/diss_Nykorak.pdf.
[6] Правове забезпечення повоєнного відродження України: монографія / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: Юрінком Інтер, 2025.
[7] Костицький М.В. Зміцнення української національної ідентичності через національно-патріотичне виховання. В кн.: Правове забезпечення повоєнного відродження України: монографія / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: Юрінком Інтер, 2025. С. 51.

Варто додати й те, що значна частина наукових праць, опублікованих на Заході, застосовує концепт конституційної ідентичності з очевидно негативною конотацією, розглядаючи її, з емпіричного погляду, як інструмент у протидії праву ЄС[8] [9]. Наприклад, Андраш Шайо та Федеріко Фаббріні прямо стверджують, що вона несе серйозні ризики та небезпеки, оскільки «була розроблена вищими державними судами з метою загального захисту певних сфер національних правових систем від впливу європейського права»[10].

Тож чим є конституційна ідентичність як феномен: «сконструйованою реальністю»[11], вигадкою правничої теорії чи важливою частиною сучасної конституційної доктрини, вагомим засобом конституційної аргументації? Звісно, це питання не вичерпує всіх можливих варіантів відповідей, тому його можна розвивати, як і пошук рішень. *Метою* ж цієї статті є з'ясування того, яким чином конституційна ідентичність може функціонувати як інструмент — своєрідний юридичний «щит» — для захисту держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. У цьому контексті конституційна ідентичність розглядається не лише як абстрактна теоретична конструкція, а і як практичний інструмент конституційної юриспруденції та засіб легітимації дій держави щодо захисту національних інтересів.

Методологія цього дослідження заснована на комплексному підході, що поєднує філософсько-правовий аналіз категорії ідентичності, дослідження конституційної юриспруденції (рішень конституційних судів) та порівняльний аналіз доктринальних підходів у європейській та світовій юридичній науці.

Витоки концепту: від національної ідентичності до юридичного тексту. У науковій літературі категорія «ідентичність» традиційно пов'язується із питаннями самовизначення — індивідуального чи колективного, у другому випадку — позначаючи спорідненість та особливості певної спільноти. Власне, ідентичність — не лише опис певної спільності, але й механізм її конструювання: визначення того, «ким ми є» і «чим ми не є» у зіставленні з іншими. Національна ідентичність (чи то національно-етнічна, чи національно-політична) визначає унікальність та самобутність певної спільноти; вона формується під впливом історичного досвіду, традицій, культури, мови та інших елементів, що забезпечують згуртованість і стійкість нації.

Система світового правопорядку, що сформувалася після завершення Другої світової війни, постала в нерозривному взаємозв'язку з принципом поваги до ідентичності націй (народів). Так, одним із засадничих положень Статуту ООН є «самовизначення народів» — принцип, пов'язаний із доктриною національного суверенітету. Адже існування нації є необхідною і першочерговою умовою самовизначення й, відповідно, створення суверенної держави; з іншого боку, «для того, щоб вижити і процвітати у ворожому міжнародному середовищі, національні спільноти переважно потребують держави»[12]. Тож нації втілюють певну групову ідентичність, особливий характер якої, з одного боку, є результатом усієї історії цієї спільноти, а також її традицій, культури, мови і т. ін., а з другого — беззаперечною передумовою національного суверенітету та права на самовизначення.

Із усталенням мирного співіснування держав (переважно — національних) на Європейському континенті потреба постійного повсякденного захисту національної ідентичності практично відпала, тож у правничій науці проблематика ідентичності набула іншого фокусу. Річ у тім, що євроінтеграційні процеси поставили низку серйозних питань щодо співвідношення національного суверенітету та наднаціональної влади Європейського Союзу, меж останньої, способів взаємодії між національним та європейським правопорядками, особливо — у випадках різних поглядів на ту

[8] Julian Scholtes. Abusing Constitutional Identity. German Law Journal (2021), 22, pp. 534–556. URL: https://doi.org/10.1017/glj.2021.21
[9] Polzin, M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul. German Law Journal, 2017, 18(7), 1595-1616. URL: https://doi.org/10.1017/S2071832200022458
[10] Fabbrini Federico, Sajo Andras. (2019). The dangers of constitutional identity. European Law Journal. 25. URL: https://doi.org/10.1111/eulj.12332.
[11] Polzin, M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul. German Law Journal, 2017, 18(7), 1595-1616. URL: https://doi.org/10.1017/S2071832200022458
[12] Dahbour Omar. National Identity: An Argument for the Strict Definition. Public Affairs Quarterly, vol. 16, no. 1, 2002, pp. 17–37. JSTOR. URL: https://www.jstor.org/stable/40441311

чи іншу проблему. Розв'язувати такі проблеми довелося передусім органам конституційної юстиції, які й звернулися до концепту ідентичності, проте в її складнішій інтерпретації.

Поштовхом для цього стали положення Договору про заснування Європейського Союзу, у статті F якого було вказано, що Європейський Союз повинен поважати «національну ідентичність держав-членів, системи правління яких засновані на принципі демократії» (редакція Маастрихтського договору 1992 р.) [13]. У консолідованій версії Договору сказано, що «Союз поважає рівність держав-членів перед Договорами та національну самобутність (в оригіналі англійською мовою — *identity* — ідентичність) держав-членів, властиву їхнім основним політичним та конституційним структурам, включно з регіональним та місцевим самоврядуванням» (ст. 4)[14]. Тут слід вказати, що в Договорі йдеться про національну (не конституційну) ідентичність; поняття ж конституційної ідентичності було введено органами конституційної юстиції з посиланням на згадане положення Договору.

Варто зауважити, що органи конституційної юстиції європейських держав загалом не так часто вдаються до категорії *національна ідентичність*, хоча такі випадки трапляються. Водночас вони досить активно застосовують поняття *конституційна ідентичність* у різних його варіантах, словосполученнях, взаємозв'язках з іншими спорідненими категоріями (хоча Маастрихтський та Лісабонський договори, на які посилаються ці органи, оперують категорією «національна ідентичність»[15]). Зокрема, у рішенні Конституційної Ради Франції № 2006-540 DC від 27 липня 2006 року орган конституційного контролю вдається до поняття *конституційна ідентичність Франції* (l'-identité constitutionnelle de la France), коли йдеться про імплементацію директиви ЄС у національне законодавство:

«Імплементація директиви не може суперечити жодному правилу чи принципу, що *належить до конституційної ідентичності Франції*, якщо тільки конституанта (установчий, конституційний орган) не надає на це згоди»[16].

Однією з центральних доктрин, застосованих в аргументації рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини щодо Лісабонського договору від 30 червня 2009 року, є концепція *«національної конституційної ідентичності»*. Загалом у цьому рішенні застосовано такі категорії: «*ідентичність Федеративної Республіки Німеччина*» (абз. 179), «*конституційна ідентичність*» (абз. 209), «*порушення конституційної ідентичності* (зазіхання на …)» (абз. 218), «*непорушна конституційна ідентичність*» (абз. 219), «*повага до конституційної ідентичності*» (абз. 226), «*конституційна ідентичність Основоположного Закону*» (абз. 235)[17]. Лісабонське рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини є одним із найбільш згадуваних та цитованих, коли йдеться про питання ідентичності. Хоча воно було далеко не першим, у якому орган конституційної юстиції звертається до концепту конституційної ідентичності[18],[19], проте знаковим: суд не лише застосував, але й розвинув доктрину конституційної ідентичності, визначивши чіткі межі політичної інтеграції в рамках ЄС та передавання повноважень на наднаціональний рівень[20].

---

[13] Treaty on European Union. OJC 191, 29.07.1992. p.1-112. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT

[14] Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/c 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf

[15] Treaty on European Union. OJC 191, 29.07.1992. p.1-112. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT; Консолідовані версії Договору про ЄвропейськийСоюз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/c 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf

[16] 2006-540 DC, 27 July 2006, cons. 17, 18, 19, 20, Journal officiel du 3 aout 2006, page 11541, texte № 2.

[17] Lisbon Case, BVerfG 30.6.2009, 2 BvE 2/08, para. 1 – 421.

[18] Італійський Конституційний Суд був першим, хто запровадив ідею конституційної ідентичності з його доктриною controlimiti, хоча не сформулював її чітко з використанням самого терміну. Наприклад: Judgment of the Corte Costituzionale of 18 December 1973, Frontini, № 183/1973, ECLI:IT:COST:1973:183; Judgment of the Corte Costituzionale of 5 June 1984, Granital, № 170/1984, ECLI:IT:COST:1984:170.

[19] У 1974 році ФКС Німеччини вперше застосував поняття «ідентичність конституції» у рішенні Соланж 1 від 29 травня 1974 р. для обґрунтування меж верховенства права ЄС.

[20] Julian Scholtes. Abusing Constitutional Identity. German Law Journal (2021), 22, pp. 534–556. URL: https://doi.org/10.1017/glj.2021.21

Водночас Італійський Конституційний Суд, обґрунтовуючи межі застосування права ЄС у відомій справі Тарікко[21], застосовує обидві категорії: *«національна ідентичність»* та *«конституційна ідентичність».* Це рішення є цікавим джерелом для з'ясування доктринального питання про співвідношення згаданих понять. Отже, Конституційний Суд Італії передусім виходить із ролі *національної ідентичності* для забезпечення легітимності існування самого ЄС:

«… легітимація… та сама сила єдності в рамках правового порядку, що характеризується плюралізмом (стаття 2 Договору ЄС), випливають із його здатності охоплювати мінімальний рівень різноманітності, необхідний для збереження *національної ідентичності*, притаманної фундаментальній структурі держави-члена (стаття 4(2) Договору ЄС). В іншому випадку європейські договори суперечливим чином прагнули б підірвати саму конституційну основу, з якої вони виникли за волею держав-членів»[22].

Далі (вже в наступному абзаці) Суд доходить висновку про недоторканність принципів конституційного ладу, що дуже наочно підкреслює взаємозв'язок *національної ідентичності*, втіленої в суверенній державі, — через реалізацію установчої влади — в основоположних засадах конституційного устрою. Саме такі засади, що складають «серцевину» конституції, і вважають конституційною ідентичністю:

«З цього, в принципі, випливає, що право ЄС та рішення Суду (ЄС) … не можуть тлумачитися як вимога до держави-члена відмовитися від вищих *принципів свого конституційного ладу*… … правило, що випливає зі статті 325 ДФЄС, застосовується лише в тому випадку, якщо воно сумісне з *конституційною ідентичністю*, а національні органи влади беруть на себе відповідальність за таку оцінку»[23].

Зв'язку «конституційна ідентичність — національна ідентичність» застосовує і Конституційний Суд України у справі про державну мову (2021):

«… закарбований приписами частин першої, другої статті 10 Конституції України юридичний статус української мови як державної є водночас засадничою конституційною цінністю, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її *конституційної ідентичності…*

Як визначальний чинник і головна ознака *ідентичності української нації*… українська мова завдяки закладеному в ній самій націєтвірному началу є базовим системотвірним складником української державності та її основою»[24].

Це ще раз підтверджує висновок, якого ми дійшли раніше в одній із публікацій: *національна ідентичність*, як ідентичність спільноти, котра є джерелом установчої влади, складає фундамент *конституційної ідентичності*; установча влада реалізується в конституції, тож елементи національної ідентичності (такі як мова, культура, традиції, символи тощо) стають складовими ідентичності конституційної[25].

---

[21] По цій справі Суд ЄС двічі виносив рішення стосовно співвідношення права ЄС та національного права (Taricco I, C-105/14, 8 вересня 2015 р.; Taricco II, C-42/17, 5 грудня 2017 р.). Справа стосувалася строків давності для кримінального переслідування податкових злочинів (зокрема шахрайства з ПДВ) за законодавством Італії, проте підсвітила важливу проблему - співвідношення права ЄС та національної конституції. Встановлені національним законодавством Італії строки давності унеможливлювали в багатьох випадках притягнення до кримінальної відповідальності за великі податкові шахрайства. Виходячи з того, що стаття 325 ДФЄС зобов'язує держави-члени ефективно захищати фінансові інтереси ЄС, Суд ЄС постановив (Taricco I), що якщо національні строки давності роблять покарання неефективним, національні суди повинні не застосовувати такі норми внутрішнього права (навіть без рішення Конституційного суду). Італійський Конституційний суд звернувся до Суду ЄС з проханням уточнити, чи обов'язкове для італійських судів ігнорування строків давності, якщо це суперечить принципам їхньої Конституції. У відповідь, Суд ЄС визнав, що принцип законності у кримінальному праві має пріоритет; і якщо ігнорування строків давності призводить до непередбачуваності кримінальної відповідальності, суди не зобов'язані цього робити. Суд ЄС фактично погодився, що конституційна ідентичність держави-члена обмежує пряму дію норм ЄС у кримінальному праві.

[22] Constitutional Court of Italy. Decision No. 24 of 2017 (Taricco case), issued on February 8, 2017. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/doc/recent_judgments/O_24_2017.pdf

[23] Ibid.

[24] Рішення КСУ № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». п. 4.1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text

[25] Бориславська О. (2023). Державна мова і конституційна ідентичність України: природа взаємозв'язків. Український часопис конституційного права. №3(28). 3-15. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.3.2023.1

Сутність конституційної ідентичності. Мішель Розенфельд описує поняття конституційної ідентичності як суперечливу за своєю суттю концепцію: вона виражає нормативний стандарт, але уявлення про неї різняться, а практичне застосування призводить до розбіжностей щодо змісту самого поняття[26].

Загалом найбільш поширеними в сучасній науці є два підходи щодо сутності конституційної ідентичності, які Х. Марті узагальнено називає *«ідентичністю конституції»* та *«ідентичністю спільноти»*[27]. Перша зазвичай асоціюється з незмінним ядром конституції, набором цінностей і принципів, що вважаються визначальними для конституційного ладу[28] (саме такий підхід притаманний згаданому вище Лісабонському рішенню ФКС Німеччини[29]). У такому разі ідентифікація цих цінностей є завданням органу конституційної юстиції, а її зміст залежить від того, як останній розкриває ці цінності. До вад такого підходу Х. Марті відносить те, що він не дає відповіді на питання про відмінність конституційних ідентичностей різних націй (що є первинним значенням поняття «ідентичність»). І навпаки, така вада знімається, якщо конституційну ідентичність розглядати як ідентичність спільноти; проте в такому разі виникає проблема розрізнення різних рівнів «колективної ідентичності», залежно від спільноти, якій вона належить.

Розглядаючи сутність конституційної ідентичності як колективну ідентичність народу, М. Розенфельд водночас чітко відмежовує її від інших колективних ідентичностей, таких як «національна, релігійна чи ідеологічна», вважаючи їх концептуально різними:

«Конституційна ідентичність, як і національна ідентичність, може розглядатися як належність до колективного «я»… Сучасна конституційна ідентичність відрізняється від національної ідентичності — можна легко уявити французьку або німецьку націю без посилання на конституцію, хоча обидві вони … є ідентичностями, сконструйованими і спроектованими…, але конституційна ідентичність сконструйована частково проти національної ідентичності, а частково узгоджується з нею»[30].

Конституційна ідентичність як *ідентичність конституції*, своєю чергою, трактується по-різному, залежно від фундаментального розуміння того, чим є конституція. Деякі вчені стверджують, що основною частиною конституційної ідентичності є конституційні цінності; інші вважають, що конституційна ідентичність — це лише особливості, які роблять конституцію унікальною та відмінною від усіх інших конституцій[31]. Юриспруденція конституційних судів (як уже згадувалося вище) включає в це поняття також існуючий конституційний лад (концепція «конституція як устрій держави»). Крім згаданого рішення ФКС Німеччини, можна також навести як приклад позицію Конституційного суду Чехії, який, посилаючись на «клаузулу про вічність», закріплену в статті 9 Конституції Чехії, дійшов висновку, що «конституційний лад Чеської Республіки, зокрема його матеріальна основа, повинен мати пріоритет над законодавством ЄС»[32].

Розкрити справжню сутність конституційної ідентичності, як видається, можна, поглянувши на неї з позицій її природи, у пошуку відповіді на питання «чому?». Чому конституції різних держав, попри відображення в них низки універсальних цінностей і принципів, є все-таки різними? Чому до ядра конституції різні народи включають різні цінності й відносини, захищаючи їх «незмінними» положеннями? Чому межі національного та наднаціонального правопорядків є різними в

[26] M. Rosenfeld, «Constitutional Identity», in M. Rosenfeld and A. Sajo (eds.), The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, Oxford University Press, 2012, 756 (756-776).
[27] J.L. Marti, «Two Different Ideas of Constitutional Identity: Identity of the Constitution v. Identity of the People», in A. Saiz Arnaiz and C. Alcoberro Llivina (eds.), National Constitutional Identity and European Integration, Cambridge, Intersentia, 2013, 17 (17-36).
[28] Ґранат Мирослав. Конституційна ідентичність та її значення. Український часопис конституційного права, 2021, №4. С. 3-7. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.1
[29] Lisbon Case, BVerfG 30.6.2009, 2 BvE 2/08, para. 1 – 421.
[30] M. Rosenfeld, «Constitutional Identity», in M. Rosenfeld and A. Sajo (eds.), The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, Oxford University Press, 2012, P. 758(756-776).
[31] Faraguna, P., 'Constitutional Identity in the EU - A Shield or Sword' (2017). German Law Journal, №18 p.p. 1617–1640.
[32] Ruling by the Czech Constitutional Court on the Treaty of Lisbon (3 November 2009). US 19/08, 85., 26 Nov. 2008. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2013/10/22/c746a974-58eb-4907-b022-c9f486b6c3d2/publishable_en.pdf

різних державах-членах? Те, що така межа випливає з трактування положень національної конституції, є, імовірно, не причиною, а наслідком, тож точно не є відповіддю на запитання «чому?».

Сутність конституційної ідентичності розкривається не лише у формальних нормах і текстах конституцій, а передусім у глибинних соціокультурних та історичних підставах, які їх формують. Конституція, як акт установчої влади, завжди є відображенням колективного досвіду нації, її історичних травм, здобутків та уявлень про справедливість. Саме тому, попри універсальність певних демократичних цінностей — гідності, свободи, рівності, верховенства права, — конституанти структурують їх у своєму основному законі по-різному. Різниця часто полягає не стільки в самих цінностях, скільки в їхньому значенні, пріоритетності та способах інституційного забезпечення.

Те, що певні положення конституцій отримують статус «незмінних», зумовлене не стільки юридичною логікою, скільки суспільним консенсусом щодо того, що становить «ядро» національної ідентичності. Для одних народів це може бути людська гідність та федеративний устрій, для інших — єдність держави, її територіальна цілісність, статус державної мови, державних символів, для третіх — особлива роль релігії. Саме національний історичний досвід (революції, війни, колоніальне минуле, боротьба за незалежність) визначає, які елементи отримують символічне значення для нації, формують її ідентичність, стають джерелом ідентичності конституційної.

У такому самому ключі доцільно розглядати і проблему співвідношення національного та наднаціонального правопорядків. Межі між ними встановлюються не абстрактно, а виходячи з того, якої цінності певна спільнота надає своїм традиціям, відображеним у власних механізмах захисту прав і свобод. В одних країнах відчуття належності до європейського правового простору переважає і дозволяє більш гнучко підходити до верховенства права ЄС, тоді як в інших принцип збереження власної ідентичності суттєвіше обмежує простір наднаціонального втручання. Це означає, що сама межа є результатом глибинної ціннісної самовизначеності суспільства, а не просто продуктом юридичного тлумачення конституційних положень.

Функції конституційної ідентичності. Аналіз практики застосування концепту конституційної ідентичності (передусім — органами конституційної юстиції), як і трактування його сутності й призначення в науці, дає підставу виокремити щонайменше дві найбільш обговорювані функції конституційної ідентичності — *внутрішню* та *зовнішню*.

Внутрішня функція конституційної ідентичності спрямована на забезпечення стабільності конституційного ладу. Вона реалізується через ідею «жорсткого ядра конституції», тобто тих конституційних положень, які є незмінними (на кшталт статті 157 Конституції України: «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України») або змінюваними за особливо ускладненою процедурою (розділи I, III та XIII). Таке ядро виступає своєрідним «конституційним кодом» держави, що охоплює фундаментальні цінності (народний суверенітет, верховенство права, демократію, права і свободи людини, територіальну цілісність тощо) та водночас унеможливлює їх ревізію навіть кваліфікованою більшістю парламенту.

Зміст зовнішньої функції полягає у визначенні меж інтеграції національної правової системи у правопорядок Європейського Союзу, наднаціональний за характером. У цьому сенсі конституційна ідентичність виконує роль своєрідного «фільтра», крізь який держава пропускає зовнішні правові впливи. Вона може погоджуватися на гармонізацію та уніфікацію правових стандартів відповідно до acquis communautaire, водночас зберігаючи право відмовитися від сприйняття тих норм, які суперечать її фундаментальним конституційним принципам. Умовно кажучи, конституційна ідентичність виконує функцію запобіжника від «розчинення» національного конституційного ладу в наднаціональній правовій системі.

Анна Слєдзінська-Сімон пропонує більш деталізований підхід, виокремлюючи три основні сфери застосування поняття конституційної ідентичності: (1) у рішеннях щодо легітимності конституційних змін[33] — ідентичність виступає критерієм, який дозволяє визначити, чи відповідають зміни фундаментальним цінностям конституційного ладу; (2) у рішеннях щодо легітимності конституційних запозичень та налагодження міжсудового діалогу[34] — ідентичність використовується як інструмент контролю за рецепцією іноземних правових моделей, дозволяючи відрізнити корисні інновації від тих, що можуть суперечити базовим принципам; та (3) у рішеннях щодо меж інтеграції в рамках наднаціонального правопорядку[35], про що вже йшлося вище.

Окреслений підхід видається цілком виправданим у мирний час, коли держава функціонує в умовах стабільного правопорядку без викликів у вигляді збройної агресії проти неї. Однак в умовах війни на перший план виходить ще одна **функція конституційної ідентичності — *захисна***. Вона проявляється в тому, що конституційна ідентичність не лише виконує роль внутрішнього стабілізатора чи зовнішнього «фільтра», а й стає **додатковим інструментом захисту державності**. Незмінні положення Конституції покликані зберігати й захищати фундаментальні засади й цінності політичної спільноти навіть у випадку воєнної агресії проти держави. Конституційна ідентичність є додатковим інструментом захисту територіальної цілісності, державного суверенітету, атрибутів державності, національних символів, державної мови, тобто всіх цінностей, відображених у конституційному ядрі.

Агресор, ставлячи під сумнів **національну ідентичність** та її основоположні елементи, намагається зруйнувати саме підґрунтя легітимності держави. Заперечення права народу на самовизначення, на власну державу, на власну мову й культуру — це не лише політична чи ідеологічна стратегія, а й спосіб підриву конституційного ладу. У таких умовах конституційна ідентичність виконує роль юридичного бар'єра проти зміни або нівелювання тих положень, що визначають саму сутність держави.

Фіксація цих елементів у категорії «незмінних положень» надає їм особливого рівня захисту. Безумовно, ідеалізувати чи перебільшувати роль концепту конституційної ідентичності також не варто, з огляду на можливість встановлення контролю над політичними процесами чи маніпуляцій юридичними механізмами. З іншого боку, не варто ігнорувати закладених у конституційній ідентичності можливостей щодо охорони й захисту конституційних основ державного буття від їх підриву не лише зсередини, а й ззовні.

Висновки. Конституційна ідентичність як науково-правовий концепт пройшла шлях від абстрактної категорії, застосовної передусім у філософській і культурологічній площинах, до практичного інструмента конституційної юриспруденції. Вона виникла на стику філософсько-правових уявлень про природу ідентичності, з одного боку, та потреби конституційних судів визначати межі взаємодії національного і наднаціонального правопорядків, з іншого. Український контекст, зумовлений російською агресією, надав цьому концептові ще більшої актуальності, перетворивши його на вагомий засіб захисту державності.

Співвідношення національної та конституційної ідентичності є принциповим для розуміння сутності обох категорій. Національна ідентичність як колективна самосвідомість спільноти, що є джерелом установчої влади, становить основу конституційної ідентичності. Водночас конституційна ідентичність фіксує в тексті та структурі конституції ті цінності й елементи, які спільнота вважає незмінними, забезпечуючи їх додатковим рівнем юридичного захисту. Тож конституційна ідентичність є ідентичністю спільноти, відображеною в конституції (конституційному тексті, а також цінностях і принципах, на яких він заснований), що є суб'єктом установчої влади. Ця спільнота — політична за своєю суттю, але заснована на національній ідентичності державотвірного

[33] Yaniv Roznai. Unconstitutional constitutional amendments: the limits of amendment powers. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2017, xxxiv, 334p.; Kemal Gozler. Judicial Review of Constitutional Amendments: A Comparative Study. Ekin Press, Bursa, 2008. 126 p.
[34] Sujit Choudhry (2006). The Migration of Constitutional Ideas. Cambridge University Press. 448 p.
[35] Anna Sledzinska-Simon, Constitutional identity in 3D: A model of individual, relational, and collective self and its application in Poland, International Journal of Constitutional Law, Volume 13, Issue 1, January 2015, Pages 124–155, URL: https://doi.org/10.1093/icon/mov007

суб'єкта, реалізація права на самовизначення якого уможливила існування суверенної держави, в якій така конституція діє.

Сутність конституційної ідентичності полягає не лише в наборі формально закріплених «незмінних» положень, а передусім у відображенні історичного досвіду, культурних традицій та політичних цінностей певного народу. Вона є результатом суспільного консенсусу щодо того, що саме становить «ядро» політичної спільноти, та пояснює, чому різні держави, спираючись на подібні універсальні демократичні принципи, вибудовують різні моделі конституційного ладу.

Функціональне призначення конституційної ідентичності в сучасних умовах можна описати щонайменше через три основні площини: внутрішню — як гарантію стабільності конституційного ладу завдяки «незмінному ядру» конституції; зовнішню — як «фільтр» для визначення меж інтеграції до наднаціонального правопорядку та гармонізації з правом ЄС; захисну — як додатковий інструмент охорони державного суверенітету, територіальної цілісності, національних символів та мови в умовах воєнних загроз.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Barabash I. Is it Possible to Preserve Statehood Without Protection of National Identity? (Some Lessons From Post-Soviet Constitutionalism Based on the Experience of Ukraine. Baltic Journal Of Law Politics. 2025. Volume 18, Special Issue (2025). P. 34-55. URL: https://doi.org/10.2478/BJLP-2025-0004
2. Dahbour Omar. National Identity: An Argument for the Strict Definition. Public Affairs Quarterly, vol. 16, no. 1, 2002, pp. 17–37. JSTOR. URL: https://www.jstor.org/stable/40441311
3. Fabbrini Federico, Sajo Andras. (2019). The dangers of constitutional identity. European Law Journal. 25. URL: https://doi.org/10.1111/eulj.12332.
4. Faraguna, P., 'Constitutional Identity in the EU - A Shield or Sword' (2017). German Law Journal, №18. 1617–1640.
5. Jacobsohn G.J. 'Constitutional Identity' (2006) 68 The Review of Politics, pp. 361-397.
6. Julian Scholtes. Abusing Constitutional Identity. German Law Journal (2021), 22, pp. 534–556 URL: https://doi.org/10.1017/glj.2021.21
7. Martí J.L. «Two Different Ideas of Constitutional Identity: Identity of the Constitution v. Identity of the People», in A. Saiz Arnaiz and C. Alcoberro Llivina (eds.), National Constitutional Identity and European Integration, Cambridge, Intersentia, 2013, 17 (17-36).
8. Polzin, M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul. German Law Journal, 2017, 18(7), 1595-1616. URL: https://doi.org/10.1017/S2071832200022458
9. Rosenfeld M. Constitutional Identity, in M. Rosenfeld and A. Sajó (eds.), The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, Oxford University Press, 2012, P. 758(756-776).
10. Rosenfeld M. The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community. Routledge, 2010. 344 p.
11. Sujit Choudhry (2006). The Migration of Constitutional Ideas. Cambridge University Press. 448 p.
12. Von Bogdandy A., Schill S. «Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under the Lisbon Treaty», Common Market Law Review, 2011, pp. 1417-1454.
13. Yaniv Roznai. Unconstitutional constitutional amendments: the limits of amendment powers. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2017, xxxiv, 334p.; Kemal Gozler. Judicial Review of Constitutional Amendments: A Comparative Study. Ekin Press, Bursa, 2008. 126 p.
14. Śledzińska-Simon Anna. Constitutional identity in 3D: A model of individual, relational, and collective self and its application in Poland, International Journal of Constitutional Law, Volume 13, Issue 1, January 2015, Pages 124–155, URL: https://doi.org/10.1093/icon/mov007
15. Бориславська О. (2023). Державна мова і конституційна ідентичність України: природа взаємозв'язків. Український часопис конституційного права. №3(28). 3-15. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.3.2023.1
16. Ковальчук В. (2021) Конституційна, громадянська та національна ідентичність через призму формування політичної нації в Україні. Український часопис конституційного права. № 4. С. 65–76.
17. Колісник В. П., Берченко Г. В., Слінько Т. М. Конституційна ідентичність як втілення установчої влади. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29. № 3. С. 69-88.
18. Костицький М.В. Зміцнення української національної ідентичності через національно-патріотичне виховання. В кн.: Правове забезпечення повоєнного відродження України: монографія / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: Юрінком Інтер, 2025. С. 51.

19. Никорак О. Ю. Конституційна ідентичність як категорія конституційного права. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» з галузі знань 08 «Право». Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2023. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/diss_Nykorak.pdf
20. Правове забезпечення повоєнного відродження України: монографія / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ: Юрінком Інтер, 2025.
21. Ґранат Мирослав. Конституційна ідентичність та її значення. Український часопис конституційного права, 2021, №4. С. 3-7. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.1

Перелік юридичних документів:

22. 2006-540 DC, 27 July 2006, cons. 17, 18, 19, 20, Journal officiel du 3 août 2006, page 11541, texte № 2.
23. Constitutional Court of Italy. Decision No. 24 of 2017 (Taricco case), issued on February 8, 2017. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/doc/recent_judgments/O_24_2017.pdf
24. Judgment of the Corte Costituzionale of 18 December 1973, Frontini, № 183/1973, ECLI:IT:COST:1973:183
25. Judgment of the Corte Costituzionale of 5 June 1984, Granital, № 170/1984, ECLI:IT:COST:1984:170.
26. Lisbon Case, BVerfG 30.6.2009, 2 BvE 2/08, para. 1 - 421.
27. Ruling by the Czech Constitutional Court on the Treaty of Lisbon (3 November 2009). ÚS 19/08, 85., 26 Nov. 2008. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2013/10/22/c746a974-58eb-4907-b022-c9f486b6c3d2/publishable_en.pdf
28. Treaty on European Union. OJC 191, 29.07.1992. p.1-112. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT
29. Консолідовані версії Договору про ЄвропейськийСоюз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/c 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf
30. Рішення КСУ № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». п. 4.1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21

References

Bibliography:

1. Barabash I. Is it Possible to Preserve Statehood Without Protection of National Identity? (Some Lessons From Post-Soviet Constitutionalism Based on the Experience of Ukraine. Baltic Journal Of Law Politics. 2025. Volume 18, Special Issue (2025). P. 34-55. URL: https://doi.org/10.2478/BJLP-2025-0004
2. Boryslavska O. (2023). Derzhavna mova i konstytutsiina identychnist Ukrainy: pryroda vzaiemozviazkiv. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava. №3(28). 3-15. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.3.2023.1
3. Dahbour Omar. National Identity: An Argument for the Strict Definition. Public Affairs Quarterly, vol. 16, no. 1, 2002, pp. 17–37. JSTOR. URL: https://www.jstor.org/stable/40441311
4. Fabbrini Federico, Sajo Andras. (2019). The dangers of constitutional identity. European Law Journal. 25. URL: https://doi.org/10.1111/eulj.12332.
5. Faraguna, P., 'Constitutional Identity in the EU - A Shield or Sword (2017). German Law Journal, №18. 1617–1640.
6. Granat Myroslav. Konstytutsiina identychnist ta yii znachennia. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, 2021, №4. S. 3-7. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.1
7. Jacobsohn G.J. 'Constitutional Identity (2006) 68 The Review of Politics, pp. 361-397.
8. Julian Scholtes. Abusing Constitutional Identity. German Law Journal (2021), 22, pp. 534–556 URL: https://doi.org/10.1017/glj.2021.21
9. Kolisnyk V. P., Berchenko H. V., Slinko T. M. Konstytutsiina identychnist yak vtilennia ustanovchoi vlady. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. 2022. T. 29. № 3. S. 69-88.
10. Kostytskyi M.V. Zmitsnennia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti cherez natsionalno-patriotychne vykhovannia. V kn.: Pravove zabezpechennia povoiennoho vidrodzhennia Ukrainy: monohrafiia / za zah. red. R.O. Stefanchuka. Kyiv: Yurinkom Inter, 2025. S. 51.
11. Kovalchuk V. (2021) Konstytutsiina, hromadianska ta natsionalna identychnist cherez pryzmu formuvannia politychnoi natsii v Ukraini. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava. № 4. S. 65–76.
12. Martí J.L. «Two Different Ideas of Constitutional Identity: Identity of the Constitution v. Identity of the People», in A. Saiz Arnaiz and C. Alcoberro Llivina (eds.), National Constitutional Identity and European Integration, Cambridge, Intersentia, 2013, 17 (17-36).
13. Nykorak O. YU. Konstytutsiina identychnist yak katehoriia konstytutsiinoho prava. Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 «Pravo» z haluzi znan 08 «Pravo». Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv, 2023. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/diss_Nykorak.pdf

14. Polzin, M. Constitutional Identity as a Constructed Reality and a Restless Soul. German Law Journal, 2017, 18(7), 1595-1616. URL: https://doi.org/10.1017/S2071832200022458
15. Pravove zabezpechennia povoiennoho vidrodzhennia Ukrainy: monohrafiia / za zah. red. R.O. Stefanchuka. Kyiv: Yurinkom Inter, 2025.
16. Rosenfeld M. Constitutional Identity, in M. Rosenfeld and A. Sajó (eds.), The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, Oxford University Press, 2012, R. 758(756-776).
17. Rosenfeld M. The Identity of the Constitutional Subject: Selfhood, Citizenship, Culture, and Community. Routledge, 2010. 344 p.
18. Sujit Choudhry (2006). The Migration of Constitutional Ideas. Cambridge University Press. 448 r.
19. Von Bogdandy A., Schill S. «Overcoming Absolute Primacy: Respect for National Identity under the Lisbon Treaty», Common Market Law Review, 2011, pp. 1417-1454.
20. Yaniv Roznai. Unconstitutional constitutional amendments: the limits of amendment powers. Oxford, United Kingdom: Oxford University Press, 2017, xxxiv, 334p.; Kemal Gozler. Judicial Review of Constitutional Amendments: A Comparative Study. Ekin Press, Bursa, 2008. 126 p.
21. Śledzińska-Simon Anna. Constitutional identity in 3D: A model of individual, relational, and collective self and its application in Poland, International Journal of Constitutional Law, Volume 13, Issue 1, January 2015, Pages 124–155, URL: https://doi.org/10.1093/icon/mov007

List of legal documents:

22. 2006-540 DC, 27 July 2006, cons. 17, 18, 19, 20, Journal officiel du 3 août 2006, page 11541, texte № 2.
23. Constitutional Court of Italy. Decision No. 24 of 2017 (Taricco case), issued on February 8, 2017. URL: https://www.cortecostituzionale.it/documenti/download/doc/recent_judgments/O_24_2017.pdf
24. Judgment of the Corte Costituzionale of 18 December 1973, Frontini, № 183/1973, ECLI:IT:COST:1973:183
25. Judgment of the Corte Costituzionale of 5 June 1984, Granital, № 170/1984, ECLI:IT:COST:1984:170.
26. Konsolidovani versii Dohovoru pro YevropeiskyiSoiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu (2010/s 83/01). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/40/f450346n12.pdf
27. Lisbon Case, BVerfG 30.6.2009, 2 BvE 2/08, para. 1 - 421.
28. Rishennia KSU № 1-r/2021 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi». p. 4.1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21
29. Ruling by the Czech Constitutional Court on the Treaty of Lisbon (3 November 2009). ÚS 19/08, 85., 26 Nov. 2008. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2013/10/22/c746a974-58eb-4907-b022-c9f486b6c3d2/publishable_en.pdf
30. Treaty on European Union. OJC 191, 29.07.1992. p.1-112. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11992M%2FTXT

УДК 342.4

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.2

Дмитро Терлецький
Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»,
Одеса, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4588-7517
E-mail: trifiloff@gmail.com

Подано до друку: 25.06.2025 | Рецензія 1: 25.08.2025 | Рецензія 2: 20.08.2025 | Затверджено до друку: 08.09.2025

АД'ЄКТИВНИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ЯК ПАТОЛОГІЯ

ADJECTIVAL CONSTITUTIONALISM AS A PATHOLOGY

Dmytro Terletskyi
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Chair of the Department of Constitutional Law,
National University "Odesa Law Academy",
Odesa, Ukraine

Abstract | Contrary to the categorical assessments of the late twentieth century, which proclaimed the triumph of liberal democracy — both as an ideology completing the evolution of humanity and as a universally recognized form of government — it is currently undergoing perhaps its most severe test in both these dimensions.

The response of constitutional theory and comparative constitutional law to this challenge has been the construction of "adjectival constitutionalism" — a category designed to conceptualize the degree of non-conformity of the exercise of state power in a given country (in the interrelation of its properties) to the generalized image of constitutionalism, extending even to the justification of a concept that embodies an alternative and opposing image of state power that, having reached a certain level of generalization, finds empirical confirmation in other countries. At the same time, despite the fact that the concept of adjectival constitutionalism is substantiated and used by both domestic and foreign constitutionalists and political scientists, their theoretical premises and conclusions are extremely diverse.

The second part of this study is devoted to the analysis of the substantiation and application of adjectival constitutionalism in foreign legal scholarship.

Adjectival constitutionalism is sometimes used to justify so-called "other-than-liberal" constitutionalisms - those that are alternative to the liberal one. However, unlike unreal and ineffective constitutionalism, which denotes the absence of the phenomenon as such, "other-than-liberal" constitutionalism can be real and effective, but as a phenomenon and a category, it is perceived as a metonymy, since it always turns out to be something different from what it is called upon to replace.

At the same time, in the vast majority of cases, scholars focus on comprehending the deformations of liberal-democratic constitutionalism, which is postulated as the benchmark model, within various national contexts. A logical development of this approach is the use of adjectival constitutionalism in analyzing the exercise of state power in hybrid and authoritarian regimes.

The aspiration to study the global expansion of authoritarian rule and to conceptualize the results of this expansion-embodied in the legal orders of various states through the lens of adjectival constitutionalism ultimately leads to a perception of constitutionalism as any, and in some sense arbitrary, practice of state power, regardless of its connection to a defined ideology and doctrine, regardless of its teleological orientation, and consequently, regardless of its desired or merely feigned goals and tasks, as well as the effectiveness of their attainment. Moreover, if we are to speak of the pathologies of constitutionalism, then the conceptualization of the totality of their clinical signs of such pathologies through the framework of adjectival constitutionalism appears flawed, because in such a case, we are actually dealing with a conceptual characterization of a different condition of state power-namely, authoritarianism.Moreover, if we are to speak of the pathologies of constitutionalism as a phenomenon, then the conceptualization of a set of such «clinical symptoms» through the framework of adjectival constitutionalism appears flawed. In such a case, we are actually dealing with a conceptual characterization of a different condition of state power – namely, authoritarianism.

Keywords: constitutionalism, constitution, modern state, liberalism, democracy.

Анотація | Всупереч поширеним наприкінці XX століття категоричним оцінкам тріумфу ліберальної демократії і як ідеології, що завершує еволюцію людства, і як форми правління, що здобула універсальне визнання, — нині в обох цих вимірах вона зазнає чи не найтяжчого випробування.

Відповіддю конституційної теорії та порівняльного конституційного права на цей виклик стало конструювання «ад'єктивного конституціоналізму» категорії, покликаної концептуалізувати міру невідповідності державного владарювання певної країни (у взаємозв'язку його властивостей) узагальненому образу конституціоналізму, аж до обґрунтування поняття, що втілює альтернативний і протилежний образ державного владарювання, який, сягнувши певного рівня узагальнення, знаходить емпіричне підтвердження в інших країнах. Водночас, попри те що концепцію ад'єктивного конституціоналізму обґрунтовують і використовують як вітчизняні, так і зарубіжні конституціоналісти та політологи, їхні теоретичні засновки й висновки є надзвичайно різними.

Другу частину цього дослідження присвячено аналізу обґрунтування та застосування ад'єктивного конституціоналізму в зарубіжній юридичній науці.

Ад'єктивний конституціоналізм іноді використовують для обґрунтування альтернативних ліберальному — так званих «інших-ніж-ліберальний» — конституціоналізмів. Однак, на відміну від нереального та неефективного конституціоналізму, що позначає відсутність явища як такого, «інший-ніж-ліберальний» конституціоналізм може бути реальним і ефективним, але як явище та категорія сприймається як метонімія, оскільки завжди виявляється чимось іншим, ніж те, що покликаний замінити.

Водночас у переважній більшості випадків науковці зосереджують увагу на осмисленні деформацій ліберально-демократичного конституціоналізму, який постулюють як еталонну модель, у різних національних контекстах. Логічним розвитком такого підходу є використання ад'єктивного конституціоналізму при аналізі державного владарювання у гібридних та авторитарних режимах.

Прагнення дослідити експансію авторитарного правління в усьому світі та концептуалізувати за допомогою ад'єктивного конституціоналізму втілені у правових порядках різних держав результати цієї експансії врешті-решт призводить до сприйняття конституціоналізму як будь-якої, у певному сенсі довільної, практики державного владарювання поза її зв'язком із визначеною ідеологією та доктриною, поза її цілепокладанням, а отже, безвідносно до бажаних чи лише удаваних цілей і завдань, а також ефективності їхнього досягнення. Якщо ж говорити про патології конституціоналізму, то концептуалізація сукупності їхніх клінічних ознак таких патологій через ад'єктивний конституціоналізм видається хибною, адже в такому разі йдеться про концептуальну характеристику іншого стану державного владарювання – авторитаризму.

Ключові слова: конституціоналізм, конституція, сучасна держава, лібералізм, демократія.

Постулат, за яким антитезою конституціоналізму визнається тільки абсолютно безмежне, політично та юридично неорганізоване й неупорядковане — ідеально деспотичне — державне владарювання, є теоретично й емпірично безпідставним. Навпаки, деспоти сучасності — авторитарні лідери в усьому світі — наполегливо та послідовно використовують юридизовані заходи для утвердження легітимності набуття і здійснення влади. Саме конституції є ключовими інструментами творення, зміцнення та легітимізації авторитарного правління, а їхні риторика, тексти, доктрини та практика реалізації становлять невід'ємний складник «культури авторитаризму»[1]. І саме з цієї точки зору Х. Ґарсія та Ґ. Франкенберг, редактори колективної розвідки «Авторитарний конституціоналізм», цілком мають рацію, коли твердять, що емпірично підтверджений факт поєднання конституціоналізму й авторитаризму є радше правилом, ніж винятком у політичній організації XXI століття[2].

Цей емпірично підтверджений факт визначає спрямованість найновіших досліджень західних конституціоналістів та політологів, які вивчають роль конституціоналізму в сучасних гібридних й авторитарних режимах та конструюють предметно пов'язане з цим явищем поняття ад'єктивного конституціоналізму.

Так, М. Ташнет пропонує — спираючись на сучасні політологічні розвідки гібридних режимів та використовуючи Сінгапур як виразний практичний приклад — визнати множинність категорії конституціоналізму, яка утворює, на його думку, широкий спектр. На одному полюсі цього спектра — ліберальний конституціоналізм (власне, конституціоналізм), а на іншому — те, що він позначає авторитарним конституціоналізмом[3]. Цей конституціоналізм уособлює «…систему правління, яка поєднує прийнятно вільні та чесні вибори з помірним ступенем репресивного контролю над вираженням поглядів і обмеженнями особистої свободи»[4].

М. Ташнет досліджує також можливість неліберального конституціоналізму[5], і саме цю категорію використовує Т. Дріноці для аналізу подій у Польщі (з 2015 року) та Угорщині (з 2010 року). Згідно з її позицією, неліберальний конституціоналізм — це реконструйований конституціоналізм, який визначається як:

> …конституційна система певної держави в умовах занепаду демократії або відступу від (ліберального) конституціоналізму, тобто конституційної демократії, в бік авторитарного режиму. У неліберальному конституціоналізмі кожен складник конституційної демократії, такий як писана конституція, конституційний контроль, верховенство права, демократія та права людини, спостерігається — вони існують *de jure*, — але жоден із цих складників не діє у своїй цілісності[6].

Категорія неліберального конституціоналізму так само використовується для позначення альтернативної форми конституціоналізму, яка виникла в Південно-Східній Азії. Наприклад, Е. Меріо вказує, що окремі країни почали покладатися на конституційні механізми, зокрема конституційні суди, щоб убезпечити своє правління та обмежити демократизацію. Вигадливий конституціоналізм у Південно-Східній Азії є амбівалентним: він реагує на вимоги більшості прав людини, включно з правами на навколишнє середовище, і водночас захищає можновладців від політичних і правових викликів, що іноді призводить до повного зникнення конституційної демократії[7].

---

[1] Booth John A., Seligson Mitchell A. The Political Culture of Authoritarianism in Mexico: A Reexamination. Latin American Research Review. 1984. Vol. 19, № 1, P. 106-124; Meloen Jos D. The Political Culture of State Authoritarianism. Political Psychology: Cultural and Cross-Cultural Foundations / eds. St. A. Renshon, J. Duckitt. New-York University Press, 2000, P. 108-127.

[2] Garcia Helena Alviar, Frankenberg Gunter. Preface. Authoritarian Constitutionalism: Comparative Analysis and Critique /eds. H. A. Garcia and G. Frankenberg. Edward Elgar Publishing, 2019. P. X-XII.

[3] Tushnet Mark. Varieties of Constitutionalism. International Journal of Constitutional Law. 2016. Vol. 14, № 1. P. 1-5.

[4] Tushnet Mark. Authoritarian Constitutionalism. Cornell Law Review. 2015. Vol. 100. № 2. P. 391.

[5] Tushnet Mark. The Possibility of Illiberal Constitutionalism? Florida Law Review. 2017. Vol. 69, № 6. P. 1367-1384.

[6] Drinoczi Timea. The European Rule of Law and illiberal legality in illiberal constitutionalism: the case of Hungary. MTA Law Working Papers. 2019. № 16. P. 4.

[7] Merieau Eugenie. L'Asie du Sud-Est, laboratoire du constitutionnalisme illiberal. L'Asie du Sud-Est 2020: bilan, enjeux et perspectives / edite par Christine Cabasset et Claire Thi-Lien Tran. Bangkok: Institut de recherche sur l'Asie du Sud-Est contemporaine, 2020. P. 49-50.

Зв'язок між конституціоналізмом і авторитаризмом також досліджують інші автори, які, однак, воліють використовувати такі терміни, як «удавані конституції» та «удававаний конституціоналізм». Ці ад'єктиви покликані позначати конституційні акти, які не здатні обмежити чи навіть окреслити повноваження держави[8].

Так, Д. Ло та М. Верстіг твердять:

> Існують різні підстави твердити, що конституція є удаваною. Так можна схарактеризувати конституцію, що не має нічого спільного з реальністю. Так само удаваною можна вважати конституцію, яка є дескриптивно точною, але не справляє жодного впливу на будь-чию поведінку. Наміри, що стоять за конституцією, також можуть бути значущими. Слід розрізняти конституції, які порушують, бо вони ніколи й не були задумані як щось більше, ніж «вітрина», та конституції, які порушують, тому що їх справді складно дотримуватися. Крім того, конституції можна оцінити за змістовними критеріями. Можна твердити, що конституція, яка не втілює певних істотних принципів, таких як обмежене правління та верховенство права, взагалі не заслуговує на те, щоб називатися конституцією[9].

Концепція удаваних конституцій близька до того, що Дж. Сарторі позначив як «фасадні конституції» — конституційні акти, які ані обмежують державу, ані надають цінної інформації про реальне владарювання: «Фасадна конституція може декларувати бажані принципи та запроваджувати структури владарювання, але ці положення та принципи є фальшивими, оскільки на практиці ними нехтують і їх не дотримуються»[10].

Р. Саква також застосував концепцію удаваного конституціоналізму для характеристики режиму в СРСР і, відповідно, його конституцій 1918, 1924, 1936 та 1977 років, тоді як стан державного владарювання в Росії наприкінці XX століття він визначив як псевдоконституціоналізм[11].

Д. Ґрімм запропонував додаткові пояснення того, чим є псевдоконституціоналізм, зазначаючи, що

> насправді, існували конституції, які не були зумовлені жодним серйозним бажанням обмежувати політику. Це можна назвати псевдо-конституціоналізмом. Рівною мірою, складалися конституції, які замість заснувати владарювання на новій, такій, що легітимізує, засаді, лише обмежували передуюче владарювання так чи інакше, тобто лише змінювали, а не конституювали правління. Обмеження такої природи виражає семіконституціоналізм[12].

К. Пістан, розвідки якої спрямовані насамперед на дослідження державного владарювання в середньоазіатських державах – колишніх радянських республіках, уточнює визначення псевдоконституціоналізму. Йдеться, на її переконання, про

> … використання демократичних інструментів, які містяться в конституціях, як засобів нещирих зобов'язань щодо демократизації, які використовуються натомість для творення чи підтримання стабільності за своєю сутністю авторитарних режимів …. Псевдо-конституціоналізм є звичайною практикою і гібридних режимів, і сучасних авторитарних режимів, які поширилися в період після холодної війни, особливо на пострадянському просторі, і протягом останніх трьох десятиліть зберігаються у багатьох країнах колишнього Радянського Союзу[13].

Як відповідь на незаперечний сплеск популізму в державах Європі та за її межами постали категорії «популістського конституціоналізму» та зловживання конституціоналізмом або, інакше кажучи, аб'юзивного конституціоналізму.

Так, П. Блоккер, Б. Бугарич та Г. Халмаї доводять:

> виразна зацікавленість популістів у конституціоналізмі – явище, від початку пов'язане із досвідом Латинської Америки – стає все більш явною у деяких нових державах-членах Європейського

[8] Law David S., Versteeg Mila. Sham Constitutions. California Law Review. 2013. Vol. 101. № 4. P. 865-866.
[9] Ibid. P. 879.
[10] Sartori Giovanni. Constitutionalism: A Preliminary Discussion. The American Political Science Review. 1962. Vol. 56, № 4. P. 861-863.
[11] Sakwa Richard. The Struggle for the Constitution in Russia and the Triumph of Ethical Individualism. Studies in East European Thought. 1996. Vol. 48, № 2. P. 115-157.
[12] Grimm Dieter. Constitutionalism: Past, Present, and Future. Oxford University Press, 2016, P. 272.
[13] Pistan Carna. Pseudo Constitutionalism in Central Asia: Curse or Cure? Federalismi.it. 2019. № 8, P. 2.

Союзу. Але явище популізму не обмежується лише нещодавно встановленими демократіями. Популістський конституціоналізм означає низку відмінних тенденцій у конституційній політиці та практиці, які часто суперечать – і можуть навіть загрожувати – фундаментальним цінностям, правам людини, представницькій демократії та верховенству права. Відношення популізму і конституціоналізму водночас не обов'язково є прикладом протиріччя, а радше проявляється різними шляхами, залежно від конкретних контекстів і варіацій[14].

Натомість Д. Ландау, досліджуючи призначення конституціоналізму в недемократичних режимах, обґрунтовує виокремлення категорії аб'юзивного конституціоналізму, для позначення використання механізмів конституційних поправок і конституційних змін задля послаблення демократії.

Поки традиційні методи повалення демократії, такі як військові перевороти, десятиліттями занепадали, конституційні інструменти дедалі частіше використовуються для творення авторитарних і напівавторитарних режимів, – твердить Д. Ландау. – Всевладні чинні президенти і партії ініціюють конституційні зміни, аби суттєво ускладнити можливості їх позбутися та послабити інституції, такі як суди, які мають контролювати здійснення ними владних повноважень. Конституції, котрі є результатом таких змін, ззовні все ще є демократичними та містять багато складників, які нічим не відрізняються від складників ліберальних демократичних конституцій. Але при більш детальному аналізі стає зрозумілим, що вони були докорінно змінені задля послаблення демократії[15].

Надалі Д. Ландау пояснює, чому зловживання конституціоналізмом досить часто використовується для послаблення демократії.

На відміну від практики минулого, коли авторитарні режими, зазвичай, творилися шляхом військових переворотів чи інших неконституційних практик, потенційні автократи тепер мають значні стимули, аби здавалося, що вони що грають у гру за конституційними нормами. Тому, вони все частіше вдаються до конституційних поправок і змін як інструментів, які мають допомогти будувати більш авторитарний порядок. … Кінцевим наслідком такої практики, радше, постане не повноцінний авторитаризм, а гібридний режим, за якого будуть проводитися вибори, але опозиційним силам будуть чинитися серйозні перешкоди на шляху до перемоги на виборах[16].

Прикметним тут видається твердження Ж.-В. Мюллера, який вказує, що

… перебуваючи при владі, популісти, вірогідно, будуть значно менш скептично ставитися до конституціоналізму як засобу творення обмежень на те, що вони інтерпретують як народну волю …. Отже, популістський конституціоналізм не обов'язково надаватиме перевагу участі народу чи уможливлюватиме більше способів вираження того, що можна витлумачити як загальну волю …. Крім цих особливостей … існує більш прозаїчна мета, яку конституції можуть забезпечити популістам: вони можуть допомагати популістам утримати владу. І якщо увічнення влади стає метою, то існує ймовірність того, що популісти будуть ставитися до конституції як до простого фасаду, за яким діятимуть зовсім інакше. Вони можуть навіть привселюдно пожертвувати власною конституцією, якщо вона не служить цій меті'[17].

Аналізуючи наведені та інші підходи до ад'єктивного конституціоналізму, що набули поширення у зарубіжній літературі, слушною видається критична оцінка А. Чарноти, який зазначає, що переважно йдеться про патологію єдиної позитивної еталонної моделі ліберально-демократичного конституціоналізму, своєрідне захворювання, яке потрібно вилікувати[18]. До прикладу, Дж. Фрозіні та Р. Кальво, вказуючи, що неліберальний конституціоналізм завжди був спірною категорією, зауважують, що вона позначає певну конституційну практику, яка засвідчує відхилення від

[14] Blokker Paul, Bugaric Bojan, Halmai Gabor. Introduction: Populist constitutionalism: Varieties, complexities, and contradictions. German Law Journal. 2019. Vol. 20, № 3. P. 291.
[15] Landau David. Abusive Constitutionalism. U.C. Davis Law Review. 2013. Vol. 47, № 1. P.191.
[16] Ibid. 195.
[17] Muller Jan-Werner. Populism and Constitutionalism. The Oxford Handbook of Populism / eds. C.R. Kaltwasser, P.A. Taggart, P.O. Espejo, P. Ostiguy. Oxford University Press, 2017, P. 598-601.
[18] Czarnota Adam. Constitutional Breakdown, Backsliding, or New Post-Conventional Constitutionalism? Constitutionalism under Stress: Essays in Honour of Wojciech Sadurski / eds. U. Belavusau, A. Gliszczynska-Grabias. Oxford University Press, 2020. P. 44-46.

того, що розуміється як норма або, щонайменше, мінімальний стандарт. Тим не менш, використання цієї категорії може допомогти пролити світло на логіку та динаміку конституційних проєктів і практик у гібридних та сучасних авторитарних режимах[19].

Дозволю не погодитися із таким підходом і натомість підтримати позицію Ґ. Халмая, який вважає оксюмороном поняття неліберального конституціоналізму, так само як й інші альтернативні різновиди. Він справедливо вказує, що їхню основу закладає протиставлення основних складників конституціоналізму: обмеження абсолютної влади, прихильності до верховенства права та захисту основоположних прав. І якщо головною характеристикою конституціоналізму є юридично обмежене правління, то ані авторитарні, ані неліберальні держави не спроможні задовільнити вимоги конституціоналізму. Ліберально-демократичний конституціоналізм з цієї причини, на переконання Ґ. Халмая, рівнозначний конституціоналізму як такому[20].

Прагнення дослідити експансію авторитарного правління по усьому світу та концептуалізувати упредметнені у правових порядках різних держав результати цієї експансії через ад'єктивний конституціоналізм врешті-решт призводять до сприйняття явища конституціоналізму як будь-якої, у певному сенсі довільної, практики державного владарювання, поза її зв'язком із визначеними ідеологією та доктриною, поза її цілепокладанням, і отже, безвідносно до бажаних чи лише тільки удаваних цілей і завдань, ефективності та результативності їхнього досягнення. І якщо, користуючись аналогією із клінікою захворювань, і твердити про патології явища конституціоналізму, то концептуалізація певної сукупності клінічних ознак таких патологій через ад'єктивний конституціоналізм видається хибною, адже у такому разі йдеться про концептуальну характеристику іншого стану державного владарювання – авторитаризму.

Повертаючись до твердження В. Речицького, який твердить про існування «правильного» і «неправильного» конституціоналізму[21] і пропонує для позначення реального й ефективного конституціоналізму застосувати поняття неформального (органічного, справжнього) конституціоналізму[22], зазначу, що конституціоналізм як особливий спосіб досягнення і підтвердження легітимності набуття і здійснення влади у сучасній державі детермінує не будь-яку практику правління, а практику обмеженого правління, легітимність якої заснована та повсякчасно утверджується дотриманням юридичних та політичних обмежень людьми, які мають владу, і людьми, які цій владі коряться. Практика обмеженого правління не є випадковим та дискретним результатом нормативно та інституціонально опосередкованого конституювання та здійснення державної влади. Ба більше, якщо така практика не засвідчує обмежене правління, зокрема дотримання юридичних та політичних обмежень ніколи не було чи з певного моменту перестає бути вирішальним для визнання і здійснення влади, то, на моє переконання, обмежене правління, як і кішка Шредінгера, не може бути позначене як наявне та заразом відсутнє, реальне та одночасно фіктивне, його просто немає.

Владарювання в будь-якій конкретній державі не збігається, не може і не має збігатися з поняттям конституціоналізму як абстракцією концептуального рівня, з якою може бути співвіднесена дійсність у її розвитку, але яка не здатна всеосяжно охопити цю дійсність. Однак не викликає жодних сумнівів, що, стверджуючи наявність конституціоналізму в певній державі, ми говоримо про дещо набагато більше, ніж лише про те, що владарювання в цій державі є відмінним від ідеально-деспотичного.

Розуміння та обґрунтування легітимності сучасної авторитарної держави — так само, як і будь-якої іншої сучасної держави, — свідчить про теоретичну й практичну неприйнятність або принаймні недостатність виведення легітимності державного владарювання чи з харизми правителя або правлячої династії, чи з релігійно освячених настанов або усталеного звичаєвого порядку.

---

[19] Frosini Justin O., Ramirez Ricardo Ramirez. Illiberal constitutionalism: a contradiction in terms? Percorsi costituzionali. 2019. № 2. P. 251-252.
[20] Halmai Gabor. The making of 'illiberal constitutionalism' with or without a new constitution. The case of Hungary and Poland. Comparative Constitution Making /eds. D. Landau, H. Lerner. Elgaronline, 2019. P. 302-303.
[21] Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм. Харків: Права людини, 2018. С. 9.
[22] Ibid. С. 15.

І сучасний авторитаризм, ототожнюючи легальність та легітимність, послідовно використовує нормативну значущість формальних конституційних процедур для утвердження й обґрунтування авторитарної практики правління. Сучасні авторитарні держави з цієї причини — це, за влучним висловом У. Мерфі, держави, які мають «конституції без конституціоналізму»[23].

Т. Ґінсбург та А. Сімплер у вступі до колективної розвідки «Конституції в авторитарних режимах» аргументують, наскільки складним та багатовимірним є смислове й функціональне значення авторитарних конституцій, наскільки вагому роль ці конституції відіграють у конституюванні та здійсненні авторитарної державної влади[24]. Координація, проголошення зобов'язань щодо досягнення певних цілей і завдань, контроль над державними органами — усе це є надважливими державними функціями, реалізувати які можна через різні інституції, але конституції є особливо ефективними інструментами, що стали стандартними в сучасну добу[25], і ними повсюдно послуговуються й сучасні авторитарні режими.

Авторитарні конституції — і процеси їх творення — також дають важливі ключі до розуміння практики таких режимів. Вони структурують авторитарний дискурс та запроваджують політичну ідіому, як-от «соціалістична ринкова економіка» чи благословення сім'ї та громадянського суспільства (як це постулювала Конституція Чилі 1980 року). Встановлюючи правила політичного дискурсу, конституції можуть визначати, що є прийнятним вираженням поглядів, а що — неприйнятним, утверджуючи легітимність одних і заперечуючи легітимність інших[26] та формуючи в такий спосіб соціальні норми й суспільні уподобання.

Ці цілком слушні міркування, які, однак, зрештою, приводять Т. Ґінсбурга та А. Сімплера до дуже обережного твердження про зв'язок досліджень авторитарних конституцій із нормативним припущенням М. Ташнета про можливість існування певних форм корисного авторитарного конституціоналізму[27], пояснюють інструментальну значущість сучасної конституції як загальновизнаного нормативного регулятора для будь-якої сучасної держави, зокрема й авторитарної.

Сучасна конституція є передусім нормативним актом, а конституційна теорія — передусім нормативістською теорією[28]. Однак постановка та вирішення питання про природу й властивості конституції винятково в площині нормативного буття неминуче призводить до ототожнення конституції та конституціоналізму. Вочевидь, у такому разі кожен правовий порядок має конституцію і є конституціоналізованим, попри те, що об'єктивація конституції як системи формально визначених вимог, за якими визнаються певні юридичні властивості, сама по собі ще не зумовлює її ефективності та результативності, а різні конституції справляють цілком різний вплив на соціальну дійсність.

Водночас важливішим видається інше. Конституціоналізм ґрунтується на цілком певному концепті конституції — конституції, яка покликана здійснювати і справді здійснює нормативний вплив, якою не нехтують і за якою визнають не лише інструментальну цінність, адже конституція є цінністю сама по собі. Саме це, як видається, уможливлює її універсальний регулятивний вплив на процес ухвалення політичних рішень та вирішення політичних конфліктів у суспільстві. Конституціоналізм утверджує цінність конституції і вже з цієї причини не є тотожним їй, уособлюючи традицію та здатність до досягнення спільного розуміння припустимої політичної діяльності. І як чітко окреслена політична вимога, конституціоналізм, безсумнівно, має визначене матеріальне — на противагу формальному — значення.

Дотримуючись такої позиції, слід, проте, погодитися з Ґ. Каспером, який, вказуючи, що конституціоналізм означає не просто наявність конституції, а наявність конституції особливого виду,

---

[23] Murphy Walter F. Constitutions, Constitutionalism, and Democracy. Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World / eds. D. Greenberg, S.N. Katz, M.B. Oliviero, S.C. Wheatley. Oxford University Press, 1993, P. 3.
[24] Ginsburg Tom, Simpser Alberto. Introduction. Constitutions in Authoritarian Regimes / eds. T. Ginsburg, A. Simpser. Cambridge University Press, 2013, P. 1-17.
[25] Ibid. P. 5.
[26] Ibid. P. 14.
[27] Ibid. P. 15.
[28] Raz Joseph. On the Authority and Interpretation of Constitutions: Some Preliminaries. Constitutionalism: Philosophical Foundations / ed. L. Alexander. Cambridge University Press, 1998. P. 156.

визнає, що складність полягає в тому, аби визначити її зміст[29]. Ця очевидна складність зумовлена тим, що покладені в основу такої конституції «вихідні очікування» конституціоналізму[30], яким вона неодмінно має відповідати, — а саме спільне дотримання людьми, наділеними владою, і людьми, які цій владі підкоряються, певних переконань та зобов'язань, — можуть бути лише до певної міри об'єктивовані змістом нормативних приписів і ніколи ним не вичерпуються. Це зумовлює не тільки розрізнення «духу» і «букви»[31] конституції та визнання беззаперечного й вирішального впливу на доктрину і практику владарювання певної ідеології, а й сприйняття та прихильність до тих ціннісних настанов, які знаходять свій вияв у такій ідеології. Верховенство права, поділ державної влади та зумовлена ним система стримувань і противаг, визнання й утвердження державою прав людини, які мають бути юридично захищені, демократичне врядування, здійснюване обмеженою та підзвітною політичною владою, — усе це становить «наріжні камені» конституціоналізму та є виявом цих ціннісних настанов, квінтесенцією яких є індивідуальна свобода людини як політично вільної та рівної особистості, здатної виробляти й дотримуватися разом з іншими людьми правил раціональної моральності.

Іншою причиною такого ставлення до суто нормативістського підходу є те, що поза межами осмислення залишаються соціальні процеси, що тривають і відображаються через конституційну нормативність. Йдеться про те, як конституційні норми можуть відображати трансформації структури суспільства; як ці норми можуть відображати зміни в середовищі, до якого потрібно застосовувати закон і в якому має бути утверджена його легітимність; про зв'язки між змінами норм, соціальних функцій та вимог до закону, влади й легітимності. Це означає, на думку К. Торнхілла, що у прагненні зрозуміти «внутрішні смисли» норм нормативістський підхід залишає поза увагою функціональну реальність, якої конституційні норми набувають у тому суспільному середовищі, де вони створюються[32].

Ці міркування, згідно з якими конституціоналізм не зводиться до конституції, що є «ефективною лише як складник соціальної діяльності і є релевантною, лише якщо сприймається та застосовується соціально»[33], підкреслюють, що конституціоналізм — це не тільки сукупність концептів та конституційних норм, а й практика їх втілення, яка засвідчує їхнє значення, вагомість та реалізацію в упорядкуванні політичної взаємодії й уможливлює конструювання бажаного ладу через зіставлення з певними цінностями, що відокремлюють добре, правильне й бажане від поганого, неправильного й того, чого слід уникати.

Соціальний вимір конституціоналізму вказує на важливість культурних практик та традицій, які формуються і виражаються в досвіді соціальної, зокрема політичної, взаємодії між людьми, об'єднаними усвідомленням своєї належності до певної політичної організації суспільства та самовизначенням у ній. Конституціоналізм як «питання смаку та уявлень про правила хорошого тону»[34] — це аж ніяк не «…супермаркет, в якому стандартизовані конституційні рішення — великий замисел та первинні інформаційні одиниці — зберігаються і доступні, *prêt-à-porter*, для купівлі та повторного поєднання творцями конституцій по усьому світу»[35]. Інструменталізація конституціоналізму, яка ігнорує його соціальний вимір, практики й традиції, виражені через досвід політичної взаємодії, безсумнівно, веде до нереалізованих очікувань, що неодноразово підтверджувалося практикою[36].

---

[29] Casper Gerhard. Constitutionalism. Encyclopedia of the American Constitution, Vol. 1 / eds. L.W. Levy, K.L. Karst. 2-end edition. Macmillan Reference USA, 2000. P. 634.
[30] Sajo Andras, Renata Uitz. The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford University Press, 2017, P. 17-24.
[31] Козюбра М. Дихотомія букви і духу права: виникнення проблеми, її аспекти та напрями вирішення. Наук. зап. Юридичні науки. 2008. Том 77. С. 6-7.
[32] Thornhill Chris. Rights and Constituent Power in the Global Constitution. International Journal of Law in Context. 2014. Vol. 10, № 3. P. 357-358.
[33] Sajo Andras, Renata Uitz. The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford University Press, 2017, P. 26.
[34] Ibid. P. 17.
[35] Frankenberg Gunter. Constitutional transfer: The IKEA theory revisited. International Journal of Constitutional Law. 2010. Vol. 8, № 3. P. 565.
[36] Czarnota Adam. Constitutional Breakdown, Backsliding, or New Post-Conventional Constitutionalism? Constitutionalism under Stress: Essays in Honour of Wojciech Sadurski / eds. U. Belavusau, A. Gliszczynska-Grabias. Oxford University Press, 2020. P. 39-50; Epstein Lee, Knight Jack. Constitutional borrowing and nonborrowing. International Journal of Constitutional Law. 2003. Vol. 1, № 2. P. 196–223; Gordon Ruth. Growing

Визнаючи й підтримуючи, таким чином, значення контексту і, відповідно, контекстуалізму як методу порівняльних конституційно-правових досліджень, що наголошує на тому, що

> …конституційне право глибоко вкорінене в інституційному, доктринальному, соціальному та культурному контекстах кожної нації, і що ми, швидше за все, помилимося, якщо спробуємо подумати про будь-яку конкретну доктрину чи інституцію, поза оцінкою того, як вона тісно пов'язана з усіма контекстами, в яких вона існує,[37]

я, тим не менш, далекий від заперечення нормативістського чи функціоналістського методів. Проте думати про право як «…діяльність, спрямовану на нормативне обґрунтування визначених людських дій і здійснення влади одних людей над іншими»[38] поза і без врахуванням соціального і культурного середовища видається, без сумніву, хибним.

До прикладу, індивідуалізм та раціональність, якими просякнуті ідеологія, доктрина та практика конституціоналізму, очевидно не можуть бути беззастережно узгоджені в межах цілісної теоретичної моделі із колективізмом та певною – з точку зору західної культури – ірраціональністю, які властиві багатьом східноазійським суспільствам і виражені, насамперед, у конфуціанському розумінні природного порядку речей, яке і тепер вливає на політичну сферу[39]. Це не заперечує теоретичну можливість концептуалізації східноазіатського конституціоналізму, зокрема і як нормативно та інституціонально опосередкованого конституювання та здійснення державної влади, але доведеться визнати, що він позначає зовсім інший бажаний порядок політичної взаємодії, за якого добробут громади, суспільства та нації мають утилітарний пріоритет над індивідуальною свободою, а обов'язки громадян переважають над їхніми правами[40]. Безпідставно та помилково твердити, що самобутність східноазіатського конституціоналізму вичерпуються лише цим загальним твердженням. Потрібно визнати і осмислити відмінне розуміння свободи та свавілля, і, отже, відмінний спосіб досягнення і підтвердження легітимності набуття і здійснення публічної влади у таких суспільствах, відмінні ідеологічні, доктринальні, методологічні настанови та підходи, які зумовлюють відмінне розуміння реальності та відмінну соціальну поведінку.

Прикладом цього може слугувати позиція Ноґ Сон Буї, який обґрунтування конфуціанського конституціоналізму дуже чітко засновує такою вихідною тезою: «Ліберальний конституціоналізм визначається лібералізмом, який розглядає ліберальні права як мету та послуговується інституціональними засобами, такими як поділ влади та судовий контроль, як засобами. Інші форми конституціоналізму, однак, мають іншу теоретичну основу, інші цілі та інші засоби»[41].

Визнання важливості соціального та культурного контексту неминуче веде до питання, яке дотепер не отримало загальновизнаного розв'язання, попри численні і, без перебільшення, яскраві спроби[42]: чи є лібералізм – юридизованим втіленням якого є конституціоналізм – універсальною політичною ідеологією, прийнятною і обґрунтованою для усіх суспільств?

Constitutions. University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law. 1999 Vol. 1, № 3. P. 528-582; Okoth-Ogendo H.W.O. Constitutions without Constitutionalism: Reflections on an African Political Paradox. Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World / eds. D. Greenberg, S.N. Katz, M.B. Oliviero, S.C. Wheatley. Oxford University Press, 1993, P. 65-82; Prempeh H. Kwasi. Africa's «Constitutionalism Revival»: False Start or New Dawn? International Journal of Constitutional Law.2007. Vol. 5, № 3. P. 469–506; Zimmermann Augusto. Constitutions without Constitutionalism: The Failure of Constitutionalism in Brazil. The Rule of Law in Comparative Perspective / eds. M. Sellers, T. Tomaszewski. Springer, 2010, P. 101-145.

[37] Tushnet Mark. Some Reflections on Method in Comparative Constitutional Law. The migration of constitutional ideas / ed. Sujit Choudhry. Cambridge University Press; 2006, P. 76.

[38] Whitman James Q. The Neo-Romantic Turn. Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions / ed. P. Legrand and R. Munday. Cambridge University Press, 2003. P. 343.

[39] Chaihark Hahm. Constitutionalism, Confucian Civic Virtue, and Ritual Propriety. Confucianism for the Modern World / ed. by D.A. Bell, H. Chaibong. Cambridge University Press, 2003, P. 31-53.

[40] Ngoc Son Bui. Confucian Constitutionalism in East Asia. Routledge, 2016. P. 26-80.

[41] Ibid. P. 12.

[42] Див.: Jones Charles. Global Liberalism: Political or Comprehensive? University of Toronto Law Journal. 2004, Vol. 54, № 2. P. 227–248; Miller David. Two Ways to Think about Justice. Politics, Philosophy and Economics. 2002. Vol. 1, № 1. P. 5–28; Kukathas Chandran. The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom. Oxford University Press, 2007. 304 p.; Nussbaum Martha. Women and Law of Peoples. Politics, Philosophy and Economics. 2002. Vol. 1, № 3. P. 283–306; Pogge Thomas. World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms. Polity; 1st edition, 2002. 284 p.; Rawls John. The Law of Peoples: With «The Idea of Public Reason Revisited». Harvard University Press; Revised ed. edition, 2001. 208 p.

Не прагнучи надати вичерпні та остаточні відповіді на усі можливі питання і усвідомлюючи небезпеку таких відповідей, особливо, якщо вони артикулюються у міждержавних взаємовідносинах, я вважаю за необхідне визначити своє ставлення шляхом підтримки позиції Дж. Ролза, який у розвідці «Право народів» аргументує, що це не так. Дж. Ролз визнає можливість існування «порядних народів», якими «за відсутності кращої назви», він позначив неліберальні суспільства, чиї базові інститути відповідають визначеним умовам політичного права та справедливості та спонукають людей шанувати розумний і справедливий закон спільноти людей[43].

За Дж. Ролзом таке «порядне ієрархічне суспільство» замість ліберальної концепції усіх людей як вільних і рівних громадян засноване на сприйнятті людей як «відповідальних та таких, що співпрацюють, членів відповідних груп», які не є рівними за суттю[44].

«Порядні» неліберальні суспільства, вказує Дж. Ролз, необхідно відрізняти від «держав поза законом», які порушують універсальні права людини, які є «невід'ємними для Права народів і мають політичний (моральний) ефект незалежно від того, чи підтримуються вони локально чи ні»[45].

Антиуніверсалістська позиція Дж. Ролза щодо лібералізму, яка виключає можливість його повного втілення в «порядному ієрархічному суспільстві» через інші, визнані та підтримувані у такому суспільстві, спільні переконання, водночас постулює, що в ідеї соціальної кооперативної структури як такої закладені основні права людини, які стосуються усіх народів.

Такий підхід, як і розуміння толерантності, що виразно відрізняються від покладених в основу аргументування Дж. Ст. Міллем деспотизму як «легітимної форми правління у стосунках із варварами»[46] міркувань, зумовлюють висновок Дж. Ролза про неприпустимість та неприйнятність примусу інших суспільств до того, аби вони стали ліберальними[47].

Таким чином, не усі політичні спільноти людей є ліберальними чи зобов'язані бути ліберальними, але так само не усі політичні спільноти людей здатні бути ліберальними. Існують соціальні та культурні межі сприйняття визначених ціннісних настанов, які визначають цю здатність та, зрештою, прихильність до таких ціннісних настанов. Це твердження не означає, що усі неліберальні політичні спільноти є добрими чи поганими, правильними чи неправильними – вони є іншими.

Ця іншість, зокрема, передбачає що різні політичні спільноти артикулюють і дотримуються відмінних підходів до нормативного обґрунтування визначених людських дій і здійснення влади одних людей над іншими, а відмінності між ними, зумовлені соціальними та культурними чинниками, глибоко вкорінені та дійсно важливі. І саме з цієї причини я сприймаю як безпідставну концептуалізацію усіх інших можливих підходів до обґрунтування набуття і здійснення влади у сучасній державі чи, інакше кажучи, усіх можливих способів досягнення і підтвердження легітимності набуття і здійснення влади у сучасній державі через поняття конституціоналізму.

Неліберальний чи «інший-ніж-ліберальний» конституціоналізм, на відміну від нереального і неефективного конституціоналізму, який позначає те, чого немає, направду може бути реальним і ефективним, але і як явище, і як категорія сприймається як метонімія, оскільки завжди є чимось іншим, ніж те, що покликане так чи інакше замінити. Це твердження так само не означає, що конституціоналізм у відстоюваному, зокрема і мною, ліберальному та демократичному розумінні є єдино можливим підходом до обґрунтування набуття і здійснення влади у сучасній державі, але це розуміння, щонайменше, втілює визначений підхід, що не тільки уможливлює співставлення та аналіз із іншими наявними підходами, зокрема, до того, які види людських дій потребують обґрунтування і які види обґрунтування мають значення, але й передбачає, що такі відмінні підходи до розв'язання цих завдань існують і спричиняють при цьому цілком визначені наслідки.

Визнання важливості соціального та культурного контексту у жодному разі не означає для мене соціального чи культурного детермінізму в конституційному регулюванні, який знецінює чи, ба більше, заперечує нормативність формально визначених конституційних рішень, оскільки це

[43] Rawls John. The Law of Peoples: With «The Idea of Public Reason Revisited». Harvard University Press; Revised ed. edition, 2001. P. 59-60.
[44] Ibid. P. 64-67.
[45] Ibid. P. 80-81.
[46] Міл Джон Стюарт. Про свободу: есе / пер. з англ. К: Основи, 2001. С. 20.
[47] Rawls John. The Law of Peoples: With «The Idea of Public Reason Revisited». Harvard University Press; Revised ed. edition, 2001. P. 52.

недвозначний шлях до підміни у конкретних умовах бажаного результату будь-яким фактичним. Це може і, дійсно, зумовлює те, що М. Ташнет позначив як «удавана необхідність» – формування заснованого виключно на власному досвіді відчуття, що інституції та доктрини, які існують у певному контексті, є єдино можливими, оскільки тільки вони є релевантними конкретним обставинам[48]. Досвід конституційних рішень, як було зазначено, завжди формується в умовах певного часу та місця, але завжди виходить за ці межі, спричиняючи далекосяжні наслідки, і конституціоналізм еволюціонував і продовжує еволюціонувати, долаючи на своєму шляху численні перешкоди, зокрема і через міграцію конституційних ідей[49], яку ніколи не стримували кордони національних держав.

Не заперечуючи можливості та здійсненності конституційних запозичень – саме ця категорія видається найбільш прийнятною для констатації очевидного зближення різних нормативних порядків[50] – які мали, мають та, безперечно, будуть мати місце і надалі, впевнений однак, що їхнє первісне завдання – зрозуміти, а не запозичити. Цей змістовний наголос уявляється важливим, позаяк, з одного боку, акцентує вплив та взаємодію конституційної культури та конституційного права[51], а з іншого – корелює з ідеєю, що пошук та аргументування відповіді на питання «хто ми є» навіть у межах «внутрішніх смислів» національної конституції та конституційних традицій є безперервним процесом, який неодмінно передбачає загальну полеміку, а не статичне утвердження догми «ми є такими, якими ми є».

У цьому, врешті-решт, полягає моє вирішальне питання щодо тверджень про український конституціоналізм: чи упредметнює він стійкі конституційні рішення, які у досвіді політичної взаємодії засвідчують спільне слідування людьми, які мають владу, і людьми, які цій владі коряться, визначеним переконанням та дотримання ними визначених зобов'язань?

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Blokker Paul, Bugaric Bojan, Halmai Gábor. Introduction: Populist constitutionalism: Varieties, complexities, and contradictions. German Law Journal. 2019. Vol. 20, № 3. P. 291-295.
2. Booth John A., Seligson Mitchell A. The Political Culture of Authoritarianism in Mexico: A Reexamination. Latin American Research Review. 1984. Vol. 19, № 1, P. 106-124.
3. Casper Gerhard. Constitutionalism. Encyclopedia of the American Constitution, Vol. 1 / eds. L.W. Levy, K.L. Karst. 2-end edition. Macmillan Reference USA, 2000. P. 633-640.
4. Chaihark Hahm. Constitutionalism, Confucian Civic Virtue, and Ritual Propriety. Confucianism for the Modern World / ed. by D.A. Bell, H. Chaibong. Cambridge University Press, 2003, P. 31-53.
5. Choudhry Sujit. Migration as a New Metaphor in Comparative Constitutional Law. The Migration of Constitutional Ideas / ed. Sujit Choudhry. Cambridge University Press, 2006. P. 1-35
6. Czarnota Adam. Constitutional Breakdown, Backsliding, or New Post-Conventional Constitutionalism? Constitutionalism under Stress: Essays in Honour of Wojciech Sadurski / eds. U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias. Oxford University Press, 2020. P. 39-50.
7. Drinóczi Tímea. The European Rule of Law and Illiberal Legality in Illiberal Constitutionalism: the Case of Hungary. MTA Law Working Papers. 2019. № 16. P. 1-29.
8. Epstein Lee, Knight Jack. Constitutional Borrowing and Nonborrowing. International Journal of Constitutional Law. 2003. Vol. 1, № 2. P. 196–223.
9. Frankenberg Günter. Constitutional Transfer: The IKEA Theory Revisited. International Journal of Constitutional Law. 2010. Vol. 8, № 3. P. 563–579.

[48] Tushnet Mark. Some Reflections on Method in Comparative Constitutional Law. The migration of constitutional ideas / ed. Sujit Choudhry. Cambridge University Press; 2006, P. 80-81.

[49] Choudhry Sujit. Migration as a New Metaphor in Comparative Constitutional Law. The Migration of Constitutional Ideas / ed. Sujit Choudhry. Cambridge University Press, 2006. P. 1-35.

[50] Терлецький Д. Судовий конституційний компаративізм: pro et contra. Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня: З нагоди 25-ї річниці Конституції України. Част. друга: Міжнародна науково-практична конференція на тему: «Конституція 1996 року: Україна в системі координат європейського конституціоналізму». К.: Ваіте, 2021. С. 281-290.

[51] Saunders Cheryl. Towards a Global Constitutional Gene Pool. National Taiwan University Law Review. 2010. Vol. 4, № 3. P. 1-38.

10. Frosini Justin O., Ramirez Ricardo Ramirez. Illiberal Constitutionalism: a Contradiction in Terms? Percorsi costituzionali. 2019. № 2. P. 251-271.
11. García Helena Alviar, Frankenberg Günter. Preface. Authoritarian Constitutionalism: Comparative Analysis and Critique /eds. H.A. García, G. Frankenberg. Edward Elgar Publishing, 2019. P. X-XII.
12. Ginsburg Tom, Simpser Alberto. Introduction. Constitutions in Authoritarian Regimes / eds. T. Ginsburg, A. Simpser. Cambridge University Press, 2013, P. 1-17.
13. Gordon Ruth. Growing Constitutions. University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law. 1999 Vol. 1, № 3. P. 528-582.
14. Grimm Dieter. Constitutionalism: Past, Present, and Future. Oxford University Press, 2016, 320 p.
15. Halmai Gábor. The Making of 'Illiberal Constitutionalism' with or without a New Constitution. The Case of Hungary and Poland. Comparative Constitution Making /eds. D. Landau, H. Lerner. Elgaronline, 2019. P. 302-323.
16. Jones Charles. Global Liberalism: Political or Comprehensive? University of Toronto Law Journal. 2004, Vol. 54, № 2
17. Kukathas Chandran. The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom. Oxford University Press, 2007. 304 p.
18. Landau David. Abusive Constitutionalism. U.C. Davis Law Review. 2013. Vol. 47, № 1. P. 189-260.
19. Law David S., Versteeg Mila. Sham Constitutions. California Law Review. 2013. Vol. 101. № 4. P. 863-952.
20. Meloen Jos D. The Political Culture of State Authoritarianism. Political Psychology: Cultural and Cross-Cultural Foundations / eds. St. A. Renshon, J. Duckitt. New-York University Press, 2000, P. 108-127.
21. Miller David. Two Ways to Think about Justice. Politics, Philosophy and Economics. 2002. Vol. 1, № 1. P. 5-28.
22. Murphy Walter F. Constitutions, Constitutionalism, and Democracy. Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World / eds. D. Greenberg, S.N. Katz, M.B. Oliviero, S.C. Wheatley. Oxford University Press, 1993, P. 3-25.
23. Mérieau Eugénie. L'Asie du Sud-Est, laboratoire du constitutionnalisme illiberal. L'Asie du Sud-Est 2020: bilan, enjeux et perspectives / édité par Christine Cabasset, Claire Thi-Liên Tran. Bangkok: Institut de recherche sur l'Asie du Sud-Est contemporaine, 2020. P. 31-50.
24. Müller Jan-Werner. Populism and Constitutionalism. The Oxford Handbook of Populism / eds. C.R. Kaltwasser, P.A. Taggart, P.O. Espejo, P. Ostiguy. Oxford University Press, 2017, P. 590-606.
25. Ngoc Son Bui. Confucian Constitutionalism in East Asia. Routledge, 2016. 234 p.
26. Nussbaum Martha. Women and Law of Peoples. Politics, Philosophy and Economics. 2002. Vol. 1, № 3. P. 283–306.
27. Okoth-Ogendo H.W.O. Constitutions without Constitutionalism: Reflections on an African Political Paradox. Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World / eds. D. Greenberg, S.N. Katz, M.B. Oliviero, S.C. Wheatley. Oxford University Press, 1993, P. 65-82.
28. Pistan Carna. Pseudo Constitutionalism in Central Asia: Curse or Cure? Federalismi.it. 2019. № 8, P. 1-18.
29. Pogge Thomas. World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms. Polity; 1st edition, 2002. 284 p.
30. Prempeh H. Kwasi. Africa's «Constitutionalism Revival»: False Start or New Dawn? International Journal of Constitutional Law.2007. Vol. 5, № 3. P. 469–506.
31. Rawls John. The Law of Peoples: With «The Idea of Public Reason Revisited». Harvard University Press; Revised ed. edition, 2001. 208 p.
32. Raz Joseph. On the Authority and Interpretation of Constitutions: Some Preliminaries. Constitutionalism: Philosophical Foundations / ed. L. Alexander. Cambridge University Press, 1998. P. 152-193.
33. Sajó András, Renata Uitz. The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford University Press, 2017, 483 p.
34. Sakwa Richard. The Struggle for the Constitution in Russia and the Triumph of Ethical Individualism. Studies in East European Thought. 1996. Vol. 48, № 2. P. 115-157.
35. Sartori Giovanni. Constitutionalism: A Preliminary Discussion. The American Political Science Review. 1962. Vol. 56, № 4. P. 853–864.
36. Saunders Cheryl. Towards a Global Constitutional Gene Pool. National Taiwan University Law Review. 2010. Vol. 4, № 3. P. 1-38.
37. Thornhill Chris. Rights and Constituent Power in the Global Constitution. International Journal of Law in Context. 2014. Vol. 10, № 3. P. 357-396.
38. Tushnet Mark. Authoritarian Constitutionalism. Cornell Law Review. 2015. Vol. 100. № 2. P. 391-462.
39. Tushnet Mark. Some Reflections on Method in Comparative Constitutional Law. The Migration of Constitutional Ideas / ed. Sujit Choudhry. Cambridge University Press; 2006, P. 67-83.
40. Tushnet Mark. The Possibility of Illiberal Constitutionalism? Florida Law Review. 2017. Vol. 69, № 6. P. 1367-1384.
41. Tushnet Mark. Varieties of Constitutionalism. International Journal of Constitutional Law. 2016. Vol. 14, № 1. P. 1-5.
42. Whitman James Q. The Neo-Romantic Turn. Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions / ed. P. Legrand and R. Munday. Cambridge University Press, 2003. P. 312-344.
43. Zimmermann Augusto. Constitutions without Constitutionalism: The Failure of Constitutionalism in Brazil. The Rule of Law in Comparative Perspective / eds. M. Sellers, T. Tomaszewski. Springer, 2010, P. 101-145.
44. Козюбра М. Дихотомія букви і духу права: виникнення проблеми, її аспекти та напрями вирішення. Наук. зап. Юридичні науки. 2008. Том 77. С. 3-8.

45. Міл Джон Стюарт. Про свободу: есе / пер. з англ. К: Основи, 2001. 463 с.
46. Речицький В.В. Неформальний конституціоналізм. Харків: Права людини, 2018. 356 с.
47. Терлецький Д.С. Судовий конституційний компаративізм: pro et contra. Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня: З нагоди 25-ї річниці Конституції України. Част. друга: Міжнародна науково-практична конференція на тему: «Конституція 1996 року: Україна в системі координат європейського конституціоналізму». К.: Ваіте, 2021. С. 281-290.

References

Bibliography:

1. Blokker Paul, Bugaric Bojan, Halmai Gábor. Introduction: Populist constitutionalism: Varieties, complexities, and contradictions. German Law Journal. 2019. Vol. 20, № 3. P. 291-295.
2. Booth John A., Seligson Mitchell A. The Political Culture of Authoritarianism in Mexico: A Reexamination. Latin American Research Review. 1984. Vol. 19, № 1, P. 106-124.
3. Casper Gerhard. Constitutionalism. Encyclopedia of the American Constitution, Vol. 1 / eds. L.W. Levy, K.L. Karst. 2-end edition. Macmillan Reference USA, 2000. P. 633-640.
4. Chaihark Hahm. Constitutionalism, Confucian Civic Virtue, and Ritual Propriety. Confucianism for the Modern World / ed. by D.A. Bell, H. Chaibong. Cambridge University Press, 2003, P. 31-53.
5. Choudhry Sujit. Migration as a New Metaphor in Comparative Constitutional Law. The Migration of Constitutional Ideas / ed. Sujit Choudhry. Cambridge University Press, 2006. P. 1-35
6. Czarnota Adam. Constitutional Breakdown, Backsliding, or New Post-Conventional Constitutionalism? Constitutionalism under Stress: Essays in Honour of Wojciech Sadurski / eds. U. Belavusau, A. Gliszczyńska-Grabias. Oxford University Press, 2020. P. 39-50.
7. Drinóczi Tímea. The European Rule of Law and Illiberal Legality in Illiberal Constitutionalism: the Case of Hungary. MTA Law Working Papers. 2019. № 16. P. 1-29.
8. Epstein Lee, Knight Jack. Constitutional Borrowing and Nonborrowing. International Journal of Constitutional Law. 2003. Vol. 1, № 2. P. 196–223.
9. Frankenberg Günter. Constitutional Transfer: The IKEA Theory Revisited. International Journal of Constitutional Law. 2010. Vol. 8, № 3. P. 563–579.
10. Frosini Justin O., Ramirez Ricardo Ramirez. Illiberal Constitutionalism: a Contradiction in Terms? Percorsi costituzionali. 2019. № 2. P. 251-271.
11. García Helena Alviar, Frankenberg Günter. Preface. Authoritarian Constitutionalism: Comparative Analysis and Critique /eds. H.A. García, G. Frankenberg. Edward Elgar Publishing, 2019. P. X-XII.
12. Ginsburg Tom, Simpser Alberto. Introduction. Constitutions in Authoritarian Regimes / eds. T. Ginsburg, A. Simpser. Cambridge University Press, 2013, P. 1-17.
13. Gordon Ruth. Growing Constitutions. University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law. 1999 Vol. 1, № 3. P. 528-582.
14. Grimm Dieter. Constitutionalism: Past, Present, and Future. Oxford University Press, 2016, 320 p.
15. Halmai Gábor. The Making of 'Illiberal Constitutionalism with or without a New Constitution. The Case of Hungary and Poland. Comparative Constitution Making /eds. D. Landau, H. Lerner. Elgaronline, 2019. P. 302-323.
16. Jones Charles. Global Liberalism: Political or Comprehensive? University of Toronto Law Journal. 2004, Vol. 54, № 2
17. Koziubra M. Dykhotomiia bukvy i dukhu prava: vynyknennia problemy, yii aspekty ta napriamy vyrishennia. Nauk. zap. Yurydychni nauky. 2008. Tom 77. S. 3-8.
18. Kukathas Chandran. The Liberal Archipelago: A Theory of Diversity and Freedom. Oxford University Press, 2007. 304 p.
19. Landau David. Abusive Constitutionalism. U.C. Davis Law Review. 2013. Vol. 47, № 1. P. 189-260.
20. Law David S., Versteeg Mila. Sham Constitutions. California Law Review. 2013. Vol. 101. № 4. P. 863-952.
21. Meloen Jos D. The Political Culture of State Authoritarianism. Political Psychology: Cultural and Cross-Cultural Foundations / eds. St. A. Renshon, J. Duckitt. New-York University Press, 2000, P. 108-127.
22. Mil Dzhon Stiuart. Pro svobodu: ese / per. z anhl. K: Osnovy, 2001. 463 s.
23. Miller David. Two Ways to Think about Justice. Politics, Philosophy and Economics. 2002. Vol. 1, № 1. P. 5-28.
24. Murphy Walter F. Constitutions, Constitutionalism, and Democracy. Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World / eds. D. Greenberg, S.N. Katz, M.B. Oliviero, S.C. Wheatley. Oxford University Press, 1993, P. 3-25.
25. Mérieau Eugénie. LAsie du Sud-Est, laboratoire du constitutionnalisme illiberal. LAsie du Sud-Est 2020: bilan, enjeux et perspectives / édité par Christine Cabasset, Claire Thi-Liên Tran. Bangkok: Institut de recherche sur lAsie du Sud-Est contemporaine, 2020. P. 31-50.

26. Müller Jan-Werner. Populism and Constitutionalism. The Oxford Handbook of Populism / eds. C.R. Kaltwasser, P.A. Taggart, P.O. Espejo, P. Ostiguy. Oxford University Press, 2017, P. 590-606.
27. Ngoc Son Bui. Confucian Constitutionalism in East Asia. Routledge, 2016. 234 p.
28. Nussbaum Martha. Women and Law of Peoples. Politics, Philosophy and Economics. 2002. Vol. 1, № 3. P. 283–306.
29. Okoth-Ogendo H.W.O. Constitutions without Constitutionalism: Reflections on an African Political Paradox. Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World / eds. D. Greenberg, S.N. Katz, M.B. Oliviero, S.C. Wheatley. Oxford University Press, 1993, P. 65-82.
30. Pistan Carna. Pseudo Constitutionalism in Central Asia: Curse or Cure? Federalismi.it. 2019. № 8, P. 1-18.
31. Pogge Thomas. World Poverty and Human Rights: Cosmopolitan Responsibilities and Reforms. Polity; 1st edition, 2002. 284 p.
32. Prempeh H. Kwasi. Africas «Constitutionalism Revival»: False Start or New Dawn? International Journal of Constitutional Law.2007. Vol. 5, № 3. P. 469–506.
33. Rawls John. The Law of Peoples: With «The Idea of Public Reason Revisited». Harvard University Press; Revised ed. edition, 2001. 208 p.
34. Raz Joseph. On the Authority and Interpretation of Constitutions: Some Preliminaries. Constitutionalism: Philosophical Foundations / ed. L. Alexander. Cambridge University Press, 1998. P. 152-193.
35. Rechytskyi V.V. Neformalnyi konstytutsionalizm. Kharkiv: Prava liudyny, 2018. 356 s.
36. Sajó András, Renata Uitz. The Constitution of Freedom: An Introduction to Legal Constitutionalism. Oxford University Press, 2017, 483 p.
37. Sakwa Richard. The Struggle for the Constitution in Russia and the Triumph of Ethical Individualism. Studies in East European Thought. 1996. Vol. 48, № 2. P. 115-157.
38. Sartori Giovanni. Constitutionalism: A Preliminary Discussion. The American Political Science Review. 1962. Vol. 56, № 4. P. 853–864.
39. Saunders Cheryl. Towards a Global Constitutional Gene Pool. National Taiwan University Law Review. 2010. Vol. 4, № 3. P. 1-38.
40. Terletskyi D.C. Sudovyi konstytutsiinyi komparatyvizm: pro et contra. Zbirnyk materialiv i tez naukovo-praktychnykh zakhodiv konstytutsiinoho tyzhnia: Z nahody 25-yi richnytsi Konstytutsii Ukrainy. Chast. druha: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia na temu: «Konstytutsiia 1996 roku: Ukraina v systemi koordynat yevropeiskoho konstytutsionalizmu». K.: Vaite, 2021. C. 281-290.
41. Thornhill Chris. Rights and Constituent Power in the Global Constitution. International Journal of Law in Context. 2014. Vol. 10, № 3. P. 357-396.
42. Tushnet Mark. Authoritarian Constitutionalism. Cornell Law Review. 2015. Vol. 100. № 2. P. 391-462.
43. Tushnet Mark. Some Reflections on Method in Comparative Constitutional Law. The Migration of Constitutional Ideas / ed. Sujit Choudhry. Cambridge University Press; 2006, P. 67-83.
44. Tushnet Mark. The Possibility of Illiberal Constitutionalism? Florida Law Review. 2017. Vol. 69, № 6. P. 1367-1384.
45. Tushnet Mark. Varieties of Constitutionalism. International Journal of Constitutional Law. 2016. Vol. 14, № 1. P. 1-5.
46. Whitman James Q. The Neo-Romantic Turn. Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions / ed. P. Legrand and R. Munday. Cambridge University Press, 2003. P. 312-344.
47. Zimmermann Augusto. Constitutions without Constitutionalism: The Failure of Constitutionalism in Brazil. The Rule of Law in Comparative Perspective / eds. M. Sellers, T. Tomaszewski. Springer, 2010, P. 101-145.

УДК 340.1;342.5

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.3

Наталія Пархоменко
Доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, член-кореспондент НАН України,
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5870-9261
E-mail: nnparkchomenkoo@gmail.com

Подано до друку: 28.06.2025 | Рецензія 1: 04.09.2025 | Рецензія 2: 25.08.2025 | Затверджено до друку: 11.09.2025

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРИНЦИП РОЗПОДІЛУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

THE CONSTITUTIONAL PRINCIPLE OF DISTRIBUTION OF STATE POWER AS THE BASIS FOR THE FORMATION OF A SYSTEM OF SOURCES OF NATIONAL LAW

Nataliia Parkhomenko
Dr. Hab. in Law, Professor, Head of the Department of V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Abstract | The article examines the conceptual foundations for defining the interrelation between the constitutional principle of separation of powers and the formation and functioning of the system of sources of national law, particularly Ukrainian law. It is emphasized that the organization of the state mechanism and the interaction between the branches of state power vested with law-making authority are unique to each country and depend on the historical, socio-political, and geopolitical conditions of their development and operation.

It is highlighted that the issues of the distribution of state power, the authority of its bodies, and the creation of a mechanism of checks and balances, as well as the doctrine of the sources of law, have undergone thorough scholarly reflection and remain central to domestic and foreign theoreticians, constitutionalists, political scientists, and public administration experts.

The paper defines the essence and content of the separation of powers principle, the subjects of law-making authority, the concept and main features of the sources of law in the formal legal sense, as well as their systemic

properties. It characterizes the system of sources of law in Ukraine and the statutory legal act (normative legal act) as its main source.
In the context of state power reform, European integration, the current legal regime of martial law, and in view of post-war recovery prospects, the clear delimitation of competences in the field of law-making and ensuring the legitimacy of the sources of law is becoming of key importance for state stability and the effectiveness of the legal system. The system of sources of law in Ukraine has a direct genetic link with the concept of the distribution of state power; it is a hierarchically ordered set of sources of law in the formal legal sense, determined by the organization of the state apparatus and the constitutionally established scope of competence of each state body. This is a prerequisite for the effective functioning of the state, the establishment of the rule of law, the assurance of the balance of powers, constitutionalism, state and private interests, and the rights and freedoms of citizens, as well as a factor in preventing the usurpation of power and legal arbitrariness.
In the conditions of the information society, the legal regime of martial law, and European integration, the functioning of the state apparatus and the system of normative legal acts in Ukraine are constantly transforming, which necessitates timely modernization, monitoring, and alignment with objective social relations.

Keywords: principle of separation of powers, system of checks and balances, system of sources of law, legislation, normative legal act, authority/competence, European integration, digitalization, legal regime of martial law.

Анотація | У статті розглянуто концептуальні засади визначення взаємозв'язку між конституційним принципом поділу влади та формуванням і функціонуванням системи джерел національного права, зокрема українського. Наголошено, що організація державного механізму та взаємодія гілок державної влади, наділених правотворчими повноваженнями, у кожній державі має свої особливості й залежить від історичних, соціально-політичних та геополітичних умов їхнього розвитку й функціонування.
Підкреслено, що проблематика розподілу державної влади, повноважень її органів, створення механізму стримувань і противаг, як і доктрина джерел права, зазнала ґрунтовного осмислення та й надалі перебуває в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних теоретиків, конституціоналістів, політологів та фахівців з державного управління.
Визначено сутність і зміст принципу поділу влади, суб'єктів правотворчих повноважень, поняття й основні ознаки джерел права у формально-юридичному розумінні, а також їхні системні властивості. Охарактеризовано систему джерел права України та нормативно-правовий акт як її основне джерело.
В умовах реформування державної влади, євроінтеграції, дії правового режиму воєнного стану та з огляду на перспективи повоєнного відновлення питання чіткого розмежування повноважень у сфері правотворення й забезпечення легітимності джерел права набуває ключового значення для стабільності держави та ефективності правової системи. Система джерел права України має безпосередній генетичний зв'язок із концепцією розподілу державної влади, є ієрархічно впорядкованою сукупністю джерел права у формально-юридичному розумінні, зумовленою організацією державного апарату та конституційно закріпленим обсягом компетенції кожного органу державної влади. Це є передумовою ефективного функціонування держави, утвердження в ній принципу верховенства права, забезпечення балансу владних повноважень, конституціоналізму, державних і приватних інтересів, прав та свобод громадян, а також чинником запобігання узурпації влади й правовому свавіллю.
В умовах інформаційного суспільства, правового режиму воєнного стану та євроінтеграції функціонування державного апарату й системи нормативно-правових актів України постійно трансформується, що вимагає своєчасної модернізації, моніторингу та приведення у відповідність до об'єктивних суспільних відносин.

Ключові слова: принцип поділу влади, система стримувань і противаг, система джерел права, законодавство, нормативно-правовий акт, повноваження, євроінтеграція, цифровізація, правовий режим воєнного стану.

Постановка проблеми. За будь-якого правового режиму одним із найважливіших аспектів функціонування держави є належне правове забезпечення. Його досягають за допомогою багатьох засобів, серед яких визначальне місце посідають ефективна система джерел права (правових актів), здатних упорядковувати суспільні відносини, та закріплення на рівні Основного Закону принципу розподілу державної влади. При цьому спосіб організації органів державної влади, а також зміст і обсяг їхніх нормотворчих повноважень безпосередньо впливають на визначення форм об'єктивації загальнообов'язкових правил поведінки (норм права), їхню юридичну силу та характер впливу на суспільні відносини, а також на формування й функціонування правової системи загалом. Зі свого боку, компетенція органів державної влади, визначена згідно з принципом її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, передбачає здійснення нормотворчої діяльності й у такий спосіб формує систему джерел права, завдяки особливим властивостям яких створюється механізм стримувань і противаг у здійсненні державної влади. Отже, розмежування повноважень між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади визначає, які правові акти визнають джерелами права, порядок їх ухвалення та їхню юридичну силу. Це забезпечує стабільність і передбачуваність правового розвитку та правовпорядковуючого впливу, діяльність державної влади в межах, визначених Конституцією, а також легітимність та ефективність системи джерел права.

Важливим аспектом, що безпосередньо впливає на правові засади організації та функціонування держави, є також євроінтеграційні процеси, пов'язані передусім з адаптацією законодавства України до права ЄС та гармонізацією національного і європейського права. Неабиякий вплив на розвиток джерел права справляють і реформи, що тривають в Україні, пов'язані з удосконаленням державного механізму, забезпеченням прав і свобод громадян, реалізацією принципу верховенства права у внутрішній та зовнішній політиці. За таких обставин конституційний принцип поділу влади має в підсумку забезпечити нормативну й інституційну визначеність та стабільність у сфері нормотворчої діяльності, а також ефективність правового регулювання. Відповідно **метою** цього дослідження є з'ясування сутності та змісту взаємозв'язку між конституційним принципом розподілу державної влади й системою джерел національного права в умовах євроінтеграції та правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблеми. Загалом проблематика розподілу державної влади, повноважень її органів, створення механізму стримувань і противаг, як і доктрина джерел права, зазнала ґрунтовного осмислення та й надалі перебуває в центрі уваги теоретиків, конституціоналістів, політологів і фахівців з державного управління. Що таке влада і що таке закон — це питання, які в усі часи та в будь-якому регіоні світу були й залишаються дискусійними з огляду на трансформацію суспільних відносин, їхню цифровізацію та інформатизацію, вплив штучного інтелекту, зміни національного й міжнародного правопорядків, запровадження надзвичайного чи воєнного стану, геополітичні виклики та інші обставини, що прямо чи опосередковано впливають на державотворчі й правотворчі процеси та національний правопорядок.

Віддаючи належне науковим працям вітчизняних і зарубіжних попередників, присвяченим принципу розподілу державної влади, варто зазначити, що сучасні вітчизняні наукові здобутки в цій сфері пов'язані з іменами таких учених, як: С. К. Бостан, О. Р. Дашковська, А. П. Заєць, М. І. Козюбра, В. В. Костицький, В. В. Ладиченко, Р. С. Мартинюк, Л. Р. Наливайко, П. Ф. Пилипенко, І. В. Процюк, В. В. Сухонос, О. Фрицький та ін. Зокрема, вони аналізували проблеми організації та функціонування державної влади за різних форм державного правління й політичного режиму, особливості реалізації повноважень окремих органів державної влади тощо.

Сучасна зарубіжна правова доктрина (Т. Бахадур, Артур Бентлі, Роберт Даль, Моріс Дюверже, Джованні Сарторі, Мартен Стремлер, Фелікс Франкфуртер, Карл Фрідріх, Джеремі Волдрон та ін.) насамперед сфокусована на таких проблемах: функціонування влади в різних типах держав; реалізація принципу поділу влади в конституційних системах через призму **соціальних інтересів** та характеру їхньої взаємодії; зв'язок нормативного, позитивного й соціального вимірів державного управління, що впливає на інституційний поділ і джерела права як правовий баланс; вплив поділу

влади на забезпечення **доступу до нормотворчості** через законодавство, уряд і суд; легітимність, верховенство права та **правова визначеність** тощо.

Щодо джерел права варто зазначити, що на початку XXI століття оформилася теорія джерел права у формально-юридичному розумінні. До її формування долучилися Н. М. Пархоменко, С. П. Погребняк, Ю. Лобода, Л. О. Корчевна та ін., предметом досліджень яких були загальнотеоретичні засади джерел і форм права. С. В. Васильєв, В. М. Єрмоленко, П. О. Гвоздик, А. А. Пухтецька та інші дослідили особливості сутності та змісту, формування й функціонування джерел цивільно-процесуального, екологічного, аграрного, адміністративного та інших галузей права, що стало важливою складовою загальної теорії джерел права у формально-юридичному розумінні.

Окремо варто згадати наукові праці, присвячені джерелам права Європейського Союзу. Окремі аспекти цієї проблематики, а саме: поняття, структура, класифікація, особливості дії в просторі, у часі та щодо країн-членів, взаємодія права ЄС і національного права тощо — стали предметом дослідження М. І. Голинської, М. В. Ковалів, В. Р. Макар, А. А. Петренка, М. О. Саракуци, К. В. Смирнової, В. В. Форманюк, І. В. Яковюк та ін.

Не залишилися поза увагою проблеми джерел права і в зарубіжній юридичній доктрині. Зокрема, досліджено сутність, властивості, класифікацію, зміст джерел права в різних країнах та правових сім'ях, а також окремі джерела права у формально-юридичному розумінні. Серед дослідників: Маріус Андреєску, Субодх Атана, Юрген Баседов, Джон Белл, Дачран С. Бустамі, Джордан Дачі, С. Г. Кітон, Драгомір Крастєв, Раджендра Кумар, Марін Петков, Г. Піно, Андра Пуран, Ішита Чандра, Фабіо Перін Шехера, Маянк Шекхар та ін.

Окрім того, серед зарубіжних учених проблематику основних засад формування правового масиву, зокрема в аспекті дотримання європейських стандартів, вивчали: Е. Айткен, А. Х. С. Аттамімі, Р. В. Бауман, Д. С. Бустхамі, П. Ішвара Бхат, Р. Кормакайн, Цві Кахана, М. Мусмуті, Д. Резевська, Харалампос (Гаррі) Стамелос, Х. Хантакі, Дж. Вальдрон та ін. Предметом їхніх досліджень були, зокрема, доктринальні методи юридичних досліджень, правові принципи та принципи права, комплексний підхід до розуміння правових явищ, принцип якості законодавства та його значення для формування ефективної правової системи тощо.

Виклад основного матеріалу. Теорія джерел права у формально-юридичному розумінні. Система джерел права. Відповідно до правової доктрини, існують різні підходи до визначення поняття «джерело права» з огляду на розуміння сутності та призначення права в суспільстві.

У вітчизняній доктрині права утвердився підхід, згідно з яким джерело права — це зовнішня форма вираження норм права у вигляді письмового документа (правового припису), який видається уповноваженими суб'єктами правотворчості за спеціальною процедурою, має юридичну силу, є обов'язковим для виконання, відображає волю суб'єктів правотворчості та спрямований на регулювання суспільних відносин.

Отже, виділяють такі загальні ознаки джерел права: 1) публічність — джерела права, які в комплексі утворюють систему, ухвалюються суб'єктами правотворчості й поширюються на всіх осіб, які перебувають у межах юрисдикції держави; 2) формальність — джерела права є сукупністю відповідним чином оформлених документів — правових актів (за винятком правових звичаїв). При цьому обов'язковою умовою набуття джерелами права юридичної сили є наявність відповідних реквізитів (назви, зазначення місця й часу ухвалення та ін.); 3) нормативність; 4) юридична сила — джерела права в межах їхніх різновидів, що утворюють систему, розташовуються за спаданням юридичної сили. Основним за юридичною силою джерелом права є Конституція, що має найвищу юридичну силу; 5) обов'язковість, гарантованість та безпосередній зв'язок із державою — джерела права ухвалюються від імені держави або з її дозволу, а їхня реалізація забезпечується системою державних гарантій і санкцій; 6) безпосередній зв'язок джерел права з колом суб'єктів, простором і часом; 7) формування на основі чинних у певний час і в певній державі джерел права та, відповідно, пряма залежність від цих «змінних величин»[1].

[1] Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології, Монографія. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»». 2008. С. 110.

З позиції теорії права сукупність джерел права характеризується низкою специфічних властивостей як багаторівнева й складна система зі структурними, функціональними, генетичними та ієрархічними зв'язками між її елементами, розташованими в певному порядку, що забезпечує її функціональну завершеність та визначає її місце у правовій системі. Система джерел права складається з багатьох різнорідних частин — підсистем джерел права: системи нормативно-правових актів, системи нормативно-правових договорів, системи правових прецедентів тощо, які можуть взаємодіяти завдяки системним зв'язкам. Складність системи джерел права полягає в тому, що її елементи об'єднуються як природним, так і штучним шляхом; як за об'єктивними, закономірними, так і за суб'єктивними, довільними чинниками; як за якісними, так і за кількісними ознаками; як за змістовними, так і за формальними критеріями на підставі певних принципів: структурності, системності, ієрархічності. Стійкі зв'язки, що виникають між джерелами права, утворюючи єдине ціле, дають їм змогу реалізовувати свої цілі та функції, формують структуру системи джерел права (вертикальну й горизонтальну), тобто забезпечують її впорядкованість та спрямованість[2]. З огляду на це, ефективність регулювання суспільних відносин залежить від узгодженої дії всіх складників системи джерел права в межах певної правової системи.

Як відомо, за основними ознаками та характеристиками система права України та її правова система належать до романо-германської правової сім'ї, де головним джерелом права є закон (нормативно-правовий акт) та підзаконні нормативно-правові акти, що розвивають його положення. Усі інші джерела права у формально-юридичному розумінні відіграють другорядну, допоміжну роль. З огляду на це, забезпечення ефективності законів та підзаконних нормативно-правових актів, які також називають законодавством, є однією з основних функцій держави та уповноважених нею суб'єктів законотворчості. Важливість цієї діяльності зумовлена засадничою роллю законодавства, його визначальною та впорядкувальною функцією щодо різноманітних суспільних відносин у межах юрисдикції держави, що, своєю чергою, потребує постійного ґрунтовного наукового осмислення та супроводу.

Зазначена проблематика набула особливої актуальності у зв'язку з ухваленням Закону України «Про правотворчу діяльність»[3] (далі — Закон), у якому вперше на законодавчому рівні закріплено поняття, ознаки та класифікацію нормативно-правових актів. Зокрема, відповідно до статті 8 Закону нормативно-правовий акт — це офіційний документ, ухвалений (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності у встановленому Конституцією України та (або) законом порядку в письмовій формі (крім випадків, визначених частиною другою статті 47 цього Закону), який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію.

Згідно з положеннями статті 9 Закону законодавство України — це взаємопов'язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів.

При цьому законодавство України включає: Конституцію України — Основний Закон України; закони; підзаконні нормативно-правові акти: постанови Верховної Ради України, що містять норми права; укази Президента України, що містять норми права; постанови Кабінету Міністрів України, що містять норми права; накази міністерств, що містять норми права; акти інших державних органів, що містять норми права; постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права; розпорядження голів місцевих державних адміністрацій (з урахуванням особливостей, визначених статтею 7 цього Закону), накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права; акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права, з урахуванням особливостей, визначених статтею 7 цього Закону.

Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною законодавства України.

---

[2] Ibid. С. 333.

[3] Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX.

Положення статті 1 Закону встановлюють, що його дія не поширюється на правові акти, які не містять норм права і, відповідно, не є джерелами права у формально-юридичному розумінні, а саме на: рішення та висновки Конституційного Суду України; судові рішення; акти Верховної Ради України, Президента України політичного характеру, що містять оцінку фактів, подій, явищ, обставин, процесів; укази Президента України про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України; акти застосування права; акти про утворення або припинення державного органу, органу місцевого самоврядування; акти про утворення, діяльність або припинення консультативного, дорадчого чи іншого допоміжного органу; акти про надання гуманітарної допомоги іноземній державі; директиви, вказівки, технічні завдання для участі делегацій України, Кабінету Міністрів України, інших державних органів, а також представників України в міжнародних заходах; інші індивідуальні правові акти; інші правові акти, що не містять норм права.

Укладення Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого боку, визначення в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» серед основних засад забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі, закріплення в Конституції України європейського вибору — усе це зумовило проведення політики адаптації національного законодавства до права ЄС, що, своєю чергою, спричинило трансформацію правотворчого та правореалізаційного процесів, імплементацію європейських стандартів у процес ухвалення, тлумачення та реалізації норм права.

Не заглиблюючись у питання сутності та змісту джерел права ЄС, слід відзначити не лише сутнісні зміни в законодавстві України та кількісне зростання нормативно-правових актів, а й урахування в правореалізаційному процесі, зокрема в правозастосовній діяльності суду, джерел права ЄС, рішень Суду ЄС та висновків різних європейських інституцій. Окрім того, відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди в Україні під час розгляду справ застосовують Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Суду як джерело права. У цьому разі судовий прецедент визнається джерелом права в Україні.

Принцип розподілу державної влади та правотворчі повноваження органів державної влади. У контексті розподілу державної влади та відповідно до Конституції України вихідною позицією для формування системи джерел права є закріплення у статті 6 Конституції принципу поділу влади, згідно з яким державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України.

Таким чином, доктрина поділу влади стосується взаємовідносин між трьома гілками влади, а саме: законодавчою, виконавчою та судовою. Доктрина Монтеск'є — це не просто «міф», вона містить і частку істини в тому сенсі, що кожен орган влади повинен здійснювати свої повноваження за принципом «стримувань і противаг», що означає, що жоден з органів не повинен узурпувати основні функції інших[4].

Утім, сьогодні поділ влади частіше розглядається як спосіб стимулювання системи стримувань і противаг, необхідних для належного врядування. У Сполучених Штатах та інших президентських системах суворий поділ часто є фундаментальним конституційним принципом. Однак у Сполученому Королівстві та інших юрисдикціях загального права теорія поділу є набагато менш популярною. У Великій Британії основні інститути влади еволюціонували задля досягнення балансу між короною (а останнім часом і урядом) і парламентом. Ця система більше нагадує баланс влади, ніж формальний поділ трьох її гілок[5].

[4] Tej Bahadur Singh Principle of separation of powers and concentration of authority. J.T.R.I. JOURNAL – Second Year, Issue 4 & 5. Year. March, 1996. P. 1.

[5] The Separation of Powers Standard Note: SN/PC/06053 Last updated: 15 August Author: Richard Benwell and Oonagh Gay Section Parliament and Constitution Centre. P.1.

Іншими словами, у буквальному розумінні принцип поділу влади не може бути застосований у жодній сучасній державі: Великій Британії, США, Франції, Індії чи Австралії. Однак це не означає, що принцип утратив актуальність. Влада — це органічна єдність. Її не можна розділити на водонепроникні відсіки. Історія доводить цей факт. За умови повного поділу влади уряд не може працювати злагоджено та ефективно. Належне функціонування уряду можливе лише завдяки співпраці та взаємній адаптації всіх трьох гілок влади[6]. Тому неможливо класифікувати функції всіх трьох гілок влади з математичною точністю. Ба більше, дотримання жорсткої концепції поділу влади зробило б урядування неможливим[7].

В Україні здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову означає передусім самостійне виконання кожним органом державної влади своїх функцій і повноважень. Це не виключає взаємодії органів державної влади, зокрема надання необхідної інформації, участь у підготовці або розгляді певного питання тощо. Однак така взаємодія має здійснюватися з урахуванням вимог статей 6, 19 Конституції України, відповідно до яких органи державної влади зобов'язані діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України[8].

З огляду на складність чіткого розмежування завдань між органами державної влади в межах механізму держави, слід констатувати існування кількох відокремлених напрямів діяльності держави, які не охоплюються класичною теорією, утім передбачають створення та функціонування органів влади, що мають владні повноваження, зокрема й щодо розроблення та ухвалення правових актів різної юридичної сили. На сьогодні можна виокремити: главу держави як окремий орган державної влади (Президент України); орган законодавчої влади (Верховна Рада України), органи виконавчої (Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади) та судової влади на чолі з Верховним Судом; орган конституційної юрисдикції (Конституційний Суд України); контрольно-наглядові органи державної влади (прокуратура, Держаудитслужба, антикорупційні органи тощо); органи місцевого самоврядування, що уособлюють муніципальну владу. Суб'єкти, уповноважені ухвалювати нормативно-правові акти, як зазначалося, визначені у статті 1 Закону України «Про правотворчу діяльність».

Водночас слід пам'ятати, що згідно зі статтею 5 Конституції України народ може здійснювати владу не лише через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а й безпосередньо на всеукраїнському референдумі.

Відповідно до Конституції України та Закону України «Про правотворчу діяльність» Верховна Рада України ухвалює закони, які є основними джерелами права; Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні органи виконавчої влади видають підзаконні нормативно-правові акти, що конкретизують і деталізують виконання законів. Органи судової влади, не маючи правотворчих повноважень, ухвалюють окремі прецедентні рішення, формулюють правові позиції, зокрема у зразкових справах, які є обов'язковими для врахування у правозастосовній діяльності, забезпечуючи в такий спосіб єдність судової практики. Конституційний Суд України уповноважений визнавати неконституційними закони чи інші нормативні акти, ухвалені відповідним суб'єктом владних повноважень поза межами його компетенції.

Як зазначалося, основним джерелом права є Конституція України — центральний, або стрижневий, правовий акт, який визначає сутність, зміст та напрями розвитку всієї системи джерел права. Конституція України визначає загальні засади правопорядку, основу якого становлять нормативно-правові акти як джерела права у формально-юридичному розумінні, що є загальнообов'язковими для виконання на всій території держави.

---

[6] Tej Bahadur Singh Principle of separation of powers and concentration of authority. J.T.R.I. JOURNAL – Second Year, Issue 4 & 5. Year. March, 1996. P.11.

[7] Frankfurter – The Public and Its Government (1930) quoted by B. Schwartz, in American Constitutional Law, 1955. Page 286.

[8] Рішення Конституційного Суду України від 18 листопада 2004 року № 17-рп/2004 у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з питань моніторингу реалізації законодавства про вибори Президента України» (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України).

Відповідно до правової доктрини та статті 9 Закону «Про правотворчу діяльність» законодавство України структурується ієрархічно: від актів вищої юридичної сили до актів нижчої юридичної сили (стаття 19 цього Закону) з урахуванням: засад конституційного ладу в Україні; компетенції та територіальної юрисдикції суб'єкта правотворчої діяльності, визначеної Конституцією України та/або законом; інших особливостей, визначених Конституцією України та/або законом.

Отже, система джерел права України має безпосередній генетичний зв'язок із концепцією поділу державної влади, є ієрархічно впорядкованою сукупністю джерел права у формально-юридичному розумінні, зумовленою організацією державного апарату та конституційно закріпленим обсягом компетенції кожного органу державної влади. Зазначене є передумовою ефективного функціонування держави, забезпечення в ній панування принципу верховенства права та балансу владних повноважень, державних і приватних інтересів, прав та свобод людини і громадянина.

Парадигма взаємозв'язку. З огляду на визначені зміст і сутність взаємозв'язку між організацією та здійсненням державної влади, з одного боку, і системою джерел права, яка визначає обсяг та межі повноважень органів державної влади, з іншого, варто зазначити таке.

Ефективність функціонування держави безпосередньо вимагає чіткого розподілу правотворчих повноважень. На рівні Основного Закону та конституційних законів мають бути зафіксовані форми й перелік нормативно-правових актів — законів чи підзаконних, — які може ухвалювати відповідний суб'єкт правотворчості.

Така правова визначеність дає змогу дотримуватися меж повноважень органів державної влади, уникати розширення їхнього обсягу, дублювання або узурпації. Це створює передумови для врегулювання найважливіших суспільних відносин законами й уникнення ситуацій, коли органи виконавчої влади за допомогою підзаконної правотворчості намагаються впливати на сфери, які має регулювати виключно закон. Навпаки, такі дії неминуче призводять до розбалансування й дестабілізації системи нормативно-правових актів, так званої конкуренції між актами різної юридичної сили, виникнення колізій, зниження якості правового масиву, порушення принципу законності тощо, а у підсумку — до зниження ефективності державного управління та правового регулювання.

Причинами цього можуть бути дублювання повноважень органів виконавчої влади та Президента, посилення президентського впливу, послаблення парламентських позицій як результат надмірної правотворчості Уряду.

Конституційний Суд України також зазначав, що поділ державної влади відображає функціональну визначеність кожного з державних органів, передбачає не тільки розмежування їхніх повноважень, а і їхню взаємодію, систему взаємних стримувань та противаг, мета яких — забезпечити їхню співпрацю як єдиної державної влади; крім того, забезпечення реалізації принципу поділу влади є запорукою єдності державної влади, важливою передумовою стабільності, підтримання громадського миру і злагоди в державі (абзаци другий, четвертий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 1 квітня 2008 року № 4-рп/2008). Зазначені засади Конституції України забезпечують збалансованість конституційних повноважень органів державної влади, а також їхню відповідність визначеним Основним Законом України засадам конституційного ладу та формі державного правління в Україні. Крім того, це унеможливлює конкуренцію компетенцій цих органів, наділення їх невластивими повноваженнями та концентрацію владних повноважень в одного чи кількох суб'єктів державної влади. Недотримання цих вимог, зокрема й при внесенні змін до Основного Закону України, негативно позначиться на змісті та спрямованості діяльності держави, унеможливить виконання нею свого головного обов'язку — утвердження і забезпечення прав і свобод людини. Саме тому поділ влади є основним засобом та неодмінною умовою запобігання концентрації влади, а отже, інструментом протидії зловживанням нею задля належної реалізації прав і свобод людини і громадянина[9].

[9] Висновок Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріп-

Ключовим в аспекті правореалізації є визначення суб'єктів офіційного тлумачення законодавства. Наразі в Україні відповідно до чинного законодавства визначено лише одного суб'єкта офіційного тлумачення **Конституції — Конституційний Суд України. Верховний Суд** формує обов'язкові до врахування правові позиції. Інші органи можуть тлумачити правові акти **в межах власних повноважень**, однак такі роз'яснення **не мають обов'язкової юридичної сили**.

Окремим важливим аспектом є уникнення надмірної зарегульованості суспільних відносин, тобто правове регулювання має поширюватися лише на ті відносини, які його потребують. Тому правове регулювання в соціальній сфері має бути збалансованим з іншими видами соціального регулювання.

Важливим також є забезпечення легітимності державної влади через прозорість правотворчого процесу, ясність, зрозумілість і доступність змісту нормативно-правових актів, їхньої мети та завдань щодо системного впливу на суспільні відносини.

З метою інституційного забезпечення євроінтеграційних процесів було створено низку спеціальних органів, як-от: Комітет Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу; **Урядовий офіс з європейської та євроатлантичної інтеграції**, спеціальні підрозділи при кожному міністерстві; низка антикорупційних структур тощо. Їхнім завданням є забезпечення відповідності сутності та змісту державного управління, системи законодавства України та практики її реалізації європейським стандартам і принципам.

Під час дії воєнного або надзвичайного стану відповідно до чинного законодавства суб'єктами правотворчої діяльності можуть також бути: начальники обласних та районних військових адміністрацій; керівники обласних та районних військово-цивільних адміністрацій.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» визначено умови, за яких виникають підстави для надзвичайної правотворчості в умовах надзвичайного, зокрема воєнного, стану. Це, зокрема, виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або ж спроба захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства. Лише за цих обставин відповідні суб'єкти наділяються повноваженнями, зокрема правотворчими, які «необхідні для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу», а також допускають «тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»[10].

Суб'єктами надзвичайної правотворчості є органи державної влади, органи місцевого самоврядування та відповідні військові командування, яким згідно зі статтею 14 згаданого Закону надано право видавати, в межах своєї компетенції, обов'язкові до виконання на відповідній території рішення, розпорядження, накази й директиви, зокрема й спільні, з питань забезпечення режиму надзвичайного стану. Функціональним призначенням таких актів є забезпечення прав людини, відновлення та стабілізація правопорядку, створення умов для подальшого функціонування всіх державно-владних інститутів і правового розвитку загалом.

Цифровізація та інформатизація суспільних відносин також вплинули на організацію та реалізацію державної влади та її правове забезпечення. Наразі відбувається швидка адаптація механізму держави, джерел права та практики їх реалізації. Насамперед це перехід до **електронного врядування (e-governance)** як процесу використання інформаційно-комунікаційних технологій для

лення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) (реєстр. № 1014) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

[10] Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14.

надання державних послуг та покращення роботи органів державної влади[11]. Ключовою частиною е-врядування є електронний уряд (*e-Government*) — модель державного управління, заснована на використанні сучасних інформаційних та комунікаційних технологій з метою підвищення ефективності й прозорості влади, а також встановлення суспільного контролю над нею[12].

Відтак функції держави набувають сервісного змісту та цифрової форми, що зумовлює появу нових об'єктів правового регулювання та потребує їх своєчасного правового забезпечення. Зокрема, йдеться про необхідність швидкого врегулювання відносин, пов'язаних зі створенням та широким застосуванням **штучного інтелекту, публічних електронних реєстрів та баз даних, блокчейну, криптовалюти, різноманітних комунікативних платформ, соціальних мереж, месенджерів,** а також виникненням прав п'ятого покоління — цифрових, які включають право на доступ до Інтернету, захист персональних даних, кібербезпеку та цифрову ідентичність.

Специфіка таких об'єктів правового регулювання зумовлює зростання ролі технічних норм та стандартів, що мають підзаконний характер і ухвалюються переважно органами виконавчої влади. Із цією метою створюються нові органи влади або окремі підрозділи в межах уже наявних, покликані реалізовувати правову політику в цифровій сфері. В Україні це Міністерство цифрової трансформації, кіберполіція та інші. Формуються та застосовуються нові методи й способи державного управління та контролю, як-от: онлайн-моніторинг, електронні сервіси, електронні петиції, електронні декларації, електронний документообіг, електронний розподіл справ у суді, електронні кабінети тощо.

За таких обставин наразі спостерігається часткове відставання нормотворчої діяльності уповноважених суб'єктів, що подекуди зумовлює правову невизначеність, появу правових прогалин і зниження ефективності захисту прав та свобод громадян. Відтак процеси розробки та ухвалення нормативно-правових актів потребують змін і постійного вдосконалення. З іншого боку, збільшуються можливості для забезпечення прозорості та відкритості правотворчого та правозастосовного процесів.

Важливою є відповідність таких нормативно-правових актів директивам та регламентам Європейського Союзу, який активно розвиває цифрову політику щодо правового регулювання електронного урядування, цифрових платформ, захисту даних, зокрема персональних, ШІ, кібербезпеки тощо.

Висновки. У кожній державі організація механізму держави та взаємодії між різними гілками державної влади, що мають правотворчі повноваження, має свої особливості й залежить від історичних, соціально-політичних та геополітичних умов її розвитку та функціонування.

В умовах реформування державної влади, євроінтеграції, правового режиму воєнного стану та з огляду на перспективи повоєнного відновлення питання **чіткого розмежування повноважень** у сфері **правотворення** і **забезпечення легітимності джерел права** набуває ключового значення для стабільності держави та ефективності правової системи. Система джерел права України має безпосередній генетичний зв'язок із концепцією розподілу державної влади, є ієрархічно впорядкованою сукупністю джерел права у формально-юридичному розумінні, що зумовлена організацією апарату держави та конституційно закріпленим обсягом компетенції кожного органу державної влади. Зазначене є передумовою ефективного функціонування держави, забезпечення панування в ній принципу верховенства права, балансу владних повноважень, конституціоналізму, державних та приватних інтересів, прав і свобод громадян і водночас чинником запобігання узурпації влади та правовому свавіллю.

---

[11] Sa F., Rocha A., Cota M. P. Potential dimensions for a local e-Government services quality model. Telematics and Informatics. 2016. No33(2). P. 270–276. DOI: https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.08.005.

[12] UN E-Government Survey (Архівовано 1 червня 2009 у Wayback Machine.); eGovernment in Europe: European Union policy and support programmes in the field of eGovernment. https://ec.europa.eu/digital-agenda/life-and-work/public-services.

В умовах інформаційного суспільства, правового режиму воєнного стану та євроінтеграції функціонування державного апарату і система нормативно-правових актів України постійно трансформуються та вимагають своєчасної модернізації, моніторингу, приведення у відповідність до об'єктивних суспільних відносин.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Benwell, R., Gay, O. (б.д.). The Separation of Powers Standard Note: SN/PC/06053. Parliament and Constitution Centre. Last updated: 15 August. 11 p.
2. Black, F. R. (1931). Review: The Public and Its Government. By Professor Felix Frankfurter. Michigan Law Review, 29(4), 654.
3. Sa, F., Rocha, A., Cota, M. P. (2016). Potential dimensions for a local e-Government services quality model. Telematics and Informatics, 33(2), 270–276. URL: https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.08.005.
4. Singh, T. B. (1996). Principle of separation of powers and concentration of authority. J.T.R.I. JOURNAL, (Second Year, Issue 4 5). March. 11 p.
5. UN E-Government Survey (б.д.). eGovernment in Europe: European Union policy and support programmes in the field of eGovernment. URL: https://ec.europa.eu/digital-agenda/life-and-work/public-services.
6. Пархоменко, Н. М. (2008). Джерела права: проблеми теорії та методології (Монографія). Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка». 336 с.

Перелік юридичних документів:

7. Висновок Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) (реєстр. № 1014) вимогам статей 157 і 158 Конституції України.
8. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14.
9. Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20.
10. Рішення Конституційного Суду України від 18 листопада 2004 року № 17-рп/2004 у справі за конституційним поданням 58 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України з питань моніторингу реалізації законодавства про вибори Президента України» (справа про Тимчасову спеціальну комісію Верховної Ради України).

References

Bibliography:

1. Benwell, R., Gay, O. (b.d.). The Separation of Powers Standard Note: SN/PC/06053. Parliament and Constitution Centre. Last updated: 15 August. 11 p.
2. Black, F. R. (1931). Review: The Public and Its Government. By Professor Felix Frankfurter. Michigan Law Review, 29(4), 654.
3. Parkhomenko, N. M. (2008). Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii (Monohrafiia). Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Yurydychna dumka». 336 s.
4. Sa, F., Rocha, A., Cota, M. P. (2016). Potential dimensions for a local e-Government services quality model. Telematics and Informatics, 33(2), 270–276. URL: https://doi.org/10.1016/j.tele.2015.08.005.
5. Singh, T. B. (1996). Principle of separation of powers and concentration of authority. J.T.R.I. JOURNAL, (Second Year, Issue 4 5). March. 11 p.
6. UN E-Government Survey (b.d.). eGovernment in Europe: European Union policy and support programmes in the field of eGovernment. URL: https://ec.europa.eu/digital-agenda/life-and-work/public-services.

List of legal documents:

7. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18 lystopada 2004 roku № 17-rp/2004 u spravi za konstytutsiinym podanniam 58 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro Tymchasovu spetsialnu komisiiu Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan monitorynhu realizatsii zakonodavstva pro vybory Prezydenta Ukrainy» (sprava pro Tymchasovu spetsialnu komisiiu Verkhovnoi Rady Ukrainy).
8. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 16 hrudnia 2019 roku № 7-v/2019 u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do statti 106 Konstytutsii Ukrainy (shchodo zakriplennia povnovazhen Prezydenta Ukrainy utvoriuvaty nezalezhni rehuliatorni orhany, Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy, pryznachaty na posady ta zvilniaty z posad Dyrektora Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy i Dyrektora Derzhavnoho biuro rozsliduvan) (reiestr. № 1014) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy.
9. Zakon Ukrainy «Pro pravotvorchu diialnist» vid 24 serpnia 2023 roku № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20.
10. Zakon Ukrainy «Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu» vid 16 bereznia 2000 roku № 1550-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14.

УДК 35:342.56

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.4

Віталій Ковальчук
Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка»,
Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-7523-2098
E-mail: kovalchyk1903@gmail.com

Подано до друку: 08.07.2025 | Рецензія 1: 28.08.2025 | Рецензія 2: 05.09.2025 | Затверджено до друку: 12.09.2025

УЧАСТЬ ГРОМАДЯН У ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ ТА ЛЕГІТИМАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

CITIZEN PARTICIPATION IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE AND THE LEGITIMIZATION OF JUSTICE AND THE LEGITIMIZATION OF THE JUDICIARY: NATIONAL AND EUROPEAN EXPERIENCE

Vitalii Kovalchuk
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law, Constitutional and International Law,
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Lviv Polytechnic National University,
Lviv, Ukraine

Abstract | The article provides a comprehensive analysis of the features of interaction between civil society and the judiciary in Ukraine. It analyzes the prerequisites for public influence on the judiciary, specifically the principles of citizens' participation in the administration of justice, the independence of the judiciary, and judicial integrity. The study examines various forms of citizen involvement in the administration of justice, such as the jury trial (or court with jurors), public control, and monitoring of the judiciary.

The paper explores the legal nature of the jury institution and its role in the development of constitutional democracy in a transitional state. Based on the conceptual provisions presented, it can be argued that the jury trial is one of the effective forms of direct democracy. In the context of modern constitutional development, the jury trial is a crucial element for ensuring the fairness and transparency of judicial proceedings. The participation of the people in the administration of justice through jurors is directly stipulated by the Constitution of Ukraine.

However, the constitutional right of Ukrainian citizens to administer justice through the participation of jurors in cases determined by law has not been properly implemented. Moreover, even the few instances of involving jurors in the trial of specific categories of cases occurred in violation of current legislation. This necessitates the reform of this institution, taking into account international legal standards and the peculiarities of the formation of Ukraine's legal system in the post-war period.

The author argues that public control over the judiciary is an indirect, "soft" form of public influence on judicial bodies and judges. It should be viewed as an interaction between civil society and the authorities through the establishment of sustainable and effective mechanisms for communication and the adoption of just decisions. Exercising such control within the functioning of the judiciary involves the public assessing the performance of courts (judges) and determining the degree of their effectiveness.

It is noted that public control over the judiciary has legal limits. Its subject matter may include: the integrity and professional ethics of judges; the veracity of information submitted by judges in their declarations; the implementation of the principle of transparency in the administration of justice; the factual independence of the court and the judges hearing specific cases from any influence; and the procedure for selecting judicial candidates and their compliance with moral and ethical requirements.

Significant attention is paid to the activity of the Public Integrity Council (PIC), whose purpose is to assist the High Qualification Commission of Judges of Ukraine in determining the compliance of a judge (or a candidate for a judicial position) with the criteria of professional ethics and integrity for qualification assessment purposes. The article highlights the positive experience, shortcomings, and prospects of the PIC. Foreign experience of public control over the judiciary is also analyzed.

It is substantiated that judicial integrity and ethical conduct have become subjects of public control and monitoring not by chance. They do not violate the principle of judicial independence but rather grant it additional legitimacy. Simultaneously, both at the legislative level and in its application, a balance must be maintained between the constitutional right of citizens to participate in the administration of justice and the judge's duty to render independent (unbiased) and effective judicial decisions.

Keywords: jury trial (court with jurors), public control, judiciary (judicial branch), judicial integrity and professional ethics, judicial legitimacy, transparency, monitoring, Public Integrity Council (PIC), Supreme Court, High Council of Justice (HCJ), High Qualification Commission of Judges (HQCJ), European experience of the jury institution, international justice standards.

Анотація | У статті здійснено комплексний аналіз особливостей взаємодії громадянського суспільства та судової влади в Україні. Проаналізовано передумови впливу громадськості на судову владу, зокрема принципи участі громадян у здійсненні правосуддя, незалежності судової влади та доброчесності суддів. Досліджено такі форми участі громадян у здійсненні правосуддя, як-от суд присяжних, громадський контроль і моніторинг судової влади.

Досліджено правову природу інституту суду присяжних та його роль у розвитку конституційної демократії в державі перехідного типу. На основі наведених концептуальних положень можна стверджувати, що суд присяжних є однією з дієвих форм безпосередньої демократії. У контексті сучасного конституційного розвитку суд присяжних є важливим елементом забезпечення справедливості та прозорості судових процесів. Участь народу в здійсненні правосуддя через присяжних прямо передбачена Конституцією України.

Однак конституційне право громадян України на здійснення правосуддя через участь присяжних у визначених законом випадках не було реалізовано належним чином. Ба більше, навіть ті нечисленні випадки залучення присяжних до судового розгляду окремих категорій справ відбувалися з порушенням чинного законодавства. Це зумовлює необхідність реформування цього інституту з урахуванням міжнародних правових стандартів та особливостей становлення правової системи України в післявоєнний період.

На думку автора, громадський контроль над судовою владою є опосередкованою, «м'якою» формою впливу громадськості на судові органи та суддів. Його слід розглядати як взаємодію між громадянським суспільством і владою через налагодження сталих та дієвих механізмів комунікації й ухвалення справедливих рішень. Здійснення такого контролю в межах функціонування судової влади — це оцінювання громадськістю виконання судами (суддями) своїх повноважень, визначення ступеня їхньої ефективності.

Зазначено, що громадський контроль над судовою владою має правові межі. Його предметом можуть бути: доброчесність і професійна етика суддів; достовірність інформації, поданої суддями у своїх деклараціях; реалізація принципу прозорості здійснення правосуддя; фактична незалежність суду та суддів, які розглядають конкретні справи, від будь-якого впливу; процедура добору кандидатів на посаду судді та їхня відповідність морально-етичним вимогам.
У статті значну увагу приділено діяльності Громадської ради доброчесності (ГРД), метою якої є сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання. Наголошено на позитивному досвіді ГРД, її недоліках та перспективах. Також проаналізовано зарубіжний досвід громадського контролю над судовою владою.
Обґрунтовано, що доброчесність та етична поведінка судді стали предметом громадського контролю й моніторингу не випадково. Вони не порушують принципу незалежності судової влади, а натомість надають їй додаткової легітимності. При цьому як на рівні законодавства, так і в його застосуванні має зберігатися баланс між конституційним правом громадян на участь у здійсненні правосуддя та обов'язком судді ухвалювати незалежні (неупереджені) й ефективні судові рішення.

Ключові слова: суд присяжних, громадський контроль, судова влада, доброчесність і професійна етика суддів, легітимність суддів, прозорість, моніторинг, Громадська рада доброчесності, Верховний Суд, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів, європейський досвід інституту присяжних, міжнародні стандарти правосуддя.

Постановка проблеми. Питання участі громадян у здійсненні правосуддя є не суто юридичним, воно стосується багатьох важливих аксіологічних і політичних аспектів. Це вимагає, з одного боку, аналізу правових норм, що застосовуються в цій сфері, а з іншого — розгляду широкого спектра питань, що межують із проблемами політико-філософського характеру. У статті проаналізовано важливі теми з погляду сучасної теорії демократії, зокрема проблеми взаємозв'язку між формами участі громадян у здійсненні правосуддя та легітимацією судової влади. Враховано конституційні, міжнародні й етичні аспекти участі громадян та запропоновано авторське бачення подальшого розвитку судової демократії в Україні.

Актуальність теми дослідження безпосередньо пов'язана зі становленням ефективної судової влади в Україні, що значною мірою залежить від ступеня довіри до неї громадян. Ідеться про легітимність судової влади, яку забезпечують як доброчесність і професійність самих суддів, так і прозорість усієї судової системи, її здатність вчасно реагувати на суспільні виклики, зумовлені як інтересами й потребами суспільства загалом, так і правами та свободами кожної людини. Стабільність правопорядку значною мірою залежить від збереження балансу між незалежною судовою владою та здатністю народу контролювати й в окремих випадках безпосередньо впливати на здійснення правосуддя.

Розвиток України в напрямі європейської інтеграції передбачає створення дієвого механізму участі інститутів громадянського суспільства й окремих громадян в управлінні публічними справами, зокрема у сфері функціонування судової влади. Громадянське суспільство є повноцінним творцем правової реальності, яку не може формувати лише державна влада. Цю реальність творить увесь народ, усі структури громадянського суспільства і кожна особа зокрема.

Навіть в умовах воєнного стану тема запропонованого дослідження залишається надзвичайно актуальною. Це зумовлено необхідністю збереження та примноження традицій конституційної демократії, які мають стійку тенденцію до розвитку в Україні. Не можна втрачати вже набутого за роки незалежності, ба більше — необхідно не лише зберігати, а й примножувати та поширювати інституційну пам'ять, пов'язану зі здобутками конституційної демократії. Історія знає багато прикладів того, як війна чи інші екстремальні умови (тривале правління авторитарного режиму в державі) негативно впливали на подальший розвиток держави та нації. Так, у 20–30-х роках XX століття в Японії існувала система суду присяжних, подібна до іспанської. Її було знищено 1943

року під час війни. Вона частково відновлювалася в період політичного лібералізму й скасовувалася в період мілітаризму та автократії. Як зазначає Річард О. Лемперт, це свідчить про пряму залежність демократичних інститутів від стабільності політичного режиму[1].

Легітимність як невід'ємна властивість судової влади. На розвиток сучасної судової влади вагомий вплив справляє концепція партисипативної (учасницької) демократії. Судовий контроль не може повністю відображати волю народу, а лише створює для її реалізації конституційно-правові гарантії. Воля народу може бути сформована лише через його участь у здійсненні правосуддя, що забезпечує легітимний характер судової влади в процесі демократичної легітимації.

Право на участь в управлінні державними справами можна визначити як правову можливість громадян долучатися до діяльності органів публічної влади з власної ініціативи або з ініціативи цих органів з метою повнішого врахування, дотримання та забезпечення інтересів суспільства. Це право громадяни можуть реалізувати також, беручи безпосередню чи опосередковану участь у процесі здійснення правосуддя. Реалізація цього права може відбуватися в різноманітних формах: громадський контроль і моніторинг діяльності органів судової влади, участь присяжних у здійсненні правосуддя та медіація як засіб досудового врегулювання спорів. У цьому контексті можна говорити про таку форму демократії, як «судова демократія» — режим здійснення судової влади, за якого народ бере в ньому участь безпосередньо або опосередковано[2].

Головною перевагою реалізації такої моделі демократії є високий рівень легітимності ухвалюваних рішень. Легітимність судової влади є її аксіологічною характеристикою, однією з фундаментальних властивостей, що проявляється у визнанні громадянами порядку конституювання та функціонування чинної влади справедливим, законним і доцільним, результатом чого є їхня готовність діяти відповідно до владних приписів та рішень. Своєю чергою, легітимація судової влади — це процедура безпосередньої та опосередкованої участі громадян у здійсненні правосуддя, яка забезпечує легітимність судової влади.

Громадянська участь у здійсненні правосуддя є однією з умов довіри народу до судової влади та визнання її справедливою. Довіра народу до суду є одним зі стовпів демократії, а довіра до судді, який розглядає справу, — невіддільний елемент верховенства права. Це важливо усвідомлювати в умовах становлення України як конституційної демократичної держави, навіть під час воєнного стану. Рівень такої довіри сьогодні, як засвідчують соціологічні дослідження та оцінки експертів, залишає бажати кращого. Із 2013 по 2022 рік рівень довіри до судової влади коливався в межах від 44 % до 48 %. Найвищий рівень довіри зафіксовано у 2015 та 2021 роках.

За результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи», проведеного соціологічною службою Центру Разумкова на замовлення Офісу Ради Європи в Україні у 2020 році, ставлення більшості громадян України, які не мають особистого досвіду взаємодії із судами й формують своє ставлення до судової системи на підставі чужого досвіду або інформації у ЗМІ, загалом є негативним, а рівень довіри — одним із найнижчих серед державних та соціальних інституцій. Так, якщо протилежними сторонами в суді виступають громадянин із високим рівнем доходів і громадянин із низьким рівнем доходів, то 78,2 % респондентів вважають, що більше шансів виграти справу має громадянин із високим рівнем доходів. Протилежної думки дотримуються лише 1,4 % опитаних[3].

Проте рівень довіри громадян, які мають власний нещодавній досвід взаємодії із судами, є значно вищим. Ба більше, баланс довіри з боку цих громадян до судів та судової системи є позитивним, тобто кількість тих, хто довіряє судам, перевищує кількість тих, хто не довіряє. Серед тих, хто брав участь у розгляді судових справ як позивач, відповідач, обвинувачений, потерпілий, свідок чи експерт, 53,3 % визнали рішення суду законним і справедливим, тоді як 22,5 % не вважають

[1] Lempert, R. O. (2001–2002). Citizen Participation in Judicial Decision Making: Juries, Lay Judges and Japan. St. Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal. Pp. 1–14.
[2] Бігун, В. С. (2011). Філософія правосуддя: ідея та здійснення (Монографія). Київ. 303 с.
[3] Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Київ: Разумков Центр. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/Report_Razumkov_final.pdf.

його таким (ще 13,1 % не були ознайомлені з цим рішенням, а 12,0 % не змогли відповісти на запитання). Отже, соціальний чинник у функціонуванні судової влади, зокрема участь громадян у судових процесах, може позитивно впливати на формування їхньої довіри до суду.

Як засвідчують результати цього ж дослідження, кількість громадян, які вважають виправданою участь народу у формуванні та функціонуванні судової влади, залишається досить високою. Якщо у 2017 р. більшість громадян України (37,7 %) вважали, що для забезпечення незалежності суддів їх потрібно обирати всенародно, то у 2019 р. ця частка зменшилася до 31,3 %. Хоча ця думка й залишається однією з найпопулярніших, вона зрівнялася за підтримкою з позицією, що суддів має призначати Вища рада правосуддя або інший незалежний суддівський орган (28,8 %). Оцінюючи можливу роль представників громадського сектору під час проведення кваліфікаційного оцінювання та конкурсних процедур щодо суддів, відносна більшість респондентів висловила думку, що вони мають відігравати допоміжну роль.

Довіра громадян до судової влади в умовах воєнного стану з 2022 по 2025 рр. залишається низькою: судам (судовій системі загалом) не довіряє 73 % усіх громадян, без урахування того, чи мають вони досвід участі в судових процесах. До цього показника можна поставитися критично, оскільки дослідження Центру Разумкова стосувалося не окремо судової влади, а державної влади загалом, що могло негативно вплинути на результати опитування, однак він є симптоматичним. На це вказує і Звіт про дотримання прав людини в Україні за 2023 рік, підготовлений Бюро з демократії, прав людини і праці Державного департаменту США. Так, автори Звіту зазначають, що, хоча Конституція України й передбачає незалежну судову систему, суди були неефективними та залишалися вкрай вразливими до політичного тиску й корупції[4].

Сама лише участь громадян у здійсненні правосуддя не може кардинально розв'язати проблему довіри суспільства до судової влади, однак вона здатна сприяти прозорості судової системи. Процес становлення легітимного й незалежного суду в країнах транзитної демократії передбачає дотримання щонайменше двох принципів: доброчесності суддів та участі громадян у здійсненні правосуддя.

Безпосередня участь громадян у здійсненні правосуддя — суд присяжних. Інститут присяжних було створено і впроваджено в багатьох правових системах світу як важливий механізм забезпечення демократичних гарантій. Основним принципом суду присяжних є передання повноважень щодо ухвалення рішень у певних судових справах групі неупереджених громадян, які виступають рівними серед рівних («peers»). Цей підхід ґрунтується на ідеї, що саме громадяни здатні привнести у правосуддя цінності своєї громади. Такий механізм не лише забезпечує справедливість у конкретних судових процесах, а й виконує важливу функцію протидії свавіллю з боку державної влади. Суд присяжних, як влучно зауважив П. Девлін, є «лампою, яка показує, що свобода живе»[5]. Надання громадянам судових повноважень уможливлює їхню безпосередню участь в управлінні державними справами, розвиваючи водночас почуття відповідальності та повноправності в суспільстві. На думку французького мислителя А. де Токвіля, «людина, яка судить у кримінальному суді, фактично є володарем суспільства»[6].

Принцип участі громадян у здійсненні правосуддя закріплено в ч. 4 ст. 124 Конституції України (в редакції Закону № 1401-VIII від 02.06.2016), де зазначено: «Народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних»[7]. Незважаючи на незначний обсяг, цей конституційний припис містить вагомий потенціал для становлення судової демократії в Україні. З цього положення можна вивести певний конституційний стандарт мінімальної участі громадян у здійсненні правосуддя. Формулювання статті 124 «бере участь у здійсненні правосуддя» співзвучне зі статтею 38 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають право «брати участь в управлінні державними

[4] 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine. An official website of the United States Government. (2024). URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf.
[5] Devlin, P. (1970). Trial by Jury. Stevens & Sons Ltd Publisher. 232 p.
[6] Tocqueville, A. de. (2012). Democracy in America (in two volumes). Liberty Fund Publisher. 1688 p.
[7] Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.

справами»; воно також корелює зі статтею 5 Конституції України, відповідно до якої народ здійснює владу безпосередньо або через органи публічної влади, та зі статтею 6, згідно з якою державна влада поділяється на законодавчу, виконавчу та судову.

Доповненням до статті 124 є стаття 127 Конституції України, відповідно до якої правосуддя здійснюють судді, але у визначених законом випадках воно може здійснюватися за участю присяжних. Суд присяжних слід розглядати як форму безпосереднього здійснення громадянами державної влади, зокрема судової, через їхню участь у відправленні правосуддя. У Конституції встановлено запобіжники, які унеможливлюють надмірне втручання громадськості в діяльність органів судової влади. Визначення категорій справ, які можуть розглядати присяжні, належить до виключної компетенції законодавця. Тому важливо саме на законодавчому рівні зберегти баланс між незалежністю судової влади та безпосередньою участю громад у здійсненні правосуддя.

Уже в першій редакції Конституції України від 28 червня 1996 року було закладено фундаментальні положення, згідно з якими: народ бере безпосередню участь у здійсненні правосуддя через інститут народних засідателів та присяжних (ст. 124); правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні (ст. 127); судочинство провадиться суддею одноособово, колегією суддів чи судом присяжних (ст. 129). Водночас жодного законодавчого регулювання такої форми демократичної участі у здійсненні правосуддя на той час не існувало.

Лише у 2012 році, з ухваленням нового Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України), було запроваджено інститут присяжних. У частині 3 статті 31 чинного КПК України зазначено, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого здійснюється судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних щодо всіх обвинувачених, якщо хоча б один із них заявив клопотання про такий розгляд. Відповідно до статті 383 КПК України, усі питання, що стосуються судового розгляду, крім питань, пов'язаних з обранням, скасуванням або зміною запобіжних заходів у суді, судді та присяжні вирішують спільно[8].

На сьогодні в Кримінальному кодексі України (далі — КК України) покарання у вигляді довічного позбавлення волі передбачено за вчинення таких злочинів: посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ч. 3 ст. 110 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України); умисне вбивство (ч. 2 ст. 115 КК України); терористичний акт (ч. 3 ст. 258 КК України); фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ч. 3 ст. 321-1 КК України); посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця (ст. 348 КК України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України); опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ч. 5 ст. 404 КК України); порушення законів та звичаїв війни (ч. 2 ст. 438 КК України); застосування зброї масового знищення (ч. 2 ст. 439 КК України); геноцид (ч. 1 ст. 442 КК України); посягання на життя представника іноземної держави (ст. 443 КК України); найманство (ч. 3 ст. 447 КК України) [9].

Отже, лише наявність двох умов — обвинувачення особи у вчиненні злочину, за який передбачено довічне позбавлення волі, та наявність клопотання обвинуваченого про розгляд його справи за участю присяжних — є підставою для залучення до участі у справі присяжних.

---

[8] Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

[9] Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26, ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

Однак в умовах воєнного стану згідно з частиною 10 статті 615 КПК кримінальні провадження в судах першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачене довічне позбавлення волі, здійснюються колегіальним судом у складі трьох суддів, за винятком тих проваджень, у яких склад суду за участю присяжних було визначено до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною. Тобто в умовах війни участь присяжних у розгляді низки категорій справ, які класифікуються як тяжкі та особливо тяжкі, суттєво зменшується, що загалом є виправданим.

Як відомо, 2 червня 2016 року до Конституції України було внесено зміни щодо правосуддя, якими скасовано інститут народних засідателів і закріплено положення про те, що народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Водночас до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» було внесено главу 3 «Присяжний». Відповідно до статті 63 Закону присяжний — це особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, за її згодою вирішує справи у складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя. Закон встановлює, що присяжний залучається до участі в розгляді кримінальних та цивільних справ у судах першої інстанції [10].

У 2017 році відповідні зміни було внесено до Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України), якими народних засідателів замінено на присяжних. На сьогодні ЦПК України передбачає, що цивільні справи щодо обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (ст. ст. 295–300 ЦПК України), визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (ст. ст. 305–309 ЦПК України), усиновлення (ст. ст. 310–314 ЦПК України), надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (ст. ст. 339–342 ЦПК України), примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу (ст. ст. 343–346 ЦПК України) у судах першої інстанції розглядаються колегією у складі одного судді і двох присяжних, які під час здійснення правосуддя користуються всіма правами судді [11].

В Україні передбачено участь присяжних в окремих категоріях справ у кримінальному та цивільному процесі. При цьому присяжні разом із суддями вирішують практично всі питання судочинства. Відмінність розгляду справ судом присяжних у кримінальному та цивільному судочинстві полягає в тому, що цивільне процесуальне законодавство передбачає обов'язкову участь присяжних у деяких категоріях справ окремого провадження; їхня участь є імперативною та безальтернативною. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість розгляду певних категорій кримінальних справ за бажанням обвинуваченого. Реалізація цього права забезпечується відповідними обов'язками суб'єктів кримінально-процесуальних правовідносин.

Відповідно до положень статей 64 та 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» для затвердження списку присяжних територіальне управління Державної судової адміністрації України звертається з поданням до відповідних місцевих рад, які формують і затверджують у кількості, зазначеній у поданні, список громадян, які постійно проживають на територіях, на які поширюється юрисдикція відповідного окружного суду, і дали згоду бути присяжними. **Присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території,** на яку поширюється юрисдикція окружного суду.

Запровадження суду присяжних в Україні, попри його позитивне значення, на практиці може свідчити про мінімальну участь громадян у здійсненні правосуддя. Він далекий від класичної англо-саксонської моделі і швидше нагадує інститут народних засідателів, відомий ще з часів радянської (соціалістичної) доби. Через свій половинчастий характер він виявився малоефективним в умовах демократичної трансформації правової системи пострадянської України. Про це яскраво свідчать результати статистичного аналізу розгляду кримінальних та цивільних справ за участю

[10] Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

[11] Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

присяжних у 2017–2018 роках, проведеного Українським центром суспільних даних та Центром демократії та верховенства права за сприяння Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

Проведений статистичний аналіз судових рішень у кримінальних та цивільних справах за участю присяжних свідчить про незначну участь громадян у судових процесах порівняно із загальною кількістю справ. Про це свідчить той факт, що в переважній більшості кримінальних справ, де потенційно міг бути суд присяжних, розгляд здійснювався колегією суддів без участі присяжних. Лише щодо кожного сьомого обвинуваченого розгляд здійснювався за участю присяжних. І це попри те, що в таких категоріях справ передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Також це свідчить про те, що обвинувачені не користуються своїм правом на суд присяжних [12].

Навіть у тих кримінальних справах, де присяжні беруть участь, не зафіксовано їхньої активної участі в судовому процесі. Під час аналізу не було виявлено жодної окремої думки присяжного. Це свідчить про те, що присяжні повністю погоджуються з рішеннями, проєкти яких готує професійний суддя. За результатами статистичного аналізу, відсоток виправдувальних вироків у кримінальних справах за участю присяжних в Україні був навіть нижчим, ніж у професійних суддів: 5 % проти 6,6 %.

Під час аналізу цивільних справ також не було виявлено жодної окремої думки присяжного. У переважній більшості випадків подані заяви про обмеження дієздатності, усиновлення, визнання особи безвісно відсутньою/померлою, примусове надання психіатричної допомоги чи примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу було задоволено. Зафіксовано непоодинокі випадки розгляду цивільних справ без участі присяжних, незважаючи на пряму вимогу закону розглядати такі справи у складі одного судді та двох присяжних. Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що в Україні має місце порушення прав людини у справах такого роду.

Отже, можна зробити такий попередній висновок: конституційне право громадян України на здійснення правосуддя шляхом участі присяжних у визначених законом випадках не було належним чином реалізовано. Більше того, навіть ті незначні випадки залучення присяжних до судового розгляду окремих категорій справ відбувалися з порушенням чинного законодавства. У зв'язку з цим постає питання про реформування цього інституту з урахуванням міжнародних правових стандартів та особливостей становлення правової системи України в післявоєнний період.

Насамперед слід звернути увагу на те, що запропонована модель суду присяжних в Україні суттєво обмежує участь народу у здійсненні правосуддя. Вона не виконує своєї функції через половинчастий, гібридний характер, оскільки, поєднуючи формальні ознаки класичної ліберальної моделі, зберігає патерналістський зміст. Це вимагає реформування вітчизняного суду присяжних у напрямі класичної моделі, яка позитивно зарекомендувала себе не лише в Англії та США, а й у країнах континентальної, зокрема Центральної та Східної, Європи[13].

Для класичної моделі суду присяжних характерні такі ознаки: розмежування компетенції між колегією присяжних та професійним суддею, ухвалення присяжними невмотивованого вердикту, можливість скасування ухваленого рішення лише за наявності істотних порушень процесуального законодавства. За такої моделі рішення ухвалює колегія присяжних без участі професійного судді. Присяжні відповідають на питання щодо доведеності вини підсудного у вчиненні злочину. У разі позитивної відповіді колегії присяжних професійний суддя призначає обвинуваченому вид покарання та вирішує інші питання, що потребують спеціальних знань у галузі права. Таке функціональне наповнення компетенції присяжних дає підстави вважати їх «суддями факту», тоді як професійний суддя є «суддею права».

Класична модель суду присяжних дозволяє зберегти баланс між участю народу у здійсненні правосуддя та незалежністю судової влади, що дає підстави вважати її ефективною в умовах демократичного розвитку України в післявоєнний період. З об'єктивних причин процес упровадження

[12] Статистичний аналіз щодо розгляду кримінальних та цивільних справ за участю присяжних. Український центр суспільних наук. URL: https://socialdata.org.ua/jurors-court-stats.
[13] Piotrowski, R. (Ред.). (2021). Udzial obywateli w wymiarze sprawiedliwosci (Monografia). Warszawa: Wolters Kluwer. 568 s.

в Україні нової моделі суду присяжних має відбуватися поступово, що дозволить створити ефективний інструмент правосуддя. Однак уже сьогодні на законодавчому рівні необхідно закласти основи такої моделі, яка б забезпечила реальну участь присяжних у здійсненні правосуддя, надавши їм необхідні права та гарантії.

Другий важливий аспект реформування інституту присяжних в Україні стосується гарантування їхнього незалежного статусу під час здійснення правосуддя. Суд присяжних залишається ефективним лише доти, доки не зазнає тиску з боку органів влади чи громадськості. Для цього необхідно запровадити дієві механізми захисту присяжних від незаконного втручання в їхню діяльність. Так, усунення присяжного від подальшої участі в судовому розгляді кримінального провадження не може бути зумовлене політичною необхідністю; воно має відбуватися за наявності обґрунтованих підстав, у законний спосіб, а відповідне рішення повинна ухвалювати не одноособово головуючий суддя, а колегія присяжних. Крім того, вирок суду присяжних не може бути знівельований його оскарженням в апеляційному суді без участі присяжних. Виправдувальний вирок суду присяжних набирає законної сили з моменту проголошення і може бути оскаржений лише в разі порушення процедури формування складу присяжних. Також заслуговує на увагу ідея створення суду присяжних в апеляційних та касаційних інстанціях[14].

Незалежний статус присяжних передбачає також надання їм на період виконання обов'язків у суді гарантій недоторканності, аналогічних суддівським. Важливою є і фінансова незалежність присяжних, які мають отримувати винагороду в розмірі посадового окладу судді місцевого суду, а також відшкодування витрат на проїзд і добових. Якщо в умовах війни останню пропозицію реалізувати складно, то в післявоєнний період вона має стати нормою.

В умовах війни актуалізується питання щодо мобілізації присяжних. Із цього питання позиція фахівців є неоднозначною. Так, автори законопроєкту «Про суд присяжних» № 3843 вважають, що присяжні підлягають мобілізації на загальних підставах. Жодних процедур звільнення присяжних від військової служби для забезпечення їхньої участі в судових процесах під час воєнного стану не передбачено[15]. Існує й інша позиція з цього приводу: якщо присяжного мобілізують під час розгляду справи, то його участь у судових засіданнях стає неможливою. Суд буде змушений зупинити розгляд справи до формування нового складу присяжних. У разі заміни присяжного або неповного складу колегії суд може визнати за необхідне розглянути справу повторно. Такі затримки можуть викликати у сторін сумніви щодо прозорості та ефективності процесу, легітимності складу суду та об'єктивності ухвалених рішень.

Крім того, мобілізація присяжного має безпосередній вплив на обвинуваченого, потерпілого та інших учасників. Ідеться про право на розгляд справи в розумні строки, гарантоване статтею 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.). Погоджуємося з думкою Ю. Григоренка про те, що одним зі способів розв'язання проблеми може бути звільнення присяжних від мобілізації на період виконання ними обов'язків у суді[16].

Третім важливим аспектом є вдосконалення процедури формування списків присяжних та підвищення рівня їхньої кваліфікації. Успішне функціонування суду присяжних значною мірою залежить від механізму добору кандидатів до його складу. Однак норми законодавства, які регулюють це питання, не містять чіткої та послідовної процедури. Так, порядок формування, затвердження та перегляду списку присяжних, відповідно до статті 64 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», покладено на територіальне управління Державної судової адміністрації України та місцеві ради. Варто зазначити, що застосування вищезазначеного порядку породжує проблему тривалого процесу формування та затвердження списків. Крім того, процедура добору присяжних не є прозорою для громадськості. Недостатня публічність подання заяви про згоду стати присяжним породжує недовіру громадян.

---

[14] Суд присяжних в Україні: обрана модель має враховувати ризики воєнного стану. Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/publications/9794-sud-prisyazhnih-v-ukraini-obrana-model-mae-vrahovuvati-riziki-voennogo-stanu.html.
[15] Про суд присяжних: Проект Закону України № 3843 від 13.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465.
[16] Ibid.

З метою спрощення та вдосконалення процедури формування списків присяжних в Україні **доцільно виключити місцеві ради з цього процесу, покласти цей обов'язок виключно на територіальні управління Державної судової адміністрації України, а також запровадити єдину інформаційну систему формування списків присяжних і встановити чіткі критерії добору.** Такий підхід значно спростить порядок формування списків, оскільки Державна судова адміністрація України та її територіальні органи зможуть безпосередньо отримувати інформацію, необхідну для належної роботи суду присяжних в Україні.

Ще одним важливим питанням є правова культура та освіта громадянського суспільства загалом і присяжних зокрема[17]. В законодавстві України відсутні кваліфікаційні вимоги до присяжних. Аналогічна практика існує і в окремих зарубіжних країнах. Однак слід констатувати, що загальний рівень правової культури громадян країн західної демократії суттєво вищий, ніж у пострадянській Україні. Цю об'єктивну реальність може змінити лише тривалий демократичний процес, нерозривно пов'язаний з основами правової освіти. Тому вважаємо за доцільне підвищувати рівень правової освіти присяжних шляхом запровадження на базі університетів спеціальних навчальних програм і тренінгів, проведення конференцій та круглих столів, поширення відео- та аудіоматеріалів з основ правознавства тощо.

Слід звернути увагу на те, що і сам суд присяжних сприяє правовій просвіті громадян та впливає на формування їхньої правової культури. Виконуючи роль присяжних, громадяни знайомляться з юридичними процедурами, принципами права та функціонуванням судової системи, що підвищує їхню обізнаність про власні права та обов'язки. Це також сприяє зміцненню довіри до судової влади та демократичних інститутів[18].

Усе викладене вище вказує на необхідність внесення кардинальних змін до законодавства. Відрадно, що 5 грудня 2024 року Верховна Рада України ухвалила за основу два законопроєкти: № 3843 від 14.07.2020 «Про суд присяжних» та № 3844 від 14.07.2020 «Про внесення змін до Закону України "Про судоустрій і статус суддів" у зв'язку з ухваленням Закону України "Про суд присяжних"», авторами яких є депутати П. Фролов, Ф. Веніславський, І. Фріс, П. Павліш[19]. Так, відповідно до пояснювальної записки до законопроєкту № 3843 «Про суд присяжних», його основною метою є реалізація положень вищезгаданої статті 124 Конституції України, яка закріплює залучення громадян до здійснення правосуддя через інститут присяжних. Для досягнення цієї мети законопроєкт пропонує ухвалити новий Закон про суд присяжних. Закон, зокрема, визначає основні поняття, юрисдикцію, склад суду присяжних, а також унормовує процедуру формування лави присяжних, вимоги до кандидатів у присяжні, їхні права та обов'язки. Законопроєкт регламентує підстави та порядок звільнення присяжного від виконання його обов'язків, механізм заміни присяжного, який вибув, запасним, а також порядок роботи присяжних, включно з нарадою та голосуванням під час ухвалення рішення.

Опосередкована форма участі громадян у здійсненні правосуддя: громадський контроль та моніторинг судової влади. Громадський контроль є «м'якою» формою впливу громадянського суспільства на судову владу, оскільки не передбачає імперативних відносин і можливості накладення санкцій. Його слід розглядати радше як взаємодію між громадянським суспільством і владою через налагодження сталих та дієвих способів ухвалення справедливих рішень і комунікації. Громадський контроль — це інструмент громадянської оцінки рівня виконання органами влади та іншими підконтрольними суб'єктами їхніх соціальних завдань [20]. Такий контроль у сфері функціонування судової влади полягає в оцінюванні громадськістю виконання судами (суддями) своїх повноважень та ефективності їхньої діяльності.

---

[17] Інститут присяжних в Україні: сучасні виклики та перспективи реформування. (2025). Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки. С. 13–18.
[18] Жаровська, І. М. (2024). Суд присяжних як форма народовладдя: конституційно-правовий вимір. Академічні візії, (35), 1–6.
[19] Ibid.
[20] Кравчук, В. (2016). Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. Актуальні проблеми правознавства, 3(7), 11.

Громадський контроль за судовою владою не є спонтанним процесом і відбувається в певних правових межах та формах. Це зумовлює необхідність законодавчого регулювання цієї сфери суспільних відносин. У своїй діяльності законодавець має дотримуватися принципу домірності між правом громадян на участь у здійсненні правосуддя та гарантуванням незалежності судді під час ухвалення судових рішень.

Ухвалений у 2016 році Закон «Про судоустрій і статус суддів» суттєво упорядкував та вдосконалив механізм громадського контролю за суддями й судовою владою. Відповідно до п. 3 ч. 7 ст. 56 цього Закону, кожен суддя зобов'язаний, окрім декларування майнового стану, подавати декларацію доброчесності та декларацію родинних зв'язків. Ця інформація стає загальнодоступною через оприлюднення на офіційному вебсайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Декларація доброчесності судді містить перелік тверджень, правдивість яких він має засвідчити, підтвердивши або спростувавши їх. Відомості, подані в декларації, після її опублікування стають предметом громадського контролю і, за відсутності доказів, що свідчать про інше, вважаються достовірними, що засвідчує доброчесність судді та забезпечує йому громадську довіру.

Законом передбачено створення Громадської ради доброчесності, яка має на меті сприяти Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності під час кваліфікаційного оцінювання.

Громадська рада доброчесності (далі — ГРД) — це нова форма громадянського контролю за судовою владою, головними завданнями якої є: збирання, перевірка та аналіз інформації щодо суддів і кандидатів на посаду судді; надання Вищій кваліфікаційній комісії суддів України (далі — ВККС) інформації щодо судді (кандидата на посаду судді) та, за наявності відповідних підстав, висновку про його невідповідність критеріям професійної етики та доброчесності, який долучають до досьє кандидата або до суддівського досьє; делегування уповноваженого представника для участі в засіданні ВККС щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). ГРД має право створити інформаційний портал для збирання інформації про професійну етику та доброчесність суддів і кандидатів на посаду судді (ст. 87) [21].

Відповідно до ч. 1 ст. 88 Закону, якщо ГРД у своєму висновку встановила, що суддя (кандидат на посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, ВККС може ухвалити вмотивоване рішення про підтвердження його здатності здійснювати правосуддя у відповідному суді лише за умови, якщо таке рішення підтримають щонайменше дві третини призначених членів Комісії (але не менше ніж дев'ятьма голосами).

Залучення громадськості (різною мірою та в різних організаційних формах) до процесу добору суддів поступово стає одним із європейських стандартів формування судової влади. Особливо відчутно це в тих країнах Європи, де впродовж останніх 20 років відбулися системні зміни у практиці формування органів судової влади, зокрема верховних судів. У цьому контексті варто згадати позицію Європейської мережі рад юстиції (ENCJ), яка у своєму звіті щодо участі осіб, які не є суддями, у суддівському врядуванні зазначила: *«Ефективна участь представників, які не є суддями, у судових радах та інших відповідних органах допомагає уникати відстоювання корпоративних чи особистих інтересів, самозахисту… всередині судової влади, а також надає судовій владі більшої легітимності та посилює її роль як гаранта і захисника основних прав кожного громадянина…»* [22].

Досвід України в цьому контексті можна оцінити як позитивний. Варто зауважити, що Україна — чи не єдина європейська держава, у якій створено окремий, незалежний орган громадського контролю за суддями та судовою владою. Досвід ГРД як окремого органу є унікальним, оскільки усталеною практикою є включення представників громадськості до органів суддівського врядування, які здійснюють формування суддівського корпусу (Бельгія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Молдова, Швеція).

[21] Громадська рада доброчесності. URL: https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/70/70.
[22] European Networks of Councils for the Judiciary (ENCJ). URL: https://www.encj.eu.

Так, у Бельгії Вища рада правосуддя складається з 44 членів: 22 суддів та 22 осіб, які не є суддями; серед останніх — 8 юристів, 6 представників академічного середовища та 8 членів громадянського суспільства [23]. У Норвегії до складу Ради з призначення суддів входять 3 судді, професійний юрист на державній службі та 2 представники громадськості [24]. У Молдові до складу колегії Вищої ради магістратури входять 4 судді та 3 представники громадянського суспільства [25]. У Швеції до складу Комітету з висунення суддів входять 5 суддів, адвокат, 2 юристи загальної практики та 2 представники громадськості [26].

Показовим щодо залучення громадськості до процедури добору суддів є досвід Литви та Нідерландів. Так, у Литві громадськість представлена в п'ятьох органах суддівського врядування: Комісії з добору кандидатів на посаду судді (The Selection Commission of Candidates to Judicial Office), Суддівській етично-дисциплінарній комісії (The Judicial Ethics and Discipline Commission), Суді честі (The Judicial Court of Honour), Екзаменаційній комісії на посаду судді (The Examination Commission of Candidates to Judicial Office) та Постійній комісії з оцінювання діяльності суддів (The Permanent Commission for the Assessment of Activities of Judges). В основу литовської системи органів суддівського врядування, до яких залучено громадськість, покладено концепцію підзвітності судової влади. Оскільки ключовий орган — Судова рада (The Judicial Council) з дорадчими функціями щодо кар'єри суддів при Президентові Литовської Республіки — складається виключно із суддів, що гарантує суддівську незалежність, виникає потреба в забезпеченні підзвітності. Залучення громадськості до органів суддівського врядування допомагає підтримувати необхідний баланс між підзвітністю та незалежністю [27].

У Нідерландах громадськість представлена в чотирьох органах суддівського врядування: Раді правосуддя (The Council for the Judiciary), Національній комісії з добору суддів (The National selection commission of judges/ De Landelijke selectiecommissie rechters), дорадчих комітетах зі скарг на суддів (complaints advice committees) та Відвідувальному комітеті (The Visitation Committee). У 2013 році Рада правосуддя звернулася за порадою до Університету Еразма в Роттердамі щодо процедури добору суддів. Однією з рекомендацій відповідного дорадчого звіту була реструктуризація комісії з добору суддів та зменшення кількості її членів. У рекомендаціях також ішлося про те, що слід зберегти поєднання участі як суддів, так і представників, які не є суддями, — прокурорів, адвокатів, науковців та представників бізнес-середовища. Рада правосуддя втілила ці рекомендації у 2014 році, передбачивши, що під час добору кандидатуру на посаду судді розглядатимуть із різних поглядів [28].

Водночас у багатьох країнах Європи домінує стриманий підхід до широкої участі громадян у процесі добору суддів. Насамперед це стосується процедури формування верховних судів. У цьому випадку акцент роблять на прозорості процедури добору, а не на залученні до неї громадськості (Болгарія, Естонія, Словенія, Чехія) [29]. А в таких країнах, як ФРН, Хорватія, Польща, добір суддів до Верховного Суду взагалі має закритий характер. Наприклад, у Польщі процедура добору суддів до Верховного Суду відбувається всередині самої судової системи. Наслідком цього є закритість процедури та обмеженість інформації. У складі Національної судової ради Польщі (органу, що розглядає й оцінює кандидатів на посаду судді) немає представників громадськості — там домінують судді [30].

---

[23] Conseil superieur de la Justice. URL: https://csj.be/fr/presentation/composition.
[24] Взаємодія громадськості та влади у процесі добору та оцінювання судової влади: пошук ефективної моделі. Dejure Foundation. URL: https://dejure.foundation/vzaemodia-gromadskosti-ta-vlady-u-dobori-ta-ociniuvanni-sudovoi-vlady.
[25] Ibid.
[26] Ibid.
[27] Залучення громадськості до органів суддівського врядування. Democracy Justice Reforms. URL: https://dejure.foundation/zaluchennia-hromadskosti-do-organiv-suddivs.
[28] Ibid.
[29] Відбір суддів Верховного Суду (Вищих спеціалізованих судів) (2016): Порівняльний аналіз іноземного законодавства і досвіду та пропозицій для України. Київ. С. 72–76.
[30] Act of 11 May 2011 on the National Council of the Judiciary. Journal of Laws. 2020. CDL-REF(2020)003. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2020)003-e.

В Україні, натомість, громадськість залучали до обрання суддів Верховного Суду. Після затвердження Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання 7 листопада 2016 року, ВККС оголосила конкурс на заміщення 120 вакантних посад суддів касаційних судів у складі Верховного Суду. Цей конкурс став першим досвідом участі ГРД як органу, сформованого виключно з представників громадськості, у процесі кваліфікаційного оцінювання кандидатів на суддівські посади спільно з ВККС[31]. Згодом (2 серпня 2018 року) ВККС оголосила другий конкурс на заміщення 78 вакантних посад суддів касаційних судів у складі Верховного Суду[32].

Під час кваліфікаційного оцінювання в межах конкурсів до Верховного Суду, з метою визначення відповідності кандидатів критеріям доброчесності та професійної етики, ГРД керувалася не лише Положенням, але й Бангалорськими принципами поведінки суддів, схваленими резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН від 27 липня 2006 року, та Кодексом суддівської етики, затвердженим XI черговим З'їздом суддів України 22 лютого 2013 року, який у своїй преамбулі відсилає до змісту Бангалорських принципів[33].

У межах двох конкурсів до Верховного Суду, що тривали з 7 листопада 2016 року до 9 листопада 2017 року та з 2 серпня 2018 року до 6 березня 2019 року, ГРД проаналізувала досьє 616 кандидатів і дійшла висновку про невідповідність 205 із них критеріям професійної етики та доброчесності. Відповідно до процедури, передбаченої частиною першою статті 88 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», висновки ГРД стосовно 44 кандидатів, які згодом стали суддями Верховного Суду, були подолані пленарним складом ВККС.

Якщо ВККС застосовувала більш формальний підхід, використовуючи під час оцінювання кандидатів переважно інформацію від правоохоронних органів та самих кандидатів, то дослідження їхніх досьє громадськістю було ретельнішим і глибшим, оскільки ґрунтувалося як на офіційній інформації, так і на даних з відкритих джерел. Водночас основною проблемою для ГРД був обмежений доступ до офіційної інформації, зокрема до досьє кандидатів, які надавали представникам Ради лише з дозволу ВККС. Окрім того, значну частку негативних висновків ГРД було подолано під час пленарних засідань ВККС, що дозволило кандидатам із сумнівною репутацією отримати суддівські посади в найвищому суді держави[34].

З іншого боку, ГРД також демонструвала доволі вибірковий підхід, ретельно перевіряючи одних кандидатів (переважно чинних суддів) і майже ігноруючи інших (здебільшого представників інших правничих професій), що, вочевидь, було зумовлено наявністю більшої кількості інформації у відкритих джерелах щодо кандидатів із числа суддів. Також ГРД приділяла значну увагу змісту судових рішень і на підставі такого аналізу формулювала негативні висновки щодо кандидатів-суддів. Такі висновки ГРД подекуди ґрунтувалися виключно на оцінних судженнях, утім завжди стосувалися справ зі значним суспільним інтересом.

Доброчесність та етична поведінка судді цілком закономірно стали предметом громадського контролю щодо судової влади. Щоб рішення суду було авторитетним, морально-етичні якості судді, який його ухвалює, мають бути взірцевими. Це повністю відповідає Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів, у п. 20 якої зазначено, що судді не можуть ефективно здійснювати правосуддя без довіри громадськості, адже вони є частиною суспільства, якому служать[35]. Це гарантує легітимність судді та судової влади загалом. Судові рішення набува-

[31] Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ) № 146/зп-16 від 07.11.2016. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/146_zp_07.11.2016.pdf.

[32] Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ) № 1450/ко-18 від 02.08.2018. URL: https://www.vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/1450_ko_02.08.2018.pdf.

[33] Узагальнення практики ГРД з аналізу на відповідність критеріям професійної етики та доброчесності кандидатів на посади суддів Верховного Суду, 2018. (2018). За ред. Г. Чижик. Київ. С. 3.

[34] Дослідження категорії «доброчесність» в контексті добору та кваліфікаційного оцінювання суддів (2024). Аналітичний звіт. С. 40. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/230-0-10-24_porivnyalnyy_analiz.pdf

[35] Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.

ють своєрідного кредиту суспільної довіри, коли кожна особа, навіть не погоджуючись із ухваленим рішенням, однаково вважає його правильним і справедливим, виходячи із загального переконання в авторитетності судової влади[36].

Однією з форм громадянського контролю щодо судової влади є моніторинг. Він може здійснюватися шляхом: 1) збирання та накопичення інформації про думку громадськості щодо діяльності влади в обраній сфері; 2) аналізу та інтерпретації зібраної інформації відповідно до мети й завдань моніторингу; 3) підготовки та представлення рекомендацій щодо наявних практик та політик у визначених сферах згідно з обраними критеріями; 4) спостереження за процесом внесення змін до урядової політики та за наслідками їх впровадження для громадськості[37].

Моніторинг діяльності судової влади може полягати у зборі та аналізі інформації про формування судів, стан розгляду справ чи результати конституційної реформи правосуддя. Він повинен мати визначену мету, для досягнення якої здійснюються системні, послідовні заходи. Моніторинг виконує насамперед інформаційну функцію, надаючи громадськості узагальнену інформацію про окремі аспекти функціонування судової влади.

Стаття 59 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачила окрему форму моніторингу — моніторинг способу життя судді з метою встановлення відповідності рівня життя судді та членів його сім'ї їхньому майну та отриманим доходам. Такий моніторинг здійснюється на вимогу ВККС та ВРП, а також іншими компетентними органами з визначених законом підстав. Результати моніторингу способу життя судді можуть використовуватися для оцінки дотримання суддею правил суддівської етики, а отримана за його результатами інформація включається до суддівського досьє[38].

Аналіз декларацій доброчесності та родинних зв'язків суддів дозволяє громадськості здійснювати моніторинг не лише щодо судів чи професійної діяльності суддів, а й щодо сфери їхнього приватного життя. Це справедливо і не може розглядатися як порушення особистого простору судді, оскільки судді є публічними особами, наділеними широкими повноваженнями.

В Україні набули популярності громадські організації, основними напрямами діяльності яких є громадський контроль та моніторинг судової влади. Це свідчить не лише про значний суспільний інтерес до судової влади, а й про підвищення рівня її транспарентності, що дає змогу громадськості взаємодіяти з нею в нових формах. Запит громадськості на реалізацію такої форми контролю щодо судової влади є досить високим. Свідченням цього є активне функціонування двох інформаційних платформ: 1) PROSUD, створена громадськими організаціями «Центр протидії корупції», «Автомайдан», «Канцелярська сотня». На сайті PROSUD міститься інформація щодо 7953 суддів України, а саме: декларації, відомості про майно та статки; 2) «Чесно. Фільтруй суд!» — створена в рамках всеукраїнського руху «Чесно» у червні 2016 року. Це онлайн-ресурс, на якому акумульовано всю інформацію про суддів: декларації, родинні зв'язки, судові рішення, публікації у ЗМІ та висновок про доброчесність за методологією Руху «Чесно».

Також з 5 лютого 2016 року розпочав свою роботу Комітет етики правосуддя, який є частиною громадської організації «Відкрита Україна» в рамках проєкту «Відкритий Суд». Комітет етики правосуддя — це орган, створений для розгляду випадків порушення етичних норм суддями, прокурорами та адвокатами з метою підтримки високих стандартів у сфері правосуддя. Насамперед Комітет розглядає відеоматеріали, що засвідчують невідповідну стандартам правосуддя поведінку суддів, прокурорів та адвокатів, і може звертатися до компетентних органів із клопотанням про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності[39].

---

[36] Сташків, Н. М. (2021). Принцип поваги до суду: Теоретико-правове дослідження. (Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права). Західноукраїнський національний університет. 213 с.

[37] Мочульська, М. (2018). Судова влада та громадськість: взаємодія в умовах конституційної реформи правосуддя в Україні. Український часопис конституційного права, (3). Львів. С. 43. URL: https://www.constjournal.com.

[38] Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

[39] Рішення Ради суддів України щодо затвердження Положення про комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів Ради суддів України від 04.02.2016 № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr003414-16.

Висновки. На основі викладеного можна зробити висновок, що довіра громадськості до судової влади та повага до суддів є запорукою ефективності й легітимності судової системи. Цілком закономірно, що доброчесність та етична поведінка судді стали предметом громадського контролю та моніторингу. Вони жодною мірою не порушують принцип незалежності судової влади, натомість надають їй додаткової легітимності. Судова влада суттєво відрізняється від інших гілок влади щодо меж громадського контролю її діяльності. Вона не є представницьким органом, який безпосередньо формують громадяни шляхом виборів; в основі її формування лежить меритократичний процес. Суддів добирають на посади за результатами професійного відбору, який має продемонструвати рівень їхньої фахової підготовки та доброчесності. Участь громадян у процесі добору суддів у формі експертних груп з питань доброчесності може лише позитивно впливати на легітимність судової влади.

Участь народу у відправленні правосуддя як присяжних прямо передбачена Конституцією України. Її також закріплено в низці законодавчих актів. Однак конституційне право громадян України на таку участь у визначених законом випадках не було належно реалізовано. Ба більше, навіть поодинокі випадки залучення присяжних до судового розгляду окремих категорій справ відбувалися з порушенням чинного законодавства. Це зумовлює потребу реформування цього інституту з урахуванням міжнародних правових стандартів та особливостей становлення правової системи України в післявоєнний період.

Реформування суду присяжних в умовах війни суттєво ускладнюється. Однак його необхідно проводити задля збереження традицій конституційної демократії. Основні напрями реформування передбачають розв'язання низки нагальних завдань: запровадження класичної моделі суду присяжних, що дасть змогу зберегти баланс між участю народу у відправленні правосуддя та незалежністю судової влади; гарантування незалежного статусу присяжних під час відправлення правосуддя; удосконалення процедури формування списків присяжних та підвищення їхнього кваліфікаційного рівня.

Щоб зберегти баланс між правом громадян на участь у відправленні правосуддя та незалежністю судової влади, слід урахувати такі застереження.

По-перше, громадянський контроль не повинен перетворюватися на форму тиску на суддів, оскільки його правова природа полягає в забезпеченні комунікації між громадянським суспільством та судовою владою, що виявляється в оцінюванні громадськістю якості виконання суддями своїх повноважень.

По-друге, громадянський контроль має правові межі та форми, тому законодавець повинен застосовувати принцип домірності, щоб збалансувати право громадян на участь у відправленні правосуддя та гарантії незалежності судді під час ухвалення судових рішень.

По-третє, громадянський контроль у жодній формі не може передбачати позапроцесуальної ревізії судових рішень. Перевірку їхньої законності та обґрунтованості можуть здійснювати винятково в процесуальному порядку суди вищої інстанції.

По-четверте, належна комунікація між громадським суспільством та судовою владою вимагає не лише відкритості та готовності до діалогу з боку суддів, а й високого рівня правосвідомості та правової культури населення. Це зумовлює необхідність спрямування значних ресурсів на проведення загальнонаціональних заходів із правової освіти.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine. An official website of the United States Government. (2024). URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf.
2. Conseil supérieur de la Justice. URL: https://csj.be/fr/presentation/composition.
3. Devlin, P. (1970). Trial by Jury. Stevens Sons Ltd Publisher. 232 p.

4. European Networks of Councils for the Judiciary (ENCJ). URL: https://www.encj.eu.
5. Lempert, R. O. (2001–2002). Citizen Participation in Judicial Decision Making: Juries, Lay Judges and Japan. St. Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal. Pp. 1–14.
6. Piotrowski, R. (Ред.). (2021). Udział obywateli w wymiarze sprawiedliwości (Monografia). Warszawa: Wolters Kluwer. 568 s.
7. Tocqueville, A. de. (2012). Democracy in America (in two volumes). Liberty Fund Publisher. 1688 p.
8. Інститут присяжних в Україні: сучасні виклики та перспективи реформування. (2025). Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки. С. 13–18.
9. Бігун, В. С. (2011). Філософія правосуддя: ідея та здійснення (Монографія). Київ. 303 с.
10. Взаємодія громадськості та влади у процесі добору та оцінювання судової влади: пошук ефективної моделі. Dejure Foundation. URL: https://dejure.foundation/vzaemodia-gromadskosti-ta-vlady-u-dobori-ta-ocinivanni-sudovoi-vlady.
11. Відбір суддів Верховного Суду (Вищих спеціалізованих судів) (2016): Порівняльний аналіз іноземного законодавства і досвіду та пропозицій для України. Київ. С. 72–76.
12. Громадська рада доброчесності. URL: https://grd.gov.ua.
13. Дослідження категорії «доброчесність» в контексті добору та кваліфікаційного оцінювання суддів (2024). Аналітичний звіт. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/230-0-10-24_porivnyalnyy_analiz.pdf.
14. Жаровська, І. М. (2024). Суд присяжних як форма народовладдя: конституційно-правовий вимір. Академічні візії, (35), 1–6.
15. Залучення громадськості до органів суддівського врядування. Democracy Justice Reforms. URL: https://dejure.foundation/zaluchennia-hromadskosti-do-organiv-suddivs.
16. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Київ: Разумков Центр. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/Report_Razumkov_final.pdf.
17. Кравчук, В. (2016). Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. Актуальні проблеми правознавства, 3(7), 11.
18. Мочульська, М. (2018). Судова влада та громадськість: взаємодія в умовах конституційної реформи правосуддя в Україні. Український часопис конституційного права, (3). Львів. С. 43. URL: https://www.constjournal.com.
19. Статистичний аналіз щодо розгляду кримінальних та цивільних справ за участю присяжних. Український центр суспільних наук. URL: https://socialdata.org.ua/jurors-court-stats.
20. Сташків, Н. М. (2021). Принцип поваги до суду: Теоретико-правове дослідження. (Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі права). Західноукраїнський національний університет. 213 с.
21. Суд присяжних в Україні: обрана модель має враховувати ризики воєнного стану. Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/publications/9794-sud-prisyazhnih-v-ukraini-obrana-model-mae-vrahovuvati-riziki-voennogo-stanu.html.
22. Узагальнення практики ГРД з аналізу на відповідність критеріям професійної етики та доброчесності кандидатів на посади суддів Верховного Суду, 2018. (2018). За ред. Г. Чижик. Київ. С. 3.

Перелік юридичних документів:

23. Act of 11 May 2011 on the National Council of the Judiciary. Journal of Laws. 2020. CDL-REF(2020)003. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2020)003-e.
24. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
25. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26, ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
26. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.
27. Про суд присяжних: Проект Закону України № 3843 від 13.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465.
28. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.
29. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17.11.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.
30. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ) № 1450/ко-18 від 02.08.2018. URL: https://www.vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/1450_ko_02.08.2018.pdf.
31. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (ВККСУ) № 146/зп-16 від 07.11.2016. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/146_zp_07.11.2016.pdf.
32. Рішення Ради суддів України щодо затвердження Положення про комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів Ради суддів України від 04.02.2016 № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr003414-16.

33. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

References

Bibliography:

1. 2023 Country Reports on Human Rights Practices: Ukraine. An official website of the United States Government. (2024). URL: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf.
2. Bihun, V. S. (2011). Filosofiia pravosuddia: ideia ta zdiisnennia (Monohrafiia). Kyiv. 303 s.
3. Conseil supérieur de la Justice. URL: https://csj.be/fr/presentation/composition.
4. Devlin, P. (1970). Trial by Jury. Stevens Sons Ltd Publisher. 232 p.
5. Doslidzhennia katehorii «dobrochesnist» v konteksti doboru ta kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddiv (2024). Analitychnyi zvit. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/230-0-10-24_porivnyalnyy_analiz.pdf.
6. European Networks of Councils for the Judiciary (ENCJ). URL: https://www.encj.eu.
7. Hromadska rada dobrochesnosti. URL: https://grd.gov.ua.
8. Instytut prysiazhnykh v Ukraini: suchasni vyklyky ta perspektyvy reformuvannia. (2025). Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky. S. 13–18.
9. Kravchuk, V. (2016). Hromadskyi kontrol sudovoi vlady yak sposib vidnovlennia doviry suspilstva do sudiv ta suddiv. Aktualni problemy pravoznavstva, 3(7), 11.
10. Lempert, R. O. (2001–2002). Citizen Participation in Judicial Decision Making: Juries, Lay Judges and Japan. St. Louis-Warsaw Transatlantic Law Journal. Pp. 1–14.
11. Mochulska, M. (2018). Sudova vlada ta hromadskist: vzaiemodiia v umovakh konstytutsiinoi reformy pravosuddia v Ukraini. Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, (3). Lviv. S. 43. URL: https://www.constjournal.com.
12. Piotrowski, R. (Red.). (2021). Udział obywateli w wymiarze sprawiedliwości (Monografia). Warszawa: Wolters Kluwer. 568 s.
13. Stashkiv, N. M. (2021). Pryntsyp povahy do sudu: Teoretyko-pravove doslidzhennia. (Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii v haluzi prava). Zakhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet. 213 s.
14. Statystychnyi analiz shchodo rozghliadu kryminalnykh ta tsyvilnykh sprav za uchastiu prysiazhnykh. Ukrainskyi tsentr suspilnykh nauk. URL: https://socialdata.org.ua/jurors-court-stats.
15. Sud prysiazhnykh v Ukraini: obrana model maie vrakhovuvaty ryzyky voiennoho stanu. Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy. URL: https://unba.org.ua/publications/9794-sud-prisyazhnih-v-ukraini-obrana-model-mae-vrahovuvati-riziki-voennogo-stanu.html.
16. Tocqueville, A. de. (2012). Democracy in America (in two volumes). Liberty Fund Publisher. 1688 p.
17. Uzahalnennia praktyky HRD z analizu na vidpovidnist kryteriiam profesiinoi etyky ta dobrochesnosti kandydativ na posady suddiv Verkhovnoho Sudu, 2018. (2018). Za red. H. Chyzhyk. Kyiv. S. 3.
18. Vidbir suddiv Verkhovnoho Sudu (Vyshchykh spetsializovanykh sudiv) (2016): Porivnialnyi analiz inozemnoho zakonodavstva i dosvidu ta propozytsii dlia Ukrainy. Kyiv. S. 72–76.
19. Vzaiemodiia hromadskosti ta vlady u protsesi doboru ta otsiniuvannia sudovoi vlady: poshuk efektyvnoi modeli. Dejure Foundation. URL: https://dejure.foundation/vzaemodia-gromadskosti-ta-vlady-u-dobori-ta-ociniuvanni-sudovoi-vlady.
20. Zaluchennia hromadskosti do orhaniv suddivskoho vriaduvannia. Democracy Justice Reforms. URL: https://dejure.foundation/zaluchennia-hromadskosti-do-organiv-suddivs.
21. Zharovska, I. M. (2024). Sud prysiazhnykh yak forma narodovladdia: konstytutsiino-pravovyi vymir. Akademichni vizii, (35), 1–6.
22. Zvit za rezultatamy doslidzhennia «Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy». Kyiv: Razumkov Tsentr. URL: https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/Report_Razumkov_final.pdf.

List of legal documents:

23. Act of 11 May 2011 on the National Council of the Judiciary. Journal of Laws. 2020. CDL-REF(2020)003. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-REF(2020)003-e.
24. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30, st. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
25. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2001. № 25-26, st. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
26. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

27. Pro sud prysiazhnykh: Proekt Zakonu Ukrainy № 3843 vid 13.07.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69465.
28. Pro sudoustrii ta status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 № 1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.
29. Rekomendatsiia CM/Rec (2010) 12 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo suddiv: nezalezhnist, efektyvnist ta oboviazky vid 17.11.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.
30. Rishennia Rady suddiv Ukrainy shchodo zatverdzhennia Polozhennia pro komitet etyky, vrehuliuvannia konfliktu interesiv ta profesiinoho rozvytku suddiv Rady suddiv Ukrainy vid 04.02.2016 № 3. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr003414-16.
31. Rishennia Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy (VKKSU) № 1450/ko-18 vid 02.08.2018. URL: https://www.vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/1450_ko_02.08.2018.pdf.
32. Rishennia Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv Ukrainy (VKKSU) № 146/zp-16 vid 07.11.2016. URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/field/file/146_zp_07.11.2016.pdf.
33. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

УДК 342.56

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.5

Ігор Заяць
Доцент, кандидат юридичних наук,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
Львів, Україна
E-mail: igor.zajats@gmail.com

Подано до друку: 02.07.2025 | Рецензія 1: 29.08.2025 | Рецензія 2: 01.09.2025 | Затверджено до друку: 15.09.2025

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПРОКУРАТУРИ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

CONSTITUTIONAL AND LEGAL TASKS AND FUNCTIONS OF THE PUBLIC PROSECUTOR'S OFFICE (COMPARATIVE LEGAL ASPECT)

Ihor Zaiats
Associate Professor, Ph. D. in Law, Ivan Franko National University of Lviv,
Lviv, Ukraine

Abstract | The article provides a comprehensive comparative legal analysis of the influence of constitutional and legal traditions of various legal families on shaping the scope of the Prosecutor's Office functions. It explores the genesis of the tasks and functions of the Prosecutor’s Office of Ukraine within the context of the European integration process, political regime transformation, and changes in the form of government. The paper examines the constitutional and legal influence of political parties, parliament, and the head of state on determining the status of the Prosecutor's Office. It characterizes the typology of prosecutor's offices in democratic, authoritarian, and transitional regimes, as well as within the Romano-Germanic, Anglo-Saxon, and Scandinavian legal traditions. Particular attention is paid to analyzing the institutional independence, functional powers, and political neutrality of the Prosecutor's Office. The article analyzes European standards regarding the new scope of the tasks and functions of the Prosecutor's Office, evaluates the state of reforms in Ukraine, identifies the main challenges, and formulates recommendations for further harmonization with EU legal standards. Focus is placed on the specifics of the Prosecutor's Office institution's response to the political and legal challenges that arise during the development of the Ukrainian state. Based on the comparative analysis, recommendations are formulated for the reform of the Prosecutor's Office in Ukraine in accordance with European standards.

Keywords: Prosecutor's Office (or Public Prosecutor's Office), European integration, reform, mentality, genesis of tasks and functions, democratization, de-Sovietization, rule of law (Rechtsstaat), supremacy of law,

institutional independence, political regime, legal family, form of government, comparative law, Venice Commission, GRECO.

Анотація | У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз впливу конституційно-правових традицій правових сімей на формування обсягу функцій прокуратури. Досліджено генезу завдань та функцій прокуратури України в контексті євроінтеграційного процесу, трансформації політичного режиму та форми правління. Розглянуто конституційно-правовий вплив політичних партій, парламенту та глави держави на визначення статусу прокуратури. Охарактеризовано типологію прокуратур у демократичних, авторитарних і перехідних режимах, а також у межах романо-германської, англосаксонської та скандинавської правових традицій. Окрему увагу приділено аналізу інституційної незалежності, функціональних повноважень та політичної нейтральності прокуратури. Проаналізовано європейські стандарти щодо нового обсягу завдань та функцій прокуратури, оцінено стан реформ в Україні, виокремлено основні виклики та сформульовано рекомендації щодо подальшої гармонізації з правовими стандартами ЄС. Звернуто увагу на особливості реагування інституту прокуратури на політико-правові виклики, що виникають на шляху розвитку української держави. На основі порівняльного аналізу сформульовано рекомендації щодо реформування прокуратури в Україні відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: прокуратура, євроінтеграція, реформа, ментальність, генеза завдань та функцій, демократизація, дерадянізація, правова держава, верховенство права, інституційна незалежність, політичний режим, правова сім'я, форма правління, порівняльне право, Венеціанська комісія, GRECO.

Постановка проблеми. Конституційно-правовий інститут прокуратури України пройшов складний і суперечливий шлях становлення та розвитку, зумовлений трансформацією політичного режиму, зміною форми державного устрою та впливом різних правових традицій.

З проголошенням Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 року) філософія державотворення почала набувати якісно нових форм. Нова концепція, що базується на засадах верховенства права, розподілу влади, гарантій права власності, політичного та економічного плюралізму, а також інших загальновизнаних європейських цінностей, ментально не могла забезпечити тяглість радянської правової традиції. Остання (радянська правова традиція) ґрунтувалася на зовсім інших філософських засадах — таких як *«колективізм понад усе»*, *«право як інструмент»*, *«істина — партійна вигода»*, *«мета виправдовує засоби»*; політичних засадах — *«однопартійність»*, *«демократичний централізм»*, *«ідеологічна диктатура»*, *«репресивна політика»*; а також правових принципах — *«примат держави над правом»*, *«колективна відповідальність», «відсутність незалежного суду»* та *«загальний нагляд прокуратури»*.

У перші роки після проголошення незалежності 1991 року домінував радянський правовий підхід, що мав об'єктивне пояснення. Зокрема, як зазначає В. М. Боковня, «половина працівників прокуратури УРСР працювала в органах прокуратури понад 10 років», що забезпечувало спадкоємність професійних практик і традицій, а також суттєво вплинуло на формування моделі прокуратури незалежної України[1].

З плином часу зрозумілішою стає політика державотворення Литви[2], Латвії[3] та Естонії[4], які визнали радянський період окупацією та відновили дію своїх дорадянських конституцій, що стало основою їхньої правової та державної спадкоємності після 1991 року. Відмежування конститу-

[1] Боковня В.М. З історії прокуратури УРСР // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 20 травня 2011 р.). Ч. 2. С. 96–100.

[2] У Акті про відновлення незалежності Литовської держави (11.03.1990 р.) прямо зазначено, що Литовська Республіка була окупована СРСР у 1940 році; у Договорі між Литовською Республікою та РРФСР (29.07.1991 р.) Росія визнала анексію 1940 року як порушення суверенітету Литви.

[3] У Декларації Сейму від 22 серпня 1996 року радянська окупація 1940 року була визнана військовою окупацією та незаконним приєднанням. Латвія також відновила дію Конституції 1922 року.

[4] Верховна Рада Естонії 20 серпня 1991 року ухвалила резолюцію про відновлення національної незалежності. Естонія відновила дію Конституції 1938 року, визнаючи радянський період незаконною окупацією.

ційно-правової історії національного державотворення від радянської правової традиції забезпечувалося системними заходами в галузі як зовнішньої, так і внутрішньої державної політики. Зокрема, у Латвії та Естонії радянська прокуратура була офіційно визнана інструментом політичних репресій, а її діяльність — такою, що суперечила принципам правової держави. Це знайшло відображення в законодавчих актах, які забороняли обіймати державні посади особам, причетним до радянських репресивних структур. У музеях окупації прокуратура СРСР представлена як складова репресивного апарату.

На відміну від зазначених держав, процес державотворення в Україні мав іншу траєкторію. Показовим є те, що на початку 2000-х у стінах юридичних навчальних закладів на видних місцях розміщувалися портрети випускників — високопосадовців радянського періоду, які брали участь у репресивних практиках щодо осіб з альтернативними політичними переконаннями. Така символіка свідчила про збереження елементів правової культури, успадкованої від радянської системи, що ускладнювало інтеграцію європейських стандартів у сфері правосуддя.

Нині прокуратура в європейських правових системах переживає глибоку трансформацію, зумовлену як історичною спадщиною (насамперед у державах із постсоціалістичним минулим), так і євроінтеграційними процесами. Від моделі «загального нагляду» та широких адміністративних повноважень, характерних для радянської парадигми, європейські держави рухаються до чіткого розмежування процесуальних функцій, інституційної автономії та підзвітності, закріплених у стандартах Ради Європи *(Rec(2000)19*[5]*; CM/Rec(2012)11*[6]*)* і деталізованих Консультативною радою європейських прокурорів *(Rome Charter)*[7].

Додаткового виміру цим процесам додає право Європейського Союзу: запровадження Європейської прокуратури (ЕРРО) за Регламентом (ЄС) 2017/1939[8] та гармонізація складів злочинів проти фінансових інтересів Союзу Директивою (ЄС) 2017/1371 (PIF)[9] змінили матеріальну компетенцію та координацію між національними й наднаціональною прокуратурами. Водночас судова практика ЄСПЛ (зокрема, Pantea v. Romania щодо статусу прокурора у світлі статті 5(3) ЄКПЛ[10]) і Суду ЄС (напр., C-748/19–C-754/19 щодо гарантій незалежності суду в контексті інституційної ролі міністра-прокурора[11]) окреслює процесуальні й інституційні межі виконання функцій прокуратури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику завдань та функцій прокуратури в різні роки досліджували у своїх працях С. Альперт, О. Бандурка, М. Біденко, С. Винокуров, І. Вернидубов, Л. Грицаєнко, Ю. Грошевий, В. Гусаров, К. Гутарін, В. Кравчук, В. Косюта, І. Когутич, Т. Корняков, В. Нор, А. Павлишин, Д. Савенко, Д. Суходубов, В. Сухонос, О. Сушинський, В. Малюга, Т. Пікуль та багато інших учених.

Проте конституційно-правові аспекти статусу прокуратури України досліджували такі науковці, як А. Олійник, М. Кагадій, Ю. Шемшученко, О. Комарницька, Л. Грицаєнко, Л. Давиденко, О. Скибенко, В. Тацій, В. Погорілко, Ю. Тодика, П. Шумська та інші. Їхні праці стали відправною точкою для формування сучасного розуміння сутності конституційно-правового статусу прокуратури та пошуку оптимальної моделі функціонування цього інституту.

---

[5] Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers... on the role of public prosecution in the criminal justice system. Рада Європи. Strasbourg : Council of Europe, 2000. URL: https://rm.coe.int/16804be55a.

[6] Recommendation CM/Rec(2012)11 of the Committee of Ministers... on the role of public prosecutors outside the criminal justice system. Рада Європи. Strasbourg : Council of Europe, 2012. URL: https://rm.coe.int/16807096c1.

[7] Opinion No. 9 (2014) on European norms and principles concerning prosecutors (Rome Charter). Консультативна рада європейських прокурорів. Strasbourg : Council of Europe, 2014. URL: https://rm.coe.int/opinion-9-2014-on-european-norms-and-principles-concerning-prosecutors/1680737f3f.

[8] Regulation (EU) 2017/1939 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office ('the EPPO'). Official Journal of the European Union. 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R1939.

[9] Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council on the fight against fraud to the Union's financial interests... (PIF Directive). Official Journal of the European Union. 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L1371.

[10] Рішення Європейського суду з прав людини у справі Pantea v. Romania (заява № 33343/96) від 03.06.2003 р. – HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61109.

[11] Суд Європейського Союзу. Рішення у з'єднаних справах C 748/19–C 754/19 від 16.11.2021 щодо гарантій незалежності суду в контексті інституційної ролі міністра прокурора. – EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0748.

Мета статті. З огляду на особливості української конституційної історії та державотворчий досвід європейських держав з усталеними демократичними традиціями, постає питання про доцільність переосмислення інституційної системи органів державної влади. Це, зокрема, передбачає окреслення нових завдань і функцій для органів прокуратури, що впливатимуть на їхній конституційно-правовий статус. Дослідження має на меті з'ясувати: 1) рівень нормативного закріплення функцій (Конституція/закон); 2) інституційні гарантії незалежності й підзвітності (самоврядування, ієрархія, дисципліна, комунікація з медіа); 3) особливості взаємодії політичної парадигми та правової філософії після здобуття незалежності та їхній вплив на формування інституційної ролі прокуратури, її функцій, завдань і місця в системі державної влади; 4) перспективи впливу права ЄС (EPPO/PIF) на подальший процес реформування прокуратури в Україні.

Виклад основного матеріалу. В етимологічних словниках зазначається, що термін *«прокурор»* запозичено з польської мови, яка, своєю чергою, перейняла його з французької. Французьке *«procureur»* походить від латинського *«procurator»*, утвореного від дієслова *«procurare»*, що означає *«піклуватися», «дбати»*. Латинський корінь *«cura»* (турбота, догляд) також ліг в основу англійського слова *«cure»*, яке має значення *«ліки», «догляд», «турбота»*.[12]

Батьківщиною сучасного інституту прокуратури вважається Франція, де в середньовіччі сформувалася модель прокурорського нагляду як представника королівської влади для захисту інтересів держави та контролю за законністю. Першим правовим актом Франції, в якому офіційно згадується термін *«прокурор»*, є королівський ордонанс Філіппа IV Красивого від 25 березня 1302 року. Цим актом було визначено статус королівських прокурорів (*procureurs du roi*) при судах. Ордонанс було видано в рік скликання перших Генеральних штатів Франції, що стало важливим етапом у процесі централізації державної влади. Саме французький досвід став основою для багатьох європейських систем.

У правовій традиції Речі Посполитої XVI–XVIII століть спостерігається застосування терміна «prokurator». Проте цим терміном називали особу, яка виконувала функцію судового представника або захисника, тобто адвоката, а не державного обвинувача в сучасному розумінні. За часів дії Магдебурзького права «procurator» не заміняв сторону в процесі, а лише її представляв та захищав. Відповідно до положень Литовських статутів визначався перелік осіб, які не могли виконувати функцію прокуратора. Ними були: «судді, духовні особи, писарі та інші, що перебувають на службі при суді» *(Артикул 4 Розділу II «О обороне земской» Статуту Великого князівства Литовського 1588 р.)*[13]. Конституція Сейму Коронного 1726 року передбачала, що адвокатами трибуналу можуть бути лише шляхтичі. Сейм Литви 1764 року ухвалив аналогічне рішення.

У Речі Посполитій функції, схожі на прокурорські, могли виконувати канцлери[14], референдарії[15], асесори[16], судові урядники[17], але інститут прокуратури як окрема структура з чітко визначеними функціями з'явився пізніше, під впливом французької та австрійської правових традицій — особливо після поділів Польщі.

---

[12] Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О.С. Мельничук (голов. ред.) (та ін.); АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні. - Київ: Наук. думка, 1982 - Т. 4: Н-П / уклад.: Р.В. Болдирєв (та ін.). – 2003. – С 596; Прокурор // Горох — українські словники. URL: https://goroh.pp.ua/Етимологія/прокурор.

[13] Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Київ : Наукова думка, 1989. 560 с.

[14] Канцлер поєднував широкі політичні та адміністративні повноваження, подібні до міністра юстиції. Його функції охоплювали зберігання Великої печатки, затвердження законодавства, контроль дипломатії та представництво державних інтересів у судах.

[15] Посада референдарія, що виникла під впливом римського та канонічного права, була важливою для централізації влади. Хоча функції референдаріїв частково нагадували захист інтересів корони, вони не підтримували державне обвинувачення і були ближчими до судового радника, ніж до прокурора. Інститут розвивався у формах королівського референдарія (члена королівської канцелярії, що розглядав прохання до монарха), референдарія великого коронного (члена коронної ради з судовими повноваженнями) та референдарія трибуналу (посадової особи, схожої на секретаря суду).

[16] Термін "Асесор" має різні юридичні значення. У німецькому праві це кваліфікований юрист (суддя/адвокат) після держіспиту, що відповідає французькому conseiller (радник суду). У Речі Посполитій Асесорський суд (Sąd asesorski) був створений у XVII ст. для міщанських справ (майнових, кримінальних) і діяв як вищий судовий орган для міст. У містах, що користувалися Магдебурзьким правом, асесори були членами міської ради/суду, виконуючи функції радників або суддів.

[17] Судові урядники діяли відповідно до Литовських статутів (особливо 1588 р.), які залишалися чинними навіть після Люблінської унії. До судовими урядниками були: суддя (sedzia); писар (pisarz); підсудок (podsedek); підкоморій (podkomorzy); ловчий, мечник, чашник,

На українських землях у складі Речі Посполитої трибунали та прокуратори, які виконували функції нагляду та підтримання обвинувачення, діяли переважно від кінця XVI до XVIII століття, тобто після Люблінської унії 1569 року, коли більшість українських територій увійшла до складу новоствореної федеративної держави — Речі Посполитої. Ця практика вплинула на правову традицію, особливо в західних регіонах України.

Проте слід пам'ятати, що значна частина території України в певний історичний період перебувала під юрисдикцією Російської імперії, де й зародилася концепція *«ока государева»*. Ця політико-правова доктрина державного нагляду сформувалася в московській традиції XVI–XVIII століть і передбачала постійний контроль за діяльністю посадових осіб та підданих з боку монарха або його представників.

Точкою відліку цієї концепції слід вважати 1722 рік, коли російський цар Петро I, формуючи універсальний інструмент контролю над державним апаратом, висловив свою абсолютну довіру генерал-прокурору як своєму «оку»:

«Вот мое око, коим я буду все видеть. Он знает мои намерения и желания; что он заблагорассудит, то выделайте; а хотя бы вам показалось, что он поступает противно моим и государственным выгодам, вы однако ж то выполняйте и, уведомив меня о том, ожидайте моего повеления».[18]

Вираз «око государеве» є метафорою, яка означає пильний нагляд монарха за підданими та чиновниками. Уперше він з'явився в контексті приказної системи — адміністративних органів Московії, які виконували функції управління, контролю та судочинства. У різні періоди «оком государевим» виступали воєводи — представники царя в регіонах; приказні люди — чиновники, які збирали інформацію; таємні агенти — для контролю за боярами та посадовцями. Відповідно до Указу Петра I 1722 року ці повноваження були передані прокурорам. Проголошення прокурора «оком государевим», тобто особою, яка наглядає за законністю, контролює чиновників і звітує безпосередньо монарху, стало початком інституційного оформлення відповідної доктрини. Це закріпило підпорядкування прокуратури главі держави, а не судовій системі, що згодом сформувало принципову відмінність російської моделі від континентальної європейської, де прокуратура традиційно інтегрована в судову владу. Відтоді прокуратура стала інструментом контролю над адміністрацією, а не лише органом кримінального переслідування.

Зауважимо, що згадана концепція *«ока государева»* зазнавала системної критики. Постійно зазначалося, що ця ідея є антидемократичною; репресивною; інструментом політичного контролю, а не правосуддя; перешкодою для розвитку громадянського суспільства. Такі звинувачення лунали не лише від противників російської державності, а й у наукових колах серед самих росіян. У праці «Русский народ и социализм»[19] Олександр Герцен критикує російську державу як репресивну структуру, яка діє через військову силу та шпигунство, вказуючи на її тоталітарну природу. Хоча термін *«око государеве»* не згадується буквально, Герцен фактично описує механізми централізованого контролю, які в пізнішій політичній традиції асоціюються з цією концепцією. Влучна критика централізованої влади, тоталітаризму та ідеї *«ока государева»* спостерігається у праці Миколи Бердяєва «Філософія нерівності», написаній ще у 1918 році, але виданій у 1923 році вже в еміграції. У ній він протиставляє свободу особистості репресивному державному контролю, зокрема радянському тоталітаризму, який, на його думку, є продовженням російського абсолютизму з його традицією *«ока государева»* — тобто всевидячого, карального нагляду держави над громадянином.

Концепція **«ока государева»** є виразом **абсолютистської ідеології**, що пізніше була реанімована у радянський та пострадянський періоди, формуючи **доктрину «загального нагляду»**.

стольник (у гродських судах). Вони були частиною локальної шляхетської юстиції, що мала автономний характер. У містах, що діяли за Магдебурзьким правом, існували окремі урядники — війт, бурмістр, райці, які також виконували судові функції.

[18] Іменний указ про заснування посади генерал-прокурора, 27.01.1722 р. / Петро I. // Історія Росії в документах. URL: https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/335426-dolzhnost-general-prokurora-imennoy-ukaz-yanvarya-27-dnya-1722-goda.

[19] Публіцистична праця, написана у формі відкритого листа до французького історика Жюля Мішле у 1851 році. Містить критику офіційної Росії як «царства-фасаду», а також виклад ідей «російського соціалізму»

Вона закріплювала централізовану вертикаль влади, де прокурор підпорядковувався безпосередньо монарху (царю, партії, президенту) і наглядав за всіма гілками влади, включаючи суди.

Венеціанська комісія (CDL-AD(2009)048) визнала українську прокуратуру **«надзвичайно потужною інституцією радянського типу»**, функції якої значно перевищують стандарти правової держави. Комісія рекомендувала **виключити функцію загального нагляду**, обмежити повноваження прокуратури лише **кримінальним переслідуванням**, забезпечити її незалежність та усунути політичний вплив на кадрові рішення[20].

Ідеологічні паростки цієї концепції час від часу продовжують проявлятися й сьогодні, що вказує на її глибоко екзистенційний характер. З ухваленням у 2014 році нового Закону України «Про прокуратуру»[21] було визначено курс на відмову від радянської моделі прокуратури з функцією загального нагляду та розпочато трансформацію прокуратури в орган публічного обвинувачення.

Міжнародні донори *(США, ЄС, IDLO, OECD, Рада Європи, USAID)* витратили на реформу прокуратури України понад 110 млн доларів США *(з урахуванням проєктів, грантів і технічної допомоги за 2014–2025 роки)*. І після таких титанічних зусиль на шостому році чинності нового закону у своїх інтерв'ю найвища посадова особа в єдиній централізованій системі органів прокуратури, яка очолювала Офіс Генерального прокурора та здійснювала керівництво всією системою прокуратури (17.03.2020 р. – 19.07.2022 р.), обґрунтовуючи власне бачення функцій прокуратури як інструменту державної політики, а не незалежного органу правосуддя, заявила: «Офіс Генерального прокурора — це *око государеве*, а сам Генпрокурор — *заступник президента по справедливості*»[22] або ж «Ви хочете від прокуратури, щоб ми були й адвокатами, і журналістами, і священниками, і судом. Але наша функція – це публічне обвинувачення на боці держави. Ми – *око государеве*, око держави»[23].

Такий підхід до розуміння конституційно-правового статусу прокуратури засвідчив, що попри формальне реформування інституції прокуратури України відповідно до європейських стандартів, у публічному дискурсі зберігаються уявлення, які відтворюють радянську модель прокуратури як інструменту державного контролю. Показово, що Генеральний прокурор України апелює до історичної моделі прокуратури Російської імперії, де генерал-прокурор був «оком государя» — наглядачем за Сенатом і всією державною системою. У радянській правовій системі ця концепція трансформувалася у функцію загального нагляду.

Європейський Союз вимагає від країн-кандидатів: незалежності судової влади; деполітизації прокуратури; дотримання принципу розподілу влади. Фраза «око государеве» прямо суперечить цим принципам, бо: відтворює вертикаль підпорядкування прокуратури виконавчій владі; делегітимізує прокуратуру як незалежний орган; підриває довіру до правосуддя. Недотримання зазначених вимог деформує правову модель держави, за якої принцип верховенства права стає чужорідним політико-правовим явищем.

Подібні висловлювання засвідчили ментальну незавершеність реформи прокуратури, коли навіть на найвищому рівні зберігається уявлення про прокуратуру як політико-правовий інструмент влади, а не як незалежний орган кримінальної юстиції. Це підтверджує необхідність не лише інституційних, а й ціннісних змін у правовій культурі, яка має стати предметом подальших досліджень.

Керівники з авторитарною правовою ментальністю становлять не лише проблему внутрішньої політики, а й реальну загрозу для євроінтеграційного поступу України, оскільки нівелюють

[20] Opinion on the Draft Law of Ukraine on the Office of the Public Prosecutor. Венеційська комісія. CDL-AD(2009)048-e. 79-та пленарна сесія (Венеція, 12–13 червня 2009). URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2009)048-e048-e)048-e)048-e048-e)048-e048-e)048-e048-e)048-e)))).

[21] Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII. // Офіційний вісник України. 2014. № 90. С. 2562.

[22] Transparency International Ukraine. Слухняне «око государеве»: чим запам'ятається перший рік Венедіктової у Генпрокуратурі. (2021). URL: https://ti-ukraine.org/blogs/sluhnyane-oko-gosudareve-chym-zapam-yatayetsya-pershyj-rik-venediktovoyi-u-genprokuraturi.

[23] Венедіктова І. (2020). Ми — «око государеве» : інтерв'ю в ефірі телеканалу «1+1». // Журнал НВ. Грудень. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/naykrashchi-citati-tizhnya-venediktova-zelenskiy-tatarov-azarov-atroshenko-top-5-50129430.html.

європейську ідентичність українського народу (див.: *Абзац п'ятий преамбули Конституції України*)[24].*

Цей випадок порушує ключове питання: де межа між політичною лояльністю та професійною некомпетентністю, і чи не маскує перша другу. Якщо керівник державного органу демонструє політичну залежність, відтворює авторитарну риторику та ігнорує стандарти правової держави, це є індикатором інституційної деградації. Така поведінка прямо шкодить довірі до правосуддя, міжнародній репутації України та її євроінтеграційним перспективам.

Венеціанська комісія неодноразово наголошувала, що європейська інтеграція — це не лише закони, а й цінності, інституції та люди, які їх утілюють[25].

Цей приклад ілюструє ментальний конфлікт між радянською спадщиною та європейськими стандартами. Він демонструє, що навіть формальне реформування прокуратури, яке не супроводжується зміною правової культури керівництва, не забезпечує реального наближення до європейських стандартів. Менталітет «ока государева» відтворює авторитарну логіку підпорядкування, а не служіння праву; перешкоджає незалежності прокуратури; створює ризики вибіркового правосуддя; підриває довіру міжнародних партнерів до щирості реформ.

Порівняння доктрини *«ока государева»* з європейськими моделями прокуратури (наприклад, Франція, Німеччина, Польща) виявляє глибокі відмінності у правових традиціях. Європейські моделі ґрунтуються на *принципах правової держави, процесуальної автономії та балансу влади*. Це дозволяє класифікувати російську модель як *авторитарно-централізовану*, а європейські — як демократично-правові. *(див.: Таблиця 1.)*.

Таблиця 1. Інститут прокуратури: порівняльна характеристика моделей

МОДЕЛЬ	Витоки	Суть доктрини	Функції	Підпорядкування	Судова незалежність	Ідеологія
	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Російська модель: «око государево»	Московська централізована держава, XVI–XVIII ст.	Прокурор — представник монарха, «око государево», що наглядає за всіма органами влади	Нагляд за законністю, контроль за чиновниками, звітування монарху	Виконавчій владі (імператору / царю)	Відсутня — прокуратура не є частиною судової системи	Абсолютизм, централізований контроль
Французька модель: прокуратура як частина судової системи	Римське право, королівські ордонанси, революційне право	Прокурор - представник суспільства в суді, підтримує обвинувачення	Кримінальне переслідування, участь у судовому процесі, захист публічного інтересу	Міністерству юстиції, але з процесуальною автономією[26]	Часткова — прокурори не є суддями, але діють у межах судової системи	Республіканська, правова держава, баланс гілок влади
Німецька модель: прокуратура як орган кримінального переслідування	Прусська адміністративна традиція, модерне право	Прокурор – незалежний орган, проводить розслідування та підтримує обвинувачення	Розслідування, обвинувачення, участь у суді	Міністерству юстиції, але з високим рівнем професійної автономії[27]	Висока — прокурори не підпорядковуються суддям	Правова держава, процесуальні гарантії, незалежність правосуддя
Польська модель,сучасна): прокуратура - орган правового захисту	Змішана модель — радянська спадщина + європейські реформи	Прокурор - орган, що здійснює кримінальне переслідування та нагляд за слідством	Обвинувачення, нагляд, участь у суді	Міністерству юстиції (з 2016 - об'єднано з посадою Генпрокурора)[28]	Обмежена — є ризики політичного впливу	Перехідна модель між континентальною та польсько

[24] Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

[25] Доповідь про правовладдя. Венеційська комісія. CDL-AD(2011)003rev2. Ухвалено 86-м пленарним засіданням (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282011%29003rev2-ukr.

[26] Legifrance. Code de procedure penale: Article 30 (redaction issue de la loi n° 2013-669 du 25 juillet 2013).
URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000027751362/; Ministere de la Justice. Circulaire du 31 janvier 2014 relative a la loi n° 2013-669 sur les attributions du garde des sceaux et des magistrats du ministere public. URL: https://www.justice.gouv.

[27] Gerichtsverfassungsgesetz (GVG). Німеччина: Bundesministerium der Justiz... §§146–147. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gvg.

[28] Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 2016. – Poz. 177.
URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000177/U/D20160177Lj.pdf. Венеційська комісія (CDL-AD(2017)028) визнала, що така концентрація влади суперечить міжнародним стандартам незалежності прокуратури та створює ризик політичної маніпуляції.

Отже, до 2014 року прокуратура України виконувала функцію загального нагляду за додержанням і застосуванням законів, яка передбачала контроль за діяльністю органів державної влади, підприємств, установ, організацій та громадян. Така модель, успадкована з радянської правової системи, надавала прокуратурі надмірно широкі повноваження, які суперечили принципам демократичного правопорядку та викликали критику з боку міжнародних партнерів України.

Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII скасував функцію загального нагляду та переформатував діяльність прокуратури відповідно до європейських стандартів. Нова модель визначила чіткий перелік функцій, зосереджених на забезпеченні верховенства права у сфері кримінального провадження, захисті прав і свобод людини, а також представництві інтересів держави в суді.

Серед основних функцій прокуратури, визначених після реформи, виділяють:

1. Підтримання державного обвинувачення в суді;
2. Представництво інтересів громадянина або держави в суді;
3. Нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
4. Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах;
5. Нагляд за додержанням законів у місцях несвободи;
6. Цивільний позов прокурора під час кримінального провадження;
7. Участь прокурора у виконавчому провадженні;
8. Акти прокурорського реагування на виявлені порушення законів.

Ці функції формують нову парадигму діяльності прокуратури, орієнтовану на захист прав людини, забезпечення законності в кримінальному процесі та демократичний контроль за діяльністю правоохоронних органів. Відмова від загального нагляду стала ключовим етапом у трансформації прокуратури як інституції, що має відповідати принципам правової держави.

Таблиця 2. Зміни до Конституції України щодо статусу прокуратури (1996–2020)

Рік	Номер закону	Зміст змін	Вплив на функції прокуратури	Політичний контекст
I.	II.	III.	IV.	V.
1996	254/96-ВР	Прийняття Конституції України. Статті 121–122 визначають прокуратуру як орган нагляду та обвинувачення.	Широкі повноваження: нагляд за додержанням законів, оперативно-розшуковою діяльністю, підтримання обвинувачення.	Пострадянська модель, збереження радянських функцій прокуратури.
2004	2222-IV	Політична реформа: зміни форми правління. Статус прокуратури не змінено.	Функції залишаються незмінними.	Парламентсько-президентська модель, компроміс між політичними силами.
2010	Рішення КСУ	Скасування змін 2004 року. Відновлення редакції Конституції 1996 року.	Повернення до повного нагляду прокуратури.	Концентрація влади в руках Президента, політична криза.
2014	742-VII	Відновлення редакції Конституції 2004 року після Революції Гідності.	Обмеження наглядових функцій, початок реформування прокуратури.	Зміна політичного режиму, демократизація.
2016	1401-VIII	Судова реформа. Внесено ст. 131-1: прокуратура як частина системи правосуддя.	Скасування наглядових функцій, процесуальне керівництво, підтримання публічного обвинувачення.	Євроінтеграція, реформа правосуддя відповідно до стандартів ЄС.
2019	2680-VIII	Закріплення курсу на ЄС і НАТО. Статус прокуратури не змінено.	Без змін у функціях прокуратури.	Зовнішньополітична орієнтація, стабілізація інституцій.
2020	3656	Зміни щодо децентралізації. Конституційно статус прокуратури не змінено.	Функції залишаються незмінними.	Адміністративна реформа, новий територіальний устрій.

Таблиця 3. Зміни до Конституції України щодо статусу прокуратури (1996–2020)

ПЕРІОДИ (етапи)	РОКИ	НОВЕЛИ	Функції прокуратури
I.	II.	III.	IV.
Радянський період УРСР	До 1991 року	«око государево»	1. **Вищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів** усіма міністерствами, відомствами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами. 2. **Нагляд за відповідністю актів органів влади Конституції СРСР** — прокуратура мала право опротестовувати постанови, розпорядження та інші акти, що суперечили законодавству. 3. **Нагляд за законністю діяльності правоохоронних органів** — зокрема ОГПУ, міліції, карного розшуку, виправно-трудових установ. 4. **Порушення кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення** в усіх судових інстанціях. 5. **Нагляд за правильним і однаковим застосуванням законів судами** — прокуратура мала право витребувати справи, опротестовувати рішення та призупиняти їх виконання. 6. **Загальне керівництво діяльністю прокуратур союзних республік** — централізована структура, підпорядкована Генеральному прокурору СРСР. 7. **Контроль за дотриманням законності в економіці** — особливо післявоєнний період: промисловість, сільське господарство, транспорт, охорона народного добра. 8. **Участь у розслідуванні злочинів** — прокуратура мала власні слідчі органи, які працювали за територіальним принципом. 9. **Підвищення правової культури та правосвідомості громадян** — через участь у правовій пропаганді.
Україна №1 квазі-радянський етап - дія Конституції 1978 року	**1991**[29] **– 1996** Цей закон діяв до прийняття нового Закону «Про прокуратуру» у 2014 році, і саме він закріплював **функцію загального нагляду**, яка була скасована в рамках реформ, спрямованих на євроінтеграцію	Визначено шість основних функції прокуратури. (див.: стаття 5.) Допускалось розширення переліку функцій шляхом прийняття закону	1. **нагляд за додержанням законів** усіма органами, підприємствами, установами, організаціями, посадовими особами та громадянами; 2. **нагляд за додержанням законів** органами, які ведуть боротьбу із злочинністю та іншими правопорушеннями і розслідують діяння, що містять ознаки злочину; 3. **розслідування діянь,** що містять ознаки злочину; 4. **підтримання державного обвинувачення**, участь у розгляді в судах кримінальних, цивільних справ та справ про адміністративні правопорушення і господарських спорів у арбітражних судах; 5. **нагляд за виконанням законів** у місцях тримання затриманих, попереднього ув'язнення, при виконанні покарань та застосуванні інших заходів примусового характеру, які призначаються судом; 6. **нагляд за додержанням законів** у Збройних Силах і органах Служби національної безпеки України. 7. Прокуратура бере участь у розробленні органами державної влади заходів запобігання злочинам та іншим правопорушенням, у роботі по вдосконаленню та роз'ясненню законодавства.

[29] Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-XII. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 53. Ст. 793. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T178900?ed=1991_11_05.

Таблиця 3. (Продовження)

Конституція 1996			
Україна етап №1	1996[30] - 2014	Стаття 121 Конституції визначили вичерпний перелік функцій	1. **підтримання державного обвинувачення** в суді; 2. **представництво інтересів** громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом; 3. **нагляд за додержанням законів** органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4. **нагляд за додержанням законів** при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.
Україна етап №2	2014[31] -2016	У статті 2 Закону України встановлено вичерпний перелік функцій, що відповідає положенням статті 121 Конституції України	1. **підтримання державного обвинувачення** в суді; 2. **представництво інтересів** громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом; 3. **нагляд за додержанням законів** органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4. **нагляд за додержанням законів** при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.
Україна етап №3	ЗУ № 1401-VIII від 02.06.2016[32]	На підставі даного Закону Розділ VII "ПРОКУРАТУРА" було виключено з Конституції України Конституцію було доповнено статей 131-1, де було закріплено **ВИЧЕРПНИЙ** перелік функцій прокуратури	1. **підтримання публічного обвинувачення** в суді; 2. **організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням**, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3. **представництво інтересів держави в суді** у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.
Україна етап №4	Закон № 263-IX від 31.10.2019[33]	Внесено зміни до пункту 2 частини першої статті 2	1. **підтримання публічного обвинувачення** в суді; 2. **організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням**, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3. **представництво інтересів держави в суді** у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

В Україні й досі трапляються політичні конфлікти, стороною в яких виступають органи прокуратури. Зокрема, у справах Майдану (2013–2014) прокуратура зазнала критики за повільне розслідування злочинів проти протестувальників, що викликало сумніви щодо її здатності діяти незалежно від політичної влади[34]. У провадженнях проти колишніх високопосадовців (2014–2019), зокрема в переслідуванні експрезидента Віктора Януковича, лунали звинувачення у вибірковому

[30] Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

[31] Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII. // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. Ст. 12. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_prokuraturu.htm.

[32] Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.

[33] Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 р. № 263-IX. // Відомості Верховної Ради України. 2020. № 2. Ст. 5. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/481288__645126

[34] Звіт ООН про проблеми розслідування // United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Six years after killings in Ukraine, justice remains elusive. URL: https://ukraine.ohchr.org/en/six-years-after-killings-ukraine-justice-remains-elusive); Брифінг ООН про відповідальність за вбивства // United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. Briefing note: Accountability for Killings and Violent Deaths during the Maidan protests. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-01/Briefing%20note%20on%20Maidan%20investigations%20ENG%20final.pdf; Романенко В. «Справи Майдану»: в Офісі генпрокурора розповіли, скільки і чому закрито за строком давності // Українська правда. – 08.04.2024. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2024/04/8/7450256

правосудді[35]. Політичні торги під час призначення Генеральних прокурорів (Юрія Луценка у 2016 р., Ірини Венедіктової у 2020 р.) стали предметом дискусій щодо інституційної автономії прокуратури[36]. Крім того, конфлікти між Офісом Генерального прокурора та антикорупційними органами (НАБУ, САП) у резонансних справах[37] поставили під сумнів ефективність боротьби з корупцією.

Політико-правові суперечності, що виникли під час реформування прокуратури, негативно позначилися на її інституційному статусі. Насамперед це проявилося у зниженні рівня суспільної довіри: згідно з результатами соціологічних досліджень, прокуратура стабільно демонструє один із найнижчих показників довіри серед правоохоронних органів. Участь представників прокуратури в політичних конфліктах формує у громадськості уявлення про цю інституцію як про інструмент влади, а не як про гаранта законності та правопорядку.

Крім того, політична інструменталізація прокуратури перешкоджає впровадженню європейських стандартів незалежності, прозорості та підзвітності. Міжнародні партнери України — зокрема Європейський Союз, GRECO та Венеціанська комісія — неодноразово наголошували на необхідності деполітизації прокуратури та забезпечення її інституційної автономії.

Ситуація, що склалася в постмайданний період, свідчить про необхідність створення ефективних механізмів захисту прокуратури від політичного втручання. Така трансформація є необхідною умовою для формування довіри до прокуратури як до незалежного органу, що діє виключно в межах закону та в інтересах суспільства.

Конституційна реформа 2016 року, закріплена Законом України № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», стала ключовим етапом у переосмисленні ролі прокуратури в системі державної влади. Одним із найважливіших рішень стало виключення розділу VII «Прокуратура» з Конституції України, що мало глибокі політичні та правові наслідки.

Після Революції Гідності 2013–2014 років Україна взяла курс на євроінтеграцію, що передбачав реформування інституцій державної влади відповідно до стандартів Ради Європи. Прокуратура, яка в радянській моделі виконувала функцію загального нагляду, розглядалася як інструмент політичного контролю, який суперечив принципам демократичного правопорядку.

Вимога деполітизації прокуратури та її інституційної автономії стала предметом численних рекомендацій Венеційської комісії. Політична воля до реформи судової системи охоплювала й переосмислення ролі прокуратури як частини правосуддя, а не окремого органу поза системою поділу влади.

До 2016 року прокуратура не належала до жодної з гілок влади, що створювало конституційну невизначеність. Її функції, зокрема загальний нагляд, не відповідали принципу верховенства права та порушували баланс між гілками влади.

---

[35] Вибіркове правосуддя та мовчазне схвалення – шлях до авторитаризму // Українська правда. – 12.07.2025. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/07/12/7521436/; Політичні репресії за президентства Януковича // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Політичні_репресії_за_президентства_Януковича; Чепурко В. Нові і старі суди для Януковича: 5 питань про перспективи і строки // KP.UA. URL: https://kp.ua/ua/politics/a709884-novi-i-stari-sudi-dlja-janukovycha-5-pitan-pro-perspektivi-i-stroki; International Society for Human Rights визнало судовий процес проти Віктора Януковича «політично мотивованим переслідуванням» // Politeka. URL: https://politeka.net/uk/news/politics/1072731-international-society-for-human-rights-priznalo-sudebnyj-process-protiv-viktora-janukovicha-politicheski-motivirovannym-presledovaniem-advokaty.

[36] Романюк Р., Кравець Р. Прокурорський бліцкриг. Як Луценко став генеральним прокурором // Українська правда. – 2016. – 12 травня. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/12/7108281/ – Назва з екрана; Канєвський Г. Ціна торгів за призначення Луценка до ГПУ // Слово і Діло. – 2016. – 12 травня. URL: https://www.slovoidilo.ua/2016/05/12/pogljad/polityka/ekspert-rozpoviv-pro-czinu-torhiv-za-pryznachennya-lucenka-do-hpu – Назва з екрана; Підсумки року Генпрокурора Юрія Луценка // Inside Ukraine. – №68. – Травень 2017. – С. 1–4. URL: https://www.icps.com.ua/assets/uploads/files/IU_68_UKR_2017_05_24_col_1948.pdf – Назва з екрана; Гавриленко В. Ірина Венедіктова – генеральний прокурор України 2020 // 24 канал. – 2020. – 17 березня. URL: https://24tv.ua/irina_venediktova_generalniy_prokuror_ukrayini_novini_verhovnoyi_radi_n1292718 – Назва з екрана; Венедіктова Ірина Валентинівна – досьє // Правотворець. URL: https://pravotvorets.info/persecutors/venediktova-iryna-valentynivna/ – Назва з екрана.

[37] НАБУ заявило про викриття прокурора та адвокатів на підбурюванні до надання хабаря. ОГП відреагував // Радіо Свобода. – 2025. – Жовтень. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-nabu-ofis-henprokurora-khabar-rozsliduvannya/33555242.html (www.radiosvoboda.org). Купновицька У., Красіков М. САП і НАБУ можуть підпорядкувати ОГПУ: що зміниться // Фокус. – 2025. – 22 липня. URL: https://focus.ua/uk/eksklyuzivy/715655-sap-i-nabu-mozhut-pidporyadkuvati-ogpu-shcho-zminitsya

Виключення розділу VII та перенесення регулювання прокуратури до статті 131-1 у розділі VIII «Правосуддя» стало логічним кроком у напрямі систематизації конституційної архітектури. Це дозволило чітко визначити функціональне місце прокуратури в системі правосуддя.

Згідно зі статтею 131-1 Конституції України, прокуратура здійснює:

- підтримання публічного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів держави в суді у виключних випадках;
- нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють досудове розслідування.

Водночас стаття 131-2 закріпила виключне право адвокатів на представництво іншої особи в суді, що обмежило участь прокурорів у цивільних справах, крім випадків, коли йдеться про інтереси держави.

- **Інституційне перезавантаження**: прокуратура стала частиною системи правосуддя, а не окремим органом поза поділом влади.
- **Звуження функцій**: відмова від загального нагляду та правозахисної функції щодо громадян.
- **Зменшення політичного впливу**: обмеження можливостей для використання прокуратури як інструменту політичного тиску.
- **Підвищення професійної автономії**: створення умов для розвитку прокурорського самоврядування та незалежності.

Виключення розділу «Прокуратура» з Конституції України є не лише техніко-юридичним актом, а й глибоким політико-правовим сигналом про зміну парадигми функціонування прокуратури. Від інструменту контролю та нагляду вона трансформується на інституцію, яка забезпечує законність у межах кримінального процесу та захищає інтереси держави в суді. Ця реформа є важливим кроком на шляху до побудови правової держави та утвердження верховенства права.

У процесі євроінтеграції України прокуратура відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права, боротьбі з корупцією та захисті прав людини. Однак її інституційний статус, рівень незалежності та суспільна довіра значною мірою залежать від політичного контексту. Політичні конфлікти та скандали, які супроводжували діяльність прокуратури, суттєво вплинули на її репутацію, ефективність та перспективи реформування.

Висновки. Конституційна реформа 2016 року, що передбачала виключення розділу VII «Прокуратура» з Конституції України, стала визначальним етапом у переосмисленні функціонального призначення цієї інституції. Відмова від радянської моделі загального нагляду та перехід до чітко окреслених функцій прокуратури відображає глибоку трансформацію її конституційно-правового статусу.

Сучасна прокуратура України, відповідно до статті 131-1 Конституції, виконує три основні функції:

- підтримання публічного обвинувачення в суді;
- представництво інтересів держави в суді у виключних випадках;
- нагляд за додержанням законів органами, що здійснюють досудове розслідування.

Це свідчить про перехід від органу універсального контролю до спеціалізованого суб'єкта кримінального правосуддя. Така функціональна концентрація відповідає європейським стандартам, зокрема рекомендаціям Венеційської комісії та GRECO, і сприяє утвердженню принципу верховенства права.

Водночас політична інструменталізація прокуратури, що зберігається в постмайданний період, перешкоджає повноцінному впровадженню нової моделі. Участь у політичних конфліктах, низький рівень суспільної довіри та спроби впливу на кадрові призначення свідчать про необхідність створення додаткових механізмів захисту функціональної незалежності прокуратури.

Таким чином, функціональна трансформація прокуратури — це не лише юридичне оновлення, а й політичний виклик, що потребує комплексного підходу: від конституційного закріп-

лення до інституційної реалізації. Лише за умови реального забезпечення незалежності й підзвітності прокуратура зможе виконувати свої функції ефективно, професійно та в інтересах суспільства.

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Briefing note: Accountability for Killings and Violent Deaths during the Maidan protests. United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-01/Briefing%20note%20on%20Maidan%20investigations%20ENG%20final.pdf.
2. International Society for Human Rights визнало судовий процес проти Віктора Януковича «політично мотивованим переслідуванням» // Politeka. URL: https://politeka.net/uk/news/politics/1072731-international-society-for-human-rights-priznalo-sudebnyj-process-protiv-viktora-janukovicha-politicheski-motivirovannym-presledovaniem-advokaty.
3. Six years after killings in Ukraine, justice remains elusive (Звіт ООН). United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: https://ukraine.ohchr.org/en/six-years-after-killings-ukraine-justice-remains-elusive.
4. Transparency International Ukraine. Слухняне «око государеве»: чим запам'ятається перший рік Венедіктової у Генпрокуратурі. (2021). URL: https://ti-ukraine.org/blogs/sluhnyane-oko-gosudareve-chym-zapamyatayetsya-pershyj-rik-venediktovoyi-u-genprokuraturi.
5. Боковня В.М. З історії прокуратури УРСР // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 20 травня 2011 р.). Ч. 2. С. 96–100.
6. Венедіктова І. (2020). Ми — «око государеве» : інтерв'ю в ефірі телеканалу «1+1». // Журнал НВ. Грудень. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/naykrashchi-citati-tizhnya-venediktova-zelenskiy-tatarov-azarov-atroshenko-top-5-50129430.html.
7. Венедіктова Ірина Валентинівна – досьє. // Правотворець. URL: https://pravotvorets.info/persecutors/venediktova-iryna-valentynivna.
8. Вибіркове правосуддя та мовчазне схвалення – шлях до авторитаризму. (12.07.2025). // Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/07/12/7521436.
9. Гавриленко В. Ірина Венедіктова – генеральний прокурор України 2020. (17.03.2020). // 24 канал. URL: https://24tv.ua/irina_venediktova_generalniy_prokuror_ukrayini_novini_verhovnoyi_radi_n1292718.
10. Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. 4: Н-П. (2003). С. 596. Прокурор. URL: https://goroh.pp.ua/Етимологія/прокурор (Горох — українські словники).
11. Канєвський Г. Ціна торгів за призначення Луценка до ГПУ. (12.05.2016). // Слово і Діло. URL: https://www.slovoidilo.ua/2016/05/12/pogljad/polityka/ekspert-rozpoviv-pro-czinu-torhiv-za-pryznachennya-lucenka-do-hpu.
12. Купновицька У., Красіков М. САП і НАБУ можуть підпорядкувати ОГПУ: що зміниться. (22.07.2025). // Фокус. URL: https://focus.ua/uk/eksklyuzivy/715655-sap-i-nabu-mozhut-pidporyadkuvati-ogpu-shcho-zminitsya.
13. НАБУ заявило про викриття прокурора та адвокатів на підбурюванні до надання хабаря. ОГП відреагував. (Жовтень 2025). // Радіо Свобода. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-nabu-ofis-henprokurora-khabar-rozsliduvannya/33555242.html.
14. Політичні репресії за президентства Януковича. // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Політичні_репресії_за_президентства_Януковича.
15. Підсумки року Генпрокурора Юрія Луценка. // Inside Ukraine. № 68. Травень 2017. С. 1–4. URL: https://www.icps.com.ua/assets/uploads/files/IU_68_UKR_2017_05_24_col_1948.pdf.
16. Романенко В. «Справи Майдану»: в Офісі генпрокурора розповіли, скільки і чому закрито за строком давності. (08.04.2024). // Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2024/04/8/7450256.
17. Романюк Р., Кравець Р. Прокурорський бліцкриг. Як Луценко став генеральним прокурором. (12.05.2016). // Українська правда. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/12/7108281.
18. Чепурко В. Нові і старі суди для Януковича: 5 питань про перспективи і строки. // KP.UA. URL: https://kp.ua/ua/politics/a709884-novi-i-stari-sudi-dlja-janukovycha-5-pitan-pro-perspektivi-i-stroki.

Перелік юридичних документів:

19. Code de procédure pénale (Кримінально-процесуальний кодекс). Франція: Légifrance. Art. 30 (ред. від 25.07.2013). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000027751362/.
20. Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law (PIF Directive). Official Journal of the European Union. 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L1371.
21. Gerichtsverfassungsgesetz (GVG). Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. §§146–147. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gvg.
22. Ministère de la Justice. Circulaire du 31 janvier 2014 relative à la loi n° 2013-669 sur les attributions du garde des sceaux et des magistrats du ministère public. URL: https://www.justice.gouv.
23. Opinion No. 9 (2014) on European norms and principles concerning prosecutors (Rome Charter). Консультативна рада європейських прокурорів. Strasbourg : Council of Europe, 2014. URL: https://rm.coe.int/opinion-9-2014-on-european-norms-and-principles-concerning-prosecutors/1680737f3f.
24. Opinion on the Draft Law of Ukraine on the Office of the Public Prosecutor. Венеційська комісія. CDL-AD(2009)048-e. 79-та пленарна сесія (Венеція, 12–13 червня 2009). URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2009)048-e048-e)048-e)048-e048-e)048-e048-e)048-e048-e)048-e)048-e)).
25. Recommendation CM/Rec(2012)11 of the Committee of Ministers... on the role of public prosecutors outside the criminal justice system. Рада Європи. Strasbourg : Council of Europe, 2012. URL: https://rm.coe.int/16807096c1.
26. Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers... on the role of public prosecution in the criminal justice system. Рада Європи. Strasbourg : Council of Europe, 2000. URL: https://rm.coe.int/16804be55a.
27. Regulation (EU) 2017/1939 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutor's Office ('the EPPO'). Official Journal of the European Union. 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R1939.
28. Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 2016. Poz. 177. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000177/U/D20160177Lj.pdf.
29. Іменний указ про заснування посади генерал-прокурора, 27.01.1722 р. / Петро І. // Історія Росії в документах. URL: https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/335426-dolzhnost-general-prokurora-imennoy-ukaz-yanvarya-27-dnya-1722-goda.
30. Акт про відновлення незалежності Литовської держави : прийн. Верховною Радою Литовської Республіки 11.03.1990 р. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Акт_про_відновлення_незалежної_Литовської_держави.
31. Декларація про відновлення незалежності Естонської Республіки : ухв. Верховною Радою Естонії 20.08.1991 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Відновлення_незалежності_Естонії.
32. Декларація про окупацію Латвії : прийн. Сеймом Латвійської Республіки 22.08.1996 р. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Декларація_про_відновлення_незалежності_Латвійської_Республіки.
33. Договір між Литовською Республікою та РРФСР про основи міждержавних відносин : підпис. 29.07.1991 р. Верховна Рада Литовської Республіки. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Окупація_балтійських_країн.
34. Доповідь про правовладдя. Венеційська комісія. CDL-AD(2011)003rev2. Ухвалено 86-м пленарним засіданням (Венеція, 25–26 березня 2011 р.). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282011%29003rev2-ukr.
35. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.
36. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31.10.2019 р. № 263-IX. // Відомості Верховної Ради України. 2020. № 2. Ст. 5.
37. Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991 р. № 1789-XII. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 53. Ст. 793. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T178900?ed=1991_11_05.
38. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII. // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. Ст. 12. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_prokuraturu.htm.
39. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
40. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Pantea v. Romania (заява № 33343/96) від 03.06.2003 р. – HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61109.
41. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Київ : Наукова думка, 1989. 560 с.
42. Суд Європейського Союзу. Рішення у з'єднаних справах C 748/19–C 754/19 від 16.11.2021 щодо гарантій незалежності суду в контексті інституційної ролі міністра прокурора. – EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0748.

References

Bibliography:

1. Bokovnia V.M. Z istorii prokuratury URSR // Suspilno-politychni protsesy na ukrainskykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy: zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Sumy, 20 travnia 2011 r.). CH. 2. S. 96–100.
2. Briefing note: Accountability for Killings and Violent Deaths during the Maidan protests. United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-01/Briefing%20note%20on%20Maidan%20investigations%20ENG%20final.pdf.
3. Chepurko V. Novi i stari sudy dlia Yanukovycha: 5 pytan pro perspektyvy i stroky. // KP.UA. URL: https://kp.ua/ua/politics/a709884-novi-i-stari-sudi-dlja-janukovycha-5-pitan-pro-perspektivi-i-stroki.
4. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy : u 7 t. T. 4: N-P. (2003). S. 596. Prokuror. URL: https://goroh.pp.ua/Etymolohiia/prokuror (Horokh — ukrainski slovnyky).
5. Havrylenko V. Iryna Venediktova – heneralnyi prokuror Ukrainy 2020. (17.03.2020). // 24 kanal. URL: https://24tv.ua/irina_venediktova_generalniy_prokuror_ukrayini_novini_verhovnoyi_radi_n1292718.
6. International Society for Human Rights vyznalo sudovyi protses proty Viktora Yanukovycha «politychno motyvovanym peresliduvanniam» // Politeka. URL: https://politeka.net/uk/news/politics/1072731-international-society-for-human-rights-priznalo-sudebnyj-process-protiv-viktora-janukovicha-politicheski-motivirovannym-presledovaniem-advokaty.
7. Kanievskyi H. Tsina torhiv za pryznachennia Lutsenka do HPU. (12.05.2016). // Slovo i Dilo. URL: https://www.slovoidilo.ua/2016/05/12/pogljad/polityka/ekspert-rozpoviv-pro-czinu-torhiv-za-pryznachennya-lucenka-do-hpu.
8. Kupnovytska U., Krasikov M. SAP i NABU mozhut pidporiadkuvaty OHPU: shcho zminytsia. (22.07.2025). // Fokus. URL: https://focus.ua/uk/eksklyuzivy/715655-sap-i-nabu-mozhut-pidporyadkuvati-ogpu-shcho-zminitsya.
9. NABU zaiavylo pro vykryttia prokurora ta advokativ na pidburiuvanni do nadannia khabaria. OHP vidreahuvav. (Zhovten 2025). // Radio Svoboda. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-nabu-ofis-henprokurora-khabar-rozsliduvannya/33555242.html.
10. Pidsumky roku Henprokurora Yuriia Lutsenka. // Inside Ukraine. № 68. Traven 2017. S. 1–4. URL: https://www.icps.com.ua/assets/uploads/files/IU_68_UKR_2017_05_24_col_1948.pdf.
11. Politychni represii za prezydentstva Yanukovycha. // Vikipediia. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Politychni_represii_za_prezydentstva_Yanukovycha.
12. Romanenko V. «Spravy Maidanu»: v Ofisi henprokurora rozpovily, skilky i chomu zakryto za strokom davnosti. (08.04.2024). // Ukrainska pravda. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2024/04/8/7450256.
13. Romaniuk R., Kravets R. Prokurorskyi blitskryh. Yak Lutsenko stav heneralnym prokurorom. (12.05.2016). // Ukrainska pravda. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/12/7108281.
14. Six years after killings in Ukraine, justice remains elusive (Zvit OON). United Nations Human Rights Monitoring Mission in Ukraine. URL: https://ukraine.ohchr.org/en/six-years-after-killings-ukraine-justice-remains-elusive.
15. Transparency International Ukraine. Slukhniane «oko hosudareve»: chym zapamiataietsia pershyi rik Venediktovoi u Henprokuraturi. (2021). URL: https://ti-ukraine.org/blogs/sluhnyane-oko-gosudareve-chym-zapam-yatayetsya-pershyj-rik-venediktovoyi-u-genprokuraturi.
16. Venediktova I. (2020). My — «oko hosudareve» : interviu v efiri telekanalu «1+1». // Zhurnal NV. Hruden. URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/naykrashchi-citati-tizhnya-venediktova-zelenskiy-tatarov-azarov-atroshenko-top-5-50129430.html.
17. Venediktova Iryna Valentynivna – dosie. // Pravotvorets. URL: https://pravotvorets.info/persecutors/venediktova-iryna-valentynivna.
18. Vybirkove pravosuddia ta movchazne skhvalennia – shliakh do avtorytaryzmu. (12.07.2025). // Ukrainska pravda. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2025/07/12/7521436.

List of legal documents:

19. Akt pro vidnovlennia nezalezhnosti Lytovskoi derzhavy : pryin. Verkhovnoiu Radoiu Lytovskoi Respubliky 11.03.1990 r. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Akt_pro_vidnovlennia_nezalezhnoi_Lytovskoi_derzhavy.
20. Code de procédure pénale (Kryminalno-protsesualnyi kodeks). Frantsiia: Légifrance. Art. 30 (red. vid 25.07.2013). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000027751362/.
21. Deklaratsiia pro okupatsiiu Latvii : pryin. Seimom Latviiskoi Respubliky 22.08.1996 r. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Deklaratsiia_pro_vidnovlennia_nezalezhnosti_Latviiskoi_Respubliky.
22. Deklaratsiia pro vidnovlennia nezalezhnosti Estonskoi Respubliky : ukhv. Verkhovnoiu Radoiu Estonii 20.08.1991 r. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Vidnovlennia_nezalezhnosti_Estonii.

23. Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council on the fight against fraud to the Unions financial interests by means of criminal law (PIF Directive). Official Journal of the European Union. 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L1371.
24. Dohovir mizh Lytovskoiu Respublikoiu ta RRFSR pro osnovy mizhderzhavnykh vidnosyn : pidpys. 29.07.1991 r. Verkhovna Rada Lytovskoi Respubliky. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Okupatsiia_baltiiskykh_krain.
25. Dopovid pro pravovladdia. Venetsiiska komisiia. CDL-AD(2011)003rev2. Ukhvaleno 86-m plenarnym zasidanniam (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 r.). URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282011%29003rev2-ukr.
26. Gerichtsverfassungsgesetz (GVG). Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. §§146–147. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/gvg.
27. Imennyi ukaz pro zasnuvannia posady heneral-prokurora, 27.01.1722 r. / Petro I. // Istoriia Rosii v dokumentakh. URL: https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/335426-dolzhnost-general-prokurora-imennoy-ukaz-yanvarya-27-dnya-1722-goda.
28. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr.
29. Ministère de la Justice. Circulaire du 31 janvier 2014 relative à la loi n° 2013-669 sur les attributions du garde des sceaux et des magistrats du ministère public. URL: https://www.justice.gouv.
30. Opinion No. 9 (2014) on European norms and principles concerning prosecutors (Rome Charter). Konsultatyvna rada yevropeiskykh prokuroriv. Strasbourg : Council of Europe, 2014. URL: https://rm.coe.int/opinion-9-2014-on-european-norms-and-principles-concerning-prosecutors/1680737f3f.
31. Opinion on the Draft Law of Ukraine on the Office of the Public Prosecutor. Venetsiiska komisiia. CDL-AD(2009)048-e. 79-ta plenarna sesiia (Venetsiia, 12–13 chervnia 2009). URL: https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdf=CDL-AD(2009)048-e048-e)048-e)048-e048-e)048-e048-e)048-e048-e)048-e)048-e)).
32. Recommendation CM/Rec(2012)11 of the Committee of Ministers... on the role of public prosecutors outside the criminal justice system. Rada Yevropy. Strasbourg : Council of Europe, 2012. URL: https://rm.coe.int/16807096c1.
33. Recommendation Rec(2000)19 of the Committee of Ministers... on the role of public prosecution in the criminal justice system. Rada Yevropy. Strasbourg : Council of Europe, 2000. URL: https://rm.coe.int/16804be55a.
34. Regulation (EU) 2017/1939 implementing enhanced cooperation on the establishment of the European Public Prosecutors Office ('the EPPO). Official Journal of the European Union. 2017. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017R1939.
35. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Pantea v. Romania (zaiava № 33343/96) vid 03.06.2003 r. – HUDOC. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61109.
36. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku. Kyiv : Naukova dumka, 1989. 560 s.
37. Sud Yevropeiskoho Soiuzu. Rishennia u ziednanykh spravakh C 748/19–C 754/19 vid 16.11.2021 shchodo harantii nezalezhnosti sudu v konteksti instytutsiinoi roli ministra prokurora. – EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62019CJ0748.
38. Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. – Prawo o prokuraturze. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 2016. Poz. 177. URL: https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000177/U/D20160177Lj.pdf.
39. Zakon Ukrainy «Pro prokuraturu» vid 05.11.1991 r. № 1789-XII. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1991. № 53. St. 793. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T178900?ed=1991_11_05.
40. Zakon Ukrainy «Pro prokuraturu» vid 14.10.2014 r. № 1697-VII. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2015. № 2–3. St. 12. URL: https://kodeksy.com.ua/pro_prokuraturu.htm.
41. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia)» vid 02.06.2016 r. № 1401-VIII. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2016. № 28. St. 532.
42. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo konfiskatsii nezakonnykh aktyviv osib, upovnovazhenykh na vykonannia funktsii derzhavy abo mistsevoho samovriaduvannia, i pokarannia za nabuttia takykh aktyviv» vid 31.10.2019 r. № 263-IX. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2020. № 2. St. 5.

УДК 342.5:355

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.6

Володимир Кобрин
Кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5876-4906
E-mail: volodymyr.kobryn@lnu.edu.ua

Юлія Нос
Магістр права, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4301-191X
E-mail: julianos20155@gmail.com

Романа Пономаренко
Магістр права, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна
ORCID ID: 0009-0009-7412-8967
E-mail: romanapoliukh@gmail.com

Подано до друку: 03.07.2025 | Рецензія 1: 20.08.2025 | Рецензія 2: 18.08.2025 | Затверджено до друку: 10.09.2025

РЕПРОДУКТИВНІ ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧИХ ЗМІН ТА СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ

REPRODUCTIVE RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL: ANALYSIS OF LEGISLATIVE CHANGES AND JUDICIAL PRACTICE IN UKRAINE

Volodymyr Kobryn | Yuliia Nos | Romana Ponomarenko
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor in the Department of Constitutional Law, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine /
Master of Laws (LL.M.), Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine /
Master of Laws (LL.M.), Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Abstract | The article addresses key issues related to the specific features of implementing the reproductive rights of military personnel, which has become particularly relevant amid the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The authors identify problems concerning the assurance of the right to biological fatherhood and motherhood faced by Ukraine's male and female defenders, as well as their families, due to the full-scale invasion. Special attention is given to the analysis of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Assurance of the Right of Military Personnel and Other Persons to Biological Fatherhood (Motherhood)". The authors conclude that, in its initial

version, this Law of Ukraine discriminated against a certain category of persons, as the reproductive cells of only military personnel and certain law enforcement officers, specifically police officers, would be subject to disposal (utilization) in case of their death or declaration of death. The authors emphasize the importance of refining the legislation in the area of assuring and implementing the reproductive rights of military personnel, particularly concerning the legal regulation of the disposal of reproductive material following death or declaration of death. Judicial practice in this area is analyzed, and the necessity of establishing a legal norm is determined, according to which the basis for disposing of a person's reproductive material in case of their death or declaration of death is a handwritten signed statement or, in its absence, a court decision. The article examines international practice, especially the Israeli experience of legal regulation of military personnel's reproductive rights, and analyzes the practice of the European Court of Human Rights (ECtHR). It is identified that the question of who exactly has the right to use the biomaterial—only the partner of the deceased or missing person, or also their parents—remains legally unresolved in Ukraine. The authors conclude that this issue should be regulated in accordance with the ECtHR's practice, asserting the right to use cryopreserved biomaterial for the partner of the person who has died or been declared deceased by the court.

Keywords: reproductive rights, post-mortem reproduction, legal regime of martial law, military personnel, right to biological fatherhood and motherhood, european integration, European Court of Human Rights (ECtHR), European Convention on Human Rights (ECHR).

Анотація | У статті розглянуто основні питання, пов’язані з особливостями реалізації репродуктивних прав військовослужбовців, що стало особливо актуальним в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Автори виокремлюють проблеми в аспекті забезпечення права на біологічне батьківство та материнство, з якими стикнулися захисники й захисниці України, а також їхні сім’ї у зв’язку з повномасштабним вторгненням. Особливу увагу зосереджено на дослідженні положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)». Автори статті дійшли висновку, що у своїй первинній редакції цей Закон України дискримінував певну категорію осіб, адже утилізації підлягали б репродуктивні клітини лише військовослужбовців та деяких правоохоронців, зокрема поліцейських, у разі їхньої загибелі чи визнання особи померлою. Автори наголошують на важливості доопрацювання законодавства у сфері забезпечення та реалізації репродуктивних прав військовослужбовців, зокрема в контексті правового регулювання розпорядження репродуктивним матеріалом після загибелі або в разі оголошення особи померлою. Проаналізовано судову практику в цій сфері та визначено необхідність нормативного закріплення положення, згідно з яким підставою для розпорядження репродуктивним матеріалом особи в разі її загибелі чи оголошення померлою є власноруч підписана заява або ж, за її відсутності, рішення суду. Досліджено міжнародну практику, особливо ізраїльський досвід правового врегулювання репродуктивних прав військовослужбовців, а також проаналізовано практику Європейського суду з прав людини. Визначено, що неврегульованим законодавством України залишається питання, хто саме має право на використання біоматеріалу: лише партнер (партнерка) особи, яка загинула чи зникла безвісти, чи також її батьки. Автори статті дійшли висновку, що це питання варто врегулювати відповідно до практики Європейського суду з прав людини та закріпити право на використання кріоконсервованого біоматеріалу за партнером (партнеркою) особи, яка загинула або оголошена судом померлою.

Ключові слова: репродуктивні права, постмортальна репродукція, правовий режим воєнного стану, військовослужбовці, право на біологічне батьківство та материнство, європейська інтеграція, Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини.

Постановка проблеми. Конституція України передбачає, що людина є найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави [1]. Сьогодні, коли Український народ продовжує збройну боротьбу за свою свободу, незалежність і суве-

[1] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

ренітет, ціною крові виборює право жити в демократичній та правовій державі, питання забезпечення належних державних гарантій для тих, хто стоїть на сторожі нашої свободи, є надзвичайно актуальним.

Світ змінюється, як змінюється і людина. Нові досягнення в різних галузях, наприклад у медицині, хімії чи біології, зумовлюють не лише переосмислення буття та зміну світогляду, але й вимагають від держави швидкого та якісного реагування й адаптації. Держава, зі свого боку, має спрямовувати свою діяльність на забезпечення прав та свобод людини. Особливо гострим питанням уже тривалий час у світі є можливість репродукції людини поза звичайними біологічними процесами, що стало можливим завдяки розвитку технології кріоконсервування репродуктивних клітин (гамет) та ембріонів.

Разом з тим законодавство України в цій сфері є доволі недосконалим, багато питань залишаються неврегульованими й потребують удосконалення. Тому сьогодні актуальними є дослідження й аналіз законодавчих змін у сфері забезпечення репродуктивних прав військовослужбовців, виявлення прогалин та недоліків законодавства України в цій сфері, аналіз судової практики, а також пошук можливих шляхів розв'язання цих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти забезпечення та реалізації репродуктивних прав військовослужбовців досліджували такі українські вчені, як: О. Дроздова, Н. Квіт, Х. Майкут, К. Москаленко, Н. Павлик, Н. Парамонова, І. Сенюта, Р. Стефанчук, В. Чечерський та інші. Однак зміни, що настали з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)», та реалізація його положень на практиці залишаються недостатньо дослідженими й проаналізованими.

Виклад основного матеріалу. Якщо зазирнути в історію виникнення та розвитку технології кріоконсервування, то кріобіологічну школу в репродуктології заснував в Інституті проблем кріобіології і кріомедицини Національної академії наук України у 1980-х роках Валентин Іванович Грищенко. Проведені ним дослідження призвели до того, що 19 березня 1991 р. на світ з'явилася перша в Україні дитина, народжена після запліднення ооциту in vitro. Науковці Інституту вперше в Україні розробили і втілили в практику методику запліднення людини із застосуванням репродуктивних клітин [2]. Як бачимо, така можливість репродукції людини поза звичайними біологічними процесами виникла й розвивалася ще в 1990-х роках в Україні та особливо гостро обговорюється сьогодні, в умовах збройної агресії російської федерації проти України.

Згідно з даними Державної служби статистики України від 18 лютого 2022 року, чисельність населення в Україні за оцінкою на 1 січня 2022 року становила 41 167,3 тис. осіб. Загальне скорочення чисельності населення у 2021 році становило 421,0 тис. осіб [3]. Така виразна тенденція до зниження народжуваності в Україні спостерігається з 20 лютого 2014 року, коли збройні сили російської федерації вторглись на територію Автономної Республіки Крим, а після 24 лютого 2022 року, у зв'язку з повномасштабним вторгненням, ситуація лише погіршилася.

Проблема скорочення населення України, з одного боку, і проблема забезпечення права на продовження роду для захисників Батьківщини, з іншого, потребують комплексного вирішення, яке, на нашу думку, полягає в належному законодавчому врегулюванні безоплатного забору та зберігання статевих клітин захисників і захисниць України.

Варто зазначити, що низка міжнародно-правових актів містить норми щодо захисту репродуктивних прав, однак ці норми не є прямими, а випливають із загальної концепції реалізації права на охорону здоров'я. Зокрема, стаття 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні

[2] Петренко О.Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку кріобіології і кріомедицини. // Вісник НАН України. 2023. № 2. С. 75–78. URL: https://doi.org/10.15407/visn2023.02.075.

[3] Демографічна ситуація у 2021 році. Державна служба статистики України. URL: https://stat.gov.ua/uk/publications/demohrafichna-sytuatsiya-u-2021-rotsi.

права визначає право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я [4]. Загальна декларація про геном людини і права людини зазначає, що: «Геном людини є надбанням людства та визнанням гідності і різноманітності». У ній також зазначено: «Дослідження, лікування або діагностика, пов'язані з геномом будь-якої людини, можуть проводитися лише після ретельної попередньої оцінки пов'язаних із ними потенційних ризиків і переваг та з урахуванням усіх інших приписів, встановлених національним законодавством» [5].

Варто звернути увагу на ізраїльський досвід кріоконсервування. Як усім відомо, військовий обов'язок в Ізраїлі встановлено для всіх громадян з 18 років, при цьому Ізраїль увесь час перебуває у стані війни та досить активних бойових дій. У жовтні 2003 року тогочасний Генеральний прокурор ізраїльського уряду опублікував Керівні принципи, що дозволяли посмертне отримання сперми від померлого чоловіка з метою посмертної допоміжної репродукції для його партнерки. Відповідно до цих Рекомендацій, отримання сперми дозволяється на запит партнерки незалежно від статусу стосунків пари (наприклад, шлюб або спільне проживання). Якщо жінка просить дозволу на використання сперми для відтворення, суд розглядає справу й надає такий дозвіл [6].

Разом з тим зазначені Рекомендації не враховують запитів батьків на посмертне асистоване розмноження і визнають таке право лише за партнеркою. Аргументація полягає в тому, що батьки не мали права впливати на репродуктивну поведінку свого сина за його життя, а тому не мають такого права після його смерті. Проте пізніше генеральний прокурор розширив це право на жінок, які не знали померлого особисто, але уклали з його батьками угоду про використання його сперми для посмертної допоміжної репродукції. Ізраїльські Рекомендації щодо посмертної допоміжної репродукції є унікально ліберальними, оскільки не вимагають офіційної письмової згоди померлого. Натомість у них використано концепцію презюмованої згоди. Якщо немає доказів протилежного, вважається, що померлий бажав би, щоб його партнерка використовувала його сперму для зачаття дитини. Незважаючи на це, ці керівні принципи викликали громадські дискусії та отримали різні відгуки — від підтримки до критики.

Перший випадок, коли посмертну допоміжну репродукцію було схвалено в Ізраїлі за запитом батьків померлого сина для жінки, яка не була його партнеркою, став світовим прецедентом. Ізраїльський солдат Кейван Коен загинув під час служби в секторі Газа 2002 року. Він залишив документ, у якому надав згоду на використання його сперми батьками для посмертної допоміжної репродукції. Він був 19-річним неодруженим чоловіком і не мав партнерки. Його батьки звернулися до суду з проханням отримати сперму через кілька годин після його смерті. Вони почали шукати жінку, яка б погодилася завагітніти та виховати дитину за їхньої підтримки. Після опублікування оголошення вони отримали 200 відповідей і обрали потенційну матір. Проте, коли вони звернулися до лікарні, їм відмовили у видачі сперми. Батьки звернулися до суду, але спершу їхній запит було відхилено, оскільки Коен не мав романтичних стосунків з обраною жінкою. Генеральний прокурор Ізраїлю також виступив проти цього запиту, аргументуючи свою позицію тим, що Керівні принципи дозволяють посмертну допоміжну репродукцію лише для партнерів, які мали тривалі романтичні стосунки з померлим[7].

Обрана батьками жінка найняла адвоката, який спеціалізується на сімейному праві та правах людини. Вона створила правовий прецедент, отримавши дозвіл суду. Через одинадцять років після

[4] Міжнародний пакт про соціально-економічні і культурні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042.

[5] Загальна декларація про геном людини і права людини. ЮНЕСКО. Прийнята 11.11.1997 р. на 29-й сесії Генеральної конференції. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/universal-declaration-human-genome-and-human-rights

[6] Landau, R. Posthumous sperm retrieval for the purpose of later insemination or IVF in Israel: an ethical and psychosocial critique. // Human Reproduction. 2004. Vol. 19, Issue 9. P. 1952–1956. DOI: https://doi.org/10.1093/humrep/deh360.

[7] Bokek-Cohen, Y., & Ravitsky, V. (2017). Soldiers' Preferences Regarding Sperm Preservation, Posthumous Reproduction, and Attributes of a Potential «Posthumous Mother». // OMEGA - Journal of Death and Dying. Vol. 79, Issue 2. P. 132–156. URL: https://doi.org/10.1177/0030222817725179.

смерті Коена народилася дівчинка, яку виховує мати за підтримки родини Коена. Запит було схвалено лише після того, як судді переконалися, що жінка добровільно уклала угоду та мала намір виношувати й виховувати дитину самостійно[8].

Питання кріоконсервування репродуктивних клітин (гамет) та ембріонів неодноразово досліджувалося в рішеннях Європейського суду з прав людини. Наприклад, у рішенні «Parrillo проти Італії» було детально проаналізовано заборону донорства зачатого in vitro ембріона для наукових досліджень. Суть справи полягала в тому, що 2002 року заявниця разом зі своїм партнером за допомогою репродуктивних медичних технологій здійснили запліднення in vitro. П'ять ембріонів, отриманих унаслідок цього запліднення, було кріоконсервовано, але партнер заявниці помер до того, як було здійснено імплантацію. Відмовившись від вагітності, заявниця вирішила передати ці ембріони для медичних досліджень, аби сприяти розробці методів лікування тяжких хвороб. Для цього вона неодноразово, але безуспішно, усно повідомляла центр, де зберігалися ембріони, про своє бажання передати їх. Зокрема, заявниця просила директора центру віддати їй п'ять кріоконсервованих ембріонів, щоб використати для дослідження стовбурових клітин. Директор відмовив у цьому проханні, повідомивши, що такі дослідження в Італії заборонені та є кримінально караними. На той час ембріони зберігалися в кріогенному банку центру[9].

Хоча в цій справі Європейський суд з прав людини не визнав порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, однак наголосив на кількох важливих аспектах, зокрема стосовно того, що «захист життєвого потенціалу, носієм якого є ембріони», може бути зумовлений метою захисту моралі та прав і свобод інших осіб. Проте це не вимагало від Суду вирішувати питання, чи слова «інших осіб» охоплюють людський ембріон у тому розумінні, в якому їх вживає Уряд, а саме, що в італійській правовій системі людський ембріон вважається суб'єктом права й має право на повагу до людської гідності.

Право донорства ембріонів для наукових досліджень, якого вимагає заявниця, є вагомим, але не належить до ключових прав, захищених статтею 8 Конвенції, оскільки не стосується особливо важливого аспекту існування та ідентичності особи. Тому, з огляду на напрацьовані юриспруденцією Суду принципи, «держава-відповідач повинна мати у цій справі широку свободу розсуду»[10].

Одним з важливих питань у контексті забезпечення репродуктивних прав військовослужбовців є розпорядження їхнім біологічним матеріалом.

У справі «Еванс проти Сполученого Королівства» Європейський Суд з прав людини вказав на те, що: «Ухвалення державою законодавства, яке регулює важливі аспекти приватного життя і не дозволяє зважувати конкуруючі інтереси у світлі обставин кожної індивідуальної справи, не суперечить вимогам статті 8 Конвенції. Суд визнав, що законодавче вирішення питання про штучне запліднення спрямоване на забезпечення чіткості та належного формулювання норми, метою якої є як забезпечення правової певності, так і захист суспільної довіри до закону в дуже делікатній сфері суспільних відносин. Суд зазначив, що надання відмові чоловіка від згоди на штучне запліднення статусу важливої, але не вирішальної, обставини чи надання повноважень клініці, суду або іншому незалежному органу скасовувати вимогу щодо згоди донора не лише створять проблеми зі збалансуванням відповідних прав сторін, особливо в разі зміни індивідуальних обставин протягом періоду від початку лікування, а й ще більше ускладнять проблему свавільності та непослідовності»[11].

---

[8] Ibid.

[9] Рішення Європейського суду з прав людини у справі Паррілло проти Італії (Parrillo v. Italy). Заява № 46470/11. 27.08.2015 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-163028&filename=CASE%20OF%20PARRILLO%20v.%20ITALY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf

[10] Ibid.

[11] Рішення Європейського суду з прав людини у справі Еванс проти Сполученого Королівства (Evans v. the United Kingdom). Заява № 6339/05. URL: https://medicallaw.org.ua/uploads/media/j01_115_118.pdf

Саме тому в питанні законодавчого регулювання репродуктивних прав військовослужбовців важливим є чітке та однозначне визначення особливостей надання згоди особи, біологічний матеріал якої передаватиметься на кріоконсервування, а також особливостей розпорядження таким матеріалом після смерті цієї особи.

До 2022 року це питання не було врегульоване законодавством України, хоча ця проблематика гостро постала ще з 2014 року, коли збройні сили російської федерації вторглися на територію Автономної Республіки Крим та розпочалися бойові дії на території Донецької та Луганської областей. Ще з того моменту тема активно обговорювалася в засобах масової інформації. Сім'ї військовослужбовців почали дедалі частіше звертатися до медичних закладів, щоб зберегти біологічний матеріал одного з подружжя. І тільки 22 листопада 2023 року було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)»[12].

У пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство» зазначено, що його метою є створення державних гарантій щодо збереження можливості біологічного батьківства та материнства для захисників та захисниць України в разі отримання ними поранень, що впливають на репродуктивні функції. Ухвалення законопроєкту підвищить рівень соціальних гарантій захисників і захисниць України, сприятиме захисту їхніх природних прав та збереженню генофонду української нації. Держава продемонструє свій соціальний характер, турботу про людей, від яких безпосередньо залежить саме її існування, про майбутнє своє та своїх громадян[13].

Ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» демонструє не тільки зацікавленість законодавця у вирішенні цієї проблеми шляхом створення правового захисту прав військовослужбовців, а й турботу про збереження української нації. Нормативне закріплення репродуктивних прав військовослужбовців також важливе для їхнього соціального захисту та психологічного благополуччя. Воно визнає та гарантує їм можливість реалізувати своє право на батьківство, що є важливим аспектом їхнього життя. Регулювання цих прав на законодавчому рівні не тільки сприяє їхній психологічній стійкості, а й відображає важливість суспільної підтримки. Забезпечення нормативного захисту репродуктивних прав військовослужбовців свідчить про соціальну відповідальність держави перед громадянами[14]. Таким чином, ухваливши Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)», Верховна Рада України зробила надзвичайно важливий крок у питанні забезпечення репродуктивних прав військовослужбовців.

У першій редакції цього Закону від 22 листопада 2023 року в підпункті 3 пункту 2 передбачалося, що в разі загибелі або визнання померлою в установленому порядку особи, репродуктивні клітини якої зберігаються, їхнє зберігання припиняється з подальшою утилізацією[15]. Саме це положення зазнало найбільшої критики, і це не дивно, адже Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» поширює свою дію на військовослужбовців та деяких працівників правоохоронних органів, зокрема поліцейських. Якщо трактувати буквально, то можна стверджувати, що цей Закон певним чином дискримінував цю категорію осіб. Адже утилізації мали підлягати репродуктивні клітини лише військовослужбовців та деяких працівників правоохоронних органів,

---

[12] Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство: Закон України від 22.11.2023 р. № 3496-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20.

[13] Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство : Пояснювальна записка до проєкту Закону України.
URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1464643.

[14] Мисюра С. (2024). Забезпечення репродуктивних прав як реалізація прав військовослужбовців. // Український часопис конституційного права. № 4(33). С. 56–64. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2024.5.

[15] Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство: Закон України від 22.11.2023 р. № 3496-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20.

зокрема поліцейських, у разі їхньої загибелі чи визнання особи померлою. Натомість ця норма не стосувалася інших осіб, репродуктивні клітини яких, що зберігалися за їхній кошт, не підлягали обов'язковій утилізації.

У зв'язку з цим було внесено три законопроєкти про внесення змін до підпункту 3 пункту 2 Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)», і лише 7 лютого 2024 року це питання було врегульовано.

Нині підпункт 3 пункту 2 Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» передбачає, що в разі смерті або оголошення судом померлою особи, чиї репродуктивні клітини зберігаються, їх безоплатно зберігають протягом трьох років із моменту смерті цієї особи або оголошення її судом померлою. Після закінчення цього строку подальше зберігання таких клітин може бути продовжено за рахунок іншої особи, визначеної в заповіті щодо власних репродуктивних клітин на випадок смерті або оголошення судом померлою[16]. На нашу думку, цей пункт у його нинішній редакції не містить дискримінації військовослужбовців та окремих працівників правоохоронних органів, зокрема поліцейських, і відповідає міжнародним стандартам.

Ще одним проблемним аспектом у правовому регулюванні репродуктивних прав військовослужбовців є розпорядження репродуктивним матеріалом після загибелі особи або в разі оголошення її померлою.

Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні», розморожування кріоконсервованих сперми, ооцитів та ембріонів проводять лише на підставі заяви встановленої форми, яку підписує особа, чий матеріал було заморожено[17]. Однак виникає питання щодо оформлення заяви про розпорядження репродуктивним матеріалом за життя особи на випадок її загибелі чи оголошення померлою.

Як зазначає Катерина Москаленко: «Використання довіреності для розпорядження біоматеріалом особи після її смерті неможливе згідно з чинним законодавством України. Адже відповідно до пункту 6 частини 1 статті 248 Цивільного кодексу, представництво за довіреністю припиняється в разі смерті особи, яка видала довіреність, оголошення її померлою, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою. Тобто розморожування статевих клітин чоловіка має проводитися на підставі заяви з його підписом. Водночас оформлена за життя відповідна заява є вираженням волі особи на використання її репродуктивного матеріалу і може бути достатньою підставою для проведення постмортальної репродукції, тобто виступати аналогом підписаної заяви на розмороження генетичного матеріалу»[18]. Ми погоджуємося з таким твердженням і вважаємо, що наразі варто врегулювати це питання в законодавстві України. Зокрема, потрібно закріпити положення, згідно з яким підставою для розпорядження репродуктивним матеріалом у разі загибелі чи оголошення особи померлою є її власноруч підписана заява або ж рішення суду, адже трапляються випадки, коли особа не встигла за життя оформити таку заяву.

У цьому контексті варто звернути увагу на судову практику, зокрема на рішення Київського районного суду міста Одеси від 18 червня 2024 року[19].

Суть справи полягала в тому, що позивачка з чоловіком планували здійснити екстракорпоральне запліднення та звернулися до клініки репродуктивної медицини. Чоловік позивачки був військовослужбовцем Збройних Сил України і, оскільки майже постійно перебував у зоні бойових дій,

[16] Ibid.
[17] Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13.
[18] Москаленко К. Постмортальна репродукція для військових: як було раніше і чи вирішує проблеми новий закон. (07.02.2024). URL: https://zmina.info/columns/postmortalna-reprodukcziya-dlya-vijskovyh-yak-bulo-ranishe-i-chy-vyrishuye-problemy-novyj-zakon.
[19] Рішення Київського районного суду міста Одеси від 18.06.2024 р. Справа № 947/7597/24. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/119924715.

виконуючи обов'язки із захисту Батьківщини, здійснив кріоконсервацію свого біологічного матеріалу.

Перебуваючи в Донецькій області та виконуючи бойові завдання з оборони України й відсічі збройної агресії російської федерації, чоловік позивачки героїчно загинув.

Через певний час позивачка як законна дружина загиблого чоловіка звернулася до клініки репродуктивної медицини із заявою про надання дозволу на розпорядження біологічним матеріалом чоловіка для запліднення. Однак клініка відмовила, аргументуючи це тим, що чоловік не сформулював розпорядження на використання його біологічного матеріалу. Через це позивачка звернулася до суду.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» дозволяє використання штучного запліднення та імплантації ембріона за медичними показаннями дорослої жінки, з якою проводиться така дія, за умови письмової згоди подружжя, забезпечення анонімності донора та збереження медичної таємниці[20]. Частиною 7 ст. 281 ЦК України встановлено, що повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством[21].

Заморожування (кріоконсервація) сперми та інших біологічних репродуктивних матеріалів людини регулюється Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013[22]. Відповідно до розділу VII Порядку, в редакції, чинній на момент звернення подружжя із заявою до клініки про кріоконсервацію біологічного матеріалу, кріоконсервація сперми, ооцитів, ембріонів та біологічного матеріалу, отриманого з яєчка або його придатка, оваріальної тканини та їх зберігання здійснюються за заявою подружжя[23].

Як вбачається з матеріалів справи, заява була підписана чоловіком і передбачала згоду на проведення кріоконсервації та зберігання його біологічного матеріалу. Однак заява, оформлена відповідно до додатка 24 Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні в редакції на дату звернення до клініки, не містила жодного положення про можливість розпорядження біологічним матеріалом на випадок оголошення особи померлою чи її смерті.

Надалі Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 6 березня 2024 року № 383 було внесено зміни до згаданого Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, відповідно до яких абзац перший додатка 24 доповнено словами «вказаних в заяві (розпорядженні) іншої особи (необхідне підкреслити) щодо розпорядження репродуктивними клітинами на випадок смерті чи оголошення її померлою» (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дата, рік народження, вид документа, дата його складання), слово «мого» виключити[24].

Вирішуючи цю справу, суд керувався тим, що чоловік позивачки був фактично позбавлений можливості скласти розпорядження щодо репродуктивних клітин на випадок своєї смерті чи оголошення померлим, адже на той момент законодавство цього не передбачало. Тому, виходячи з принципу справедливості, Київський районний суд міста Одеси позов задовольнив і надав позивачці право на розпорядження та використання біологічного матеріалу її чоловіка, який загинув, захищаючи Батьківщину.

---

[20] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.

[21] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

[22] Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13.

[23] Ibid.

[24] Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 року № 787» від 06.03.2024 р. № 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0431-24.

Ще одним питанням, яке досі залишається неврегульованим у законодавстві України, є те, хто саме має право на використання біоматеріалу. Як зазначалося, перший випадок, коли посмертну допоміжну репродукцію було схвалено за запитом батьків померлого сина разом із жінкою, яка не була його партнеркою, відбувся в Ізраїлі та став світовим прецедентом.

Однак Європейський суд з прав людини виходить із того, що право на використання біоматеріалу в жодному разі не має надаватися батькам померлої особи. Зокрема, у справі «Петіторі Ланцманн проти Франції» Європейський суд з прав людини вказав, що, по-перше, право на повагу до приватного та сімейного життя охоплює право на застосування допоміжних репродуктивних технологій, але не передбачає права стати бабусею чи дідусем. По-друге, право вирішувати, коли і як стати батьком, є невідчужуваним і не може переходити від померлого сина до інших осіб, зокрема до його батьків[25]. На нашу думку, в Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» варто врегулювати це питання відповідно до практики Європейського суду з прав людини та закріпити право на використання кріоконсервованого біоматеріалу за партнером чи партнеркою особи, яка загинула або оголошена судом померлою.

Висновки. З огляду на викладене, варто зробити такі висновки.

По-перше, ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» є надзвичайно важливим кроком нашої держави у забезпеченні репродуктивних прав військовослужбовців. Однак цей Закон не є досконалим: зокрема, тривалий час особливо гострою проблемою була норма про утилізацію репродуктивних клітин у разі загибелі або визнання особи померлою. Нині ж до цієї статті внесено зміни та передбачено безоплатне зберігання клітин протягом трьох років із моменту смерті особи або оголошення її судом померлою, а також можливість подальшого зберігання за рахунок іншої особи, визначеної в заповіті. Вважаємо, що цей пункт у його нинішній редакції відповідає міжнародним стандартам.

По-друге, проблемним аспектом є недостатнє правове регулювання розпорядження репродуктивним матеріалом після загибелі або оголошення особи померлою. Переконані, що потрібно нормативно закріпити положення, згідно з яким підставою для цього є власноруч підписана заява особи або ж рішення суду в тих випадках, коли така заява відсутня.

По-третє, важливим і досі не врегульованим законодавством України є питання про те, хто має право на використання біоматеріалу. На нашу думку, в Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» варто врегулювати це питання відповідно до практики Європейського суду з прав людини та закріпити право на використання кріоконсервованого біоматеріалу за партнером чи партнеркою особи, яка загинула або яку оголошено судом померлою.

Доопрацювавши й врегулювавши ці проблемні та нагальні питання, законодавець забезпечить право військовослужбовців на використання новітніх методів репродукції відповідно до положень Конституції України, зокрема щодо захисту соціальних та економічних прав людини і громадянина. Оскільки військовослужбовці — це люди, які забезпечують існування не лише української демократичної держави, а й миру в усій Європі, якісна реалізація їхніх прав повинна бути основою діяльності органів публічної влади. Визнання й захист Україною репродуктивних прав відображатиме моральні та етичні стандарти демократичного й вільного суспільства, що спрямовані саме на забезпечення права на гідне життя кожної людини.

[25] Рішення Європейського суду з прав людини у справі Петіторі Ланцманн проти Франції (Petithory Lanzmann v. France). Заява № 23038/19. 12.11.2019 р. URL: https://strasbourgobservers.com/2024/01/23/baret-caballero-v-france-unanimous refusal-of-access-to-posthumous-reproduction-with-an-uneasy-aftermath

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Bokek-Cohen, Y., Ravitsky, V. (2017). Soldiers' Preferences Regarding Sperm Preservation, Posthumous Reproduction, and Attributes of a Potential «Posthumous Mother». // OMEGA - Journal of Death and Dying. Vol. 79, Issue 2. P. 132–156. URL: https://doi.org/10.1177/0030222817725179.
2. Landau, R. Posthumous sperm retrieval for the purpose of later insemination or IVF in Israel: an ethical and psychosocial critique. // Human Reproduction. 2004. Vol. 19, Issue 9. P. 1952–1956. DOI: https://doi.org/10.1093/humrep/deh360.
3. Демографічна ситуація у 2021 році. Державна служба статистики України. URL: https://stat.gov.ua/uk/publications/demohrafichna-sytuatsiya-u-2021-rotsi.
4. Мисюра С. (2024). Забезпечення репродуктивних прав як реалізація прав військовослужбовців. // Український часопис конституційного права. № 4(33). С. 56–64. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2024.5.
5. Москаленко К. Постмортальна репродукція для військових: як було раніше і чи вирішує проблеми новий закон. (07.02.2024). URL: https://zmina.info/columns/postmortalna-reprodukcziya-dlya-vijskovyh-yak-buloranishe-i-chy-vyrishuye-problemy-novyj-zakon.
6. Петренко О.Ю. Сучасний стан та перспективи розвитку кріобіології і кріомедицини. // Вісник НАН України. 2023. № 2. С. 75–78. URL: https://doi.org/10.15407/visn2023.02.075.

Перелік юридичних документів:

7. Загальна декларація про геном людини і права людини. ЮНЕСКО. Прийнята 11.11.1997 р. на 29-й сесії Генеральної конференції. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/universal-declaration-human-genome-and-human-rights
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.
9. Міжнародний пакт про соціально-економічні і культурні права. Міжнародний документ від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042.
10. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.
11. Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 року № 787» від 06.03.2024 р. № 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0431-24.
12. Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство : Пояснювальна записка до проєкту Закону України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1464643.
13. Про внесення змін та доповнень до деяких законів України з метою забезпечення прав учасників війни на біологічне посттравматичне батьківство/материнство: Закон України від 22.11.2023 р. № 3496-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20.
14. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13.
15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Еванс проти Сполученого Королівства (Evans v. the United Kingdom). Заява № 6339/05. URL: https://medicallaw.org.ua/uploads/media/j01_115_118.pdf
16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Паррілло проти Італії (Parrillo v. Italy). Заява № 46470/11. 27.08.2015 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR=001-163028=CASE%20OF%20PARRILLO%20v.%20ITALY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf
17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі Петіторі Ланцманн проти Франції (Petithory Lanzmann v. France). Заява № 23038/19. 12.11.2019 р. URL: https://strasbourgobservers.com/2024/01/23/baret-caballero-v-france-unanimous refusal-of-access-to-posthumous-reproduction-with-an-uneasy-aftermath
18. Рішення Київського районного суду міста Одеси від 18.06.2024 р. Справа № 947/7597/24. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/119924715.
19. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

References

Bibliography:

1. Bokek-Cohen, Y., Ravitsky, V. (2017). Soldiers Preferences Regarding Sperm Preservation, Posthumous Reproduction, and Attributes of a Potential «Posthumous Mother». // OMEGA - Journal of Death and Dying. Vol. 79, Issue 2. P. 132–156. URL: https://doi.org/10.1177/0030222817725179.
2. Demohrafichna sytuatsiia u 2021 rotsi. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: https://stat.gov.ua/uk/publications/demohrafichna-sytuatsiya-u-2021-rotsi.
3. Landau, R. Posthumous sperm retrieval for the purpose of later insemination or IVF in Israel: an ethical and psychosocial critique. // Human Reproduction. 2004. Vol. 19, Issue 9. P. 1952–1956. DOI: https://doi.org/10.1093/humrep/deh360.
4. Moskalenko K. Postmortalna reproduktsiia dlia viiskovykh: yak bulo ranishe i chy vyrishuie problemy novyi zakon. (07.02.2024). URL: https://zmina.info/columns/postmortalna-reprodukcziya-dlya-vijskovyh-yak-bulo-ranishe-i-chy-vyrishuye-problemy-novyj-zakon.
5. Mysiura S. (2024). Zabezpechennia reproduktyvnykh prav yak realizatsiia prav viiskovosluzhbovtsiv. // Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava. № 4(33). S. 56–64. URL: https://doi.org/10.30970/jcl.4.2024.5.
6. Petrenko O.YU. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku kriobiolohii i kriomedytsyny. // Visnyk NAN Ukrainy. 2023. № 2. S. 75–78. URL: https://doi.org/10.15407/visn2023.02.075.

List of legal documents:

7. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr.
8. Mizhnarodnyi pakt pro sotsialno-ekonomichni i kulturni prava. Mizhnarodnyi dokument vid 16.12.1966 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_042.
9. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12.
10. Pro vnesennia zmin do nakazu Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy : Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 09 veresnia 2013 roku № 787» vid 06.03.2024 r. № 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0431-24.
11. Pro vnesennia zmin ta dopovnen do deiakykh zakoniv Ukrainy z metoiu zabezpechennia prav uchasnykiv viiny na biolohichne posttravmatychne batkivstvo/materynstvo : Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/1464643.
12. Pro vnesennia zmin ta dopovnen do deiakykh zakoniv Ukrainy z metoiu zabezpechennia prav uchasnykiv viiny na biolohichne posttravmatychne batkivstvo/materynstvo: Zakon Ukrainy vid 22.11.2023 r. № 3496-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20.
13. Pro zatverdzhennia Poriadku zastosuvannia dopomizhnykh reproduktyvnykh tekhnolohii v Ukraini : Nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 09.09.2013 r. № 787. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13.
14. Rishennia Kyivskoho raionnoho sudu mista Odesy vid 18.06.2024 r. Sprava № 947/7597/24. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/119924715.
15. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Evans proty Spoluchenoho Korolivstva (Evans v. the United Kingdom). Zaiava № 6339/05. URL: https://medicallaw.org.ua/uploads/media/j01_115_118.pdf
16. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Parrillo proty Italii (Parrillo v. Italy). Zaiava № 46470/11. 27.08.2015 r. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR=001-163028=CASE%20OF%20PARRILLO%20v.%20ITALY%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf
17. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi Petitori Lantsmann proty Frantsii (Petithory Lanzmann v. France). Zaiava № 23038/19. 12.11.2019 r. URL: https://strasbourgobservers.com/2024/01/23/baret-caballero-v-france-unanimous refusal-of-access-to-posthumous-reproduction-with-an-uneasy-aftermath
18. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.
19. Zahalna deklaratsiia pro henom liudyny i prava liudyny. YUNESKO. Pryiniata 11.11.1997 r. na 29-y sesii Heneralnoi konferentsii. URL: https://www.unesco.org/en/legal-affairs/universal-declaration-human-genome-and-human-rights

УДК 342.7:004.8

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.7

Андрій Гачкевич
Кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та кримінального права, Інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8494-1937

Подано до друку: 17.07.2025 | Рецензія 1: 01.09.2025 | Рецензія 2: 26.08.2025 | Затверджено до друку: 08.09.2025

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ОСНОВА АВТОМАТИЗОВАНОГО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

CONCEPT AND LEGAL BASIS FOR AUTOMATED DECISION-MAKING IN UKRAINE

Andrii Hachkevych
Candidate of Legal Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of International and Criminal Law, Institute of Law, Psychology, and Innovation Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Abstract | The digitalization of various spheres of public life has led to the increasing automation of processes traditionally performed by humans. Among these processes is decision-making, including those decisions that significantly affect the rights and interests of natural and legal persons, and thus require heightened compliance with the principle of legality. This article addresses the little-studied problem of the legal regulation of automated decision-making in Ukraine, a problem that is becoming increasingly urgent due to the growing number of cases where modern technologies are delegated the function of choosing the optimal option under given conditions or assisting humans in decision-making.
Based on an etymological analysis, the concept is divided into two approaches—narrow and broad—and its relationship with other terms reflecting the influence of modern technologies on public life (automation, algorithmization, informatization, digitalization) is explained. The author proposes defining automated decision-making as the process of a pre-programmed choice by a technical means of one option (and corresponding action) according to existing needs, which does not involve significant human intervention. The author also provides a list of principles that can form the basis for relevant legal acts (normative legal acts), including legality, proper processing, system security, responsibility, controllability, decision quality, explainability, and transparency.

The current state of Ukrainian legislation is characterized by the creation of favorable conditions for the implementation of modern technologies in various spheres of public life, primarily in state administration, and the further automation of processes. During automated decision-making, the human rights guaranteed by the Constitution of Ukraine and specified in other laws (in particular, the right to non-interference in private and family life, equality of rights and freedoms, and the prohibition of discrimination) must be respected.
The author explains that in the context of harmonizing Ukrainian legislation with EU law, it is necessary to improve certain provisions regarding personal data protection. This primarily concerns granting certain rights to natural persons whose legitimate interests may be affected by the decisions made (the General Data Protection Regulation and Directive 2016/680), as well as restricting or even prohibiting Artificial Intelligence systems that create a high or unacceptable risk, such as for social scoring (the EU AI Act).

Keywords: automated decision-making, automation, digitalization, informatization, algorithmization, Artificial Intelligence (AI), personal data protection, prohibition of discrimination, principle of equality, human intervention, Article 22 GDPR.

Анотація | Цифровізація різних сфер суспільного життя призвела до того, що процеси, які традиційно виконували люди, дедалі частіше автоматизують. Серед таких процесів — ухвалення рішень, зокрема й тих, що істотно впливають на права та інтереси фізичних і юридичних осіб, а отже, щодо них існують підвищені вимоги стосовно відповідності принципу законності. У цій статті порушено малодосліджену проблему правового регулювання автоматизованого ухвалення рішень в Україні, яка з часом стає дедалі гострішою через зростання кількості випадків, коли сучасним технологіям делегують функцію обирати оптимальний варіант за заданих умов або сприяти людям у прийнятті рішень.
На основі етимологічного аналізу виділено два підходи до розуміння поняття — вузький та широкий, а також пояснено його співвідношення з іншими термінами, що відображають вплив сучасних технологій на суспільне життя (автоматизація, алгоритмізація, інформатизація, цифровізація). Автор пропонує визначати автоматизоване ухвалення рішень як процес запрограмованого вибору технічним засобом одного з варіантів (та відповідної дії) відповідно до наявних потреб, що не передбачає суттєвого людського втручання. Він також наводить перелік засад, які можуть лягти в основу відповідних нормативно-правових актів (законність, належне опрацювання, безпека системи, відповідальність, підконтрольність, якість рішення, пояснюваність, прозорість).
Поточний стан українського законодавства характеризується тим, що впровадженню сучасних технологій у різні сфери суспільного життя, насамперед у державне управління, та подальшій автоматизації процесів створено сприятливі умови. Під час автоматизованого ухвалення рішень мають бути дотримані гарантовані Конституцією України та конкретизовані в інших законах права людини (зокрема, право на невтручання в особисте і сімейне життя, рівність прав та свобод, а також заборона дискримінації).
Автор пояснює, що в контексті гармонізації українського законодавства з правом ЄС необхідно вдосконалити окремі положення щодо захисту персональних даних. Це стосується насамперед надання певних прав фізичним особам, законних інтересів яких можуть торкатися ухвалені рішення (Загальний регламент про захист даних та Директива 2016/680), а також обмеження або навіть заборони систем штучного інтелекту, що створюють високий чи неприйнятний ризик, наприклад для соціального скорингу (Акт ЄС про штучний інтелект).

Ключові слова: автоматизоване прийняття рішень, автоматизація, цифровізація, інформатизація, алгоритмізація, штучний інтелект, захист персональних даних, заборона дискримінації, принцип рівності, людське втручання, стаття 22 GDPR.

Постановка проблеми. Цифровізація різних сфер суспільного життя призвела до того, що процеси, які традиційно виконували люди, тепер дедалі частіше автоматизують. Така тенденція простежується і щодо ухвалення рішень, навіть тих, які впливають на права та інтереси фізичних і юридичних осіб, а отже, щодо них існують підвищені вимоги стосовно відповідності принципу законності.

Сприяючи досягненню позитивних результатів, зокрема в боротьбі з корупцією та надмірним навантаженням на працівників, використання технічних засобів для ухвалення рішень привертає особливу увагу у сфері державного управління. Водночас і в діяльності бізнесу автоматизація ухвалення рішень набула широкого застосування: її характерними проявами є комп'ютерні програми на основі штучного інтелекту, здатні виконувати різні завдання — від вибору найкращого кандидата для працевлаштування на основі автоматизованого аналізу резюме до надання створених алгоритмом рекомендацій для користувача соціальної мережі.

Попри численні переваги, автоматизація ухвалення рішень спричинила появу низки викликів і ризиків, як-от: алгоритмічна упередженість, випадки дискримінації, необґрунтованість рішень, порушення правил захисту персональних даних тощо.

З огляду на це, у цій статті порушено досі малодосліджену в українській правовій науці *проблему правового регулювання автоматизованого ухвалення рішень*, яка з часом набуває дедалі більшої гостроти через зростання кількості випадків, коли сучасним технологіям делегують функцію обирати оптимальний варіант за заданих умов (та діяти відповідним чином) або сприяти в ухваленні рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед українських учених, які досліджували цю проблему, варто назвати О. Бугай, Н. Галецьку, І. Коржа, Є. Ланюка, В. Токареву, В. Фурашева та інших.

Насамперед слід виділити О. Бугай, авторку низки праць із тематики алгоритмічного ухвалення рішень у сфері державного управління, включно з дисертаційним дослідженням[1]. Вона узагальнила такі переваги автоматизації ухвалення рішень, як підвищення їхньої ефективності, зниження витрат, сприяння належному розподілу ресурсів і боротьбі з корупцією, отримання інформації з великих баз даних тощо. Водночас дослідниця відзначила й обмеження, пов'язані з наявністю неякісних та нестандартизованих даних, захистом конфіденційності, непрозорістю та неможливістю пояснити ухвалені рішення тощо[2].

Прогресивним є дослідження Н. Галецької про автоматизацію правового регулювання як «використання програмних і програмно-апаратних комплексів з інформаційною метою чи з метою настання певних юридичних наслідків»[3], у якому авторка цілком слушно розрізняє два його різновиди: засноване на правилах (rule-based) та засноване на даних (data-based). Є. Ланюк, вивчаючи етичні, філософські та соціальні проблеми використання автоматичних алгоритмів ухвалення рішень, наголошує на небезпеці того, що рішення можуть мати односторонній і непрозорий характер, не підлягати ефективному оскарженню, спричиняти втручання в приватне життя, байдужість до соціальних контекстів, редукціонізм, стигматизацію, упередження, а також формувати «петлі позитивного зворотного зв'язку» — коли стають самовиконуваними пророцтвами[4].

Досліджуючи алгоритмічні системи під час ухвалення юридично значущих рішень, В. Токарева приділяє велику увагу питанню забезпечення прозорості та інформування про функціонування алгоритму в контексті рішень щодо отримання соціальної виплати, банківського кредиту, укладення договору страхування тощо[5]. В. Фурашев та І. Корж показують, які зобов'язання мають органи державної влади під час автоматизованого ухвалення рішень (як і приватні компанії — *А. О.*). За їхніми оцінками, «однією зі сфер, у яких ШІ відіграватиме важливу роль, є автоматизація

[1] Бугай О. Інструментарій штучного інтелекту у процесах прийняття управлінських рішень щодо територіального відновлення та розвитку: дис. … докт. філ.: 281. Київ, 2024. 249 с.

[2] Бугай О. Можливості та обмеження алгоритмічного прийняття рішень у публічному управлінні. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 17. С. 144-149. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.17.144

[3] Галецька Н. Автоматизація правового регулювання: праволюдинний аспект. Право України. 2019. № 4. С. 172. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-171

[4] Ланюк Є. Проблеми застосування автоматичних алгоритмів прийняття рішень: етичний та соціальний аналіз. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. Вип. 30. С. 37. URL: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i30.9673

[5] Токарева В. Правове регулювання використання алгоритмів для прийняття юридично значущих рішень. Часопис цивілістики. 2023. Вип. 49. С. 32-37. URL: https://doi.org/10.32782/chc.v049.2023.5

процесів, в якій за допомогою ШІ можна створювати автономні системи, які можуть виконувати складні завдання та приймати рішення, спираючись на аналіз даних»[6].

Наведений огляд свідчить, що в українській науці бракує системних досліджень, які б стосувалися автоматизованого ухвалення рішень. Водночас варто зазначити, що про існування порушеної в статті проблеми згадують автори праць із тематики правового регулювання штучного інтелекту, адже системи штучного інтелекту є одним із засобів автоматизації ухвалення рішень (В. Базалицький, І. Берназюк, А. Гачкевич, Т. Каткова, В. Мазур, М. Самойленко, О. Стойко тощо).

У зарубіжній науці проблема правового регулювання автоматизованого ухвалення рішень широко висвітлена, що підтверджують праці таких учених, як Є. Абрюскі, А. Валдман, Е. Вілборг, Дж. Вільямс, М. Залнієрают, Дж. Кобб, Х. Ларссон, Дж. Малгієрі, Л. Мозес, А. Монарха-Матляк, Дж. Сінг, Т. Скасса, М. Суксі, М. Фінк, Ш. Хенольд та багатьох інших. Досліджено, зокрема, такі аспекти цієї проблеми: гарантії дотримання прав людини[7], співвідношення з профілюванням[8], досвід Канади[9], Фінляндії[10] та інших держав, можливість перегляду[11], здійснення людського втручання[12], забезпечення верховенства права[13], підзвітність алгоритмів[14], роль Загального регламенту про захист даних[15].

Мета дослідження полягає в комплексному вивченні теоретико-методологічних засад та нормативно-правових основ автоматизованого ухвалення рішень в Україні з огляду на необхідність гармонізації національного законодавства з правом ЄС.

На основі етимологічного аналізу буде узагальнено підходи до розуміння поняття автоматизованого ухвалення рішень, а також пояснено його співвідношення з іншими термінами, що відображають вплив сучасних технологій на суспільне життя (автоматизація, алгоритмізація, інформатизація, цифровізація). Для подальших досліджень буде запропоновано орієнтовне визначення автоматизованого ухвалення рішень, а також наведено перелік засад, які можуть лягти в основу відповідних нормативно-правових актів.

Важливою частиною статті є оцінка національного законодавства з метою визначити, які чинні нормативно-правові акти містять положення, що застосовуються до автоматизованого ухвалення рішень, а також окреслення перспектив правового регулювання відповідних відносин задля вдосконалення законодавства України під впливом європейських правових стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етимологічний аналіз терміна «автоматизоване ухвалення рішень» засвідчує, що основні труднощі виникають через брак ясності в розумінні прикметника «автоматизований» та в тому, наскільки розширеним чи, навпаки, звуженим є трактування поняття «рішення» в цьому контексті. У найширшому сенсі рішенням слід вважати будь-

---

[6] Фурашев В., Корж І. Штучний інтелект та адміністративна (контрольна) діяльність публічної влади: європейський погляд. Інформація і право. 2025. № 1. С. 53. URL: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324667

[7] Malgieri G. Automated decision-making in the EU Member States: The right to explanation and other «suitable safeguards» in the national legislations. Computer Law & Security Review. 2019. Vol. 35, No. 5, 105327. URL: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2019.05.002

[8] Hanold S. Profiling and Automated Decision-Making: Legal Implications and Shortcomings. Robotics, AI and the Future of Law. Perspectives in Law, Business and Innovation / ed. by M. Corrales, M. Fenwick, N. Forgo. Singapore: Springer, 2018. Pp. 123–153. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-13-2874-9_6

[9] Scassa T. Administrative Law and the Governance of Automated Decision Making: A Critical Look at Canada's Directive on Automated Decision Making. University of British Columbia Law Review. 2021. Vol. 54, Iss. 1, Article 7.

[10] Suksi M. Administrative due process when using automated decision-making in public administration: some notes from a Finnish perspective. Artificial Intelligence & Law. 2021. Vol. 29. Pp. 87–110. URL: https://doi.org/10.1007/s10506-020-09269-x

[11] Cobbe J., Seng Ah Lee M., Singh J. Reviewable Automated Decision-Making: A Framework for Accountable Algorithmic Systems. Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21).New York: Association for Computing Machinery, 2021. Pp. 598–609. URL: https://doi.org/10.1145/3442188.3445921

[12] Almada M. Human intervention in automated decision-making: Toward the construction of contestable systems. Proceedings of the Seventeenth International Conference on Artificial Intelligence and Law (ICAIL '19). New York: Association for Computing Machinery, 2019. Pp. 2–11. URL: https://doi.org/10.1145/3322640.3326699

[13] Zalnieriute M., Moses L. B., Williams G. The Rule of Law and Automation of Government Decision-Making. The Modern Law Review. 2019. Vol. 82, Iss. 3. Pp. 425–455. URL: https://doi.org/10.1111/1468-2230.12412

[14] Castets-Renard C. Accountability of Algorithms in the GDPR and beyond: A European Legal Framework on Automated Decision-Making. Fordham Intellectual Property, Media & Entertainment Law Journal. 2019. Vol. 30, No. 1. Pp. 91–138.

[15] Nisevic M., Sears A., Fosch-Villaronga E., Custers B. Chapter 17: Understanding the legal bases for automated decision-making under the GDPR. Research Handbook on EU Data Protection Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022. 435–454. URL: https://doi.org/10.4337/9781800371682.00026

який вибір, наприклад, щодо змісту документа, підготовленого з певною метою, а не лише той, що істотно впливає на права та інтереси фізичних і юридичних осіб (як-от у випадку з розглядом кандидатур на працевлаштування, коли реалізується право на працю, чи з визначенням штрафних санкцій для приватної компанії за невиконання вимог законодавства). Безумовно, окремим предметом наукового вивчення має бути автоматизація рішень, які ухвалюють органи державної влади та місцевого самоврядування на виконання своїх повноважень.

Загалом прикметник «автоматизований» має кілька тлумачень в українській мові, зокрема «який виконує виробничі процеси за допомогою автоматичних приладів, машин»[16] та «автоматичний» («який діє механічно; самодіючий»[17]). Авторитетний словник англійської мови визначає цей прикметник так: «той, що виконується машинами або комп'ютерами без необхідності людського контролю» (додамо, що у прикладах вживання йдеться про можливу повну (або цілковиту) автоматизацію)[18]. Вживання слова «рішення», яке тлумачиться як «спосіб вирішення, зображення, подання, розв'язання чого-небудь»[19], або «зроблений щодо чогось вибір після обмірковування кількох можливостей»[20], є багатозначним. Водночас саме це наводить на думку, що одне із завдань правового регулювання автоматизованого ухвалення рішень полягає в тому, щоб конкретизувати, за яких умов використання технічних засобів для ухвалення рішень підпадатиме під особливий правовий режим.

Ураховуючи походження слів, можемо помітити, що термін «автоматизоване ухвалення рішень» охоплює широке коло процесів, спільним для яких є таке: у кожній ситуації вибір здійснює не людина, а техніка (ми послуговуємося словосполученням «технічні засоби», визнаючи потребу детальніше дослідити елемент «автоматизованості»). Водночас людина може брати певну участь в автоматизованому ухваленні рішення — тоді постає питання, яку роль вона відіграє. Людина може сама ухвалювати рішення, тоді як технічні засоби надаватимуть підтримку та пропонуватимуть оптимальний варіант (такий випадок недоречно розглядати як автоматизоване ухвалення рішення), або ж бути залученою до автоматизованого процесу і за потреби втручатися (насамперед з метою контролю) чи навіть схвалювати попереднє рішення (напівавтоматизований процес).

На нашу думку, можна виокремити два підходи до розуміння цього поняття — вузький і широкий. За вузького підходу автоматизоване ухвалення рішень — це повністю автоматизований процес, що відбувається без участі людини (рішення ухвалюють виключно технічні засоби), а за широкого — людина також бере участь в ухваленні рішення (рішення ухвалюють із використанням технічних засобів).

Ключовими ознаками цього поняття є такі. По-перше, ухвалене рішення є результатом застосування спеціальних технічних засобів, здатних здійснювати вибір або підтримувати ухвалення рішень. Визнаючи, що такі технічні засоби можуть мати різні назви, які позначають джерело ухвалення рішення (автоматизована система, комп'ютер, інформаційна система, штучний інтелект, програмне забезпечення тощо), ми вважаємо, що слід послуговуватися найточнішою і водночас найзагальнішою з них, пошук якої є завданням для подальших досліджень.

По-друге, націленість на вибір оптимального варіанту для вирішення певної ситуації, тобто на ухвалення рішення, яке, своєю чергою, може мати різні форми: від оцінки кожної кандидатури для працевлаштування за 100-бальною шкалою на основі автоматизованого аналізу резюме до створених алгоритмом рекомендацій для користувача соціальної мережі, які втілюються в момент їх надання. Варто додати, що автоматизація стосується не лише ухвалення рішення як вибору, а й відповідної дії, зумовленої таким вибором (наприклад, «розумний будинок» чи безпілотний автомобіль).

---

[16] Автоматизований. Словник української мови в 11 томах. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=автоматизований
[17] Автоматичний. Словник української мови в 11 томах. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=автоматичний
[18] Automated. Cambridge University Press & Assessment. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/automated
[19] Рішення. Словник української мови в 11 томах. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=рішення
[20] Decision. Cambridge University Press & Assessment. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decision

Отже, квінтесенція автоматизованого ухвалення рішень зводиться до інтеграції технічних засобів у процеси ухвалення рішень, які можуть бути повністю (без втручання людини) або частково автоматизованими. Технічні засоби іноді стають допоміжними інструментами для підтримки ухвалення рішень. Ми пропонуємо таке орієнтовне визначення автоматизованого ухвалення рішень: *процес запрограмованого вибору одного з варіантів технічним засобом (та відповідної дії) згідно з наявними потребами, що не передбачає суттєвого людського втручання.*

Автоматизація — це загальна назва для процесів, коли певне завдання чи навіть робота виконується за допомогою сучасних технологій, що замінюють людський ресурс без істотної втрати якості. Автоматизовані процеси охоплюють широкий спектр явищ: від електронного документообігу до застосування безпілотних автомобілів, дронів і промислових роботів, зокрема й таких явищ, як Інтернет речей та «розумні будинки». Хоча під час автоматизації технічні засоби часто ухвалюють рішення замість людини, такі рішення не завжди потребують правового регулювання. Аксіомою є те, що значущість рішення та ступінь його впливу на права й інтереси фізичних та юридичних осіб зумовлюють потребу в правовому регулюванні.

Явище автоматизації та автоматизоване ухвалення рішень як його складова тісно пов'язані з процесами цифровізації та інформатизації. Обидва терміни пояснено в Законі України «Про Національну програму інформатизації»:

інформатизація — сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, технологічних та виробничих процесів, спрямованих на створення умов для забезпечення розвитку інформаційного суспільства та впровадження інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій;

цифровізація — процес впровадження цифрових технологій у всі сфери суспільного життя[21].

Як бачимо, інформатизація пов'язана з умовами, необхідними для використання переваг технологічного прогресу, тоді як цифровізація полягає в безпосередньому впровадженні цифрових технологій. З цього випливає, що автоматизоване ухвалення рішень відбувається завдяки реалізації державної політики інформатизації та є однією з можливостей, які надають цифрові технології, насамперед ті, що використовують штучний інтелект.

Поняття алгоритмізації та похідне від нього — алгоритмізоване ухвалення рішення — базуються на слові «алгоритм», яке широко вживають для позначення послідовності операцій, що їх виконує комп'ютер для вирішення певного завдання. У працях учених ми навіть зустрічаємо термін *«алгоритмічне ухвалення рішення»*[22,23], який дуже близький за змістом до досліджуваного нами поняття «автоматизоване ухвалення рішень». Водночас ми наголошуємо, що перший термін акцентує на тому, як згідно з інструкціями технічний засіб ухвалює рішення (і діє відповідним чином), тобто на що він запрограмований (саме тому в орієнтовному визначенні ми зазначили «запрограмований вибір»). Натомість другий термін описує саму процедуру та її результат.

Ми вважаємо, що *правове регулювання автоматизованого ухвалення рішень слід розбудовувати на певних засадах*, авторський перелік яких наведено нижче.

1. Законність — автоматизоване ухвалення рішень (та відповідна дія) має здійснюватися в суворій відповідності до чинного законодавства, яке встановлюватиме, за яких умов використання технічних засобів для ухвалення рішень підпадатиме під особливий правовий режим.
2. Належна обробка — будь-які операції з персональними даними, що виконуються під час автоматизованого ухвалення рішень, слід здійснювати за наявності згоди суб'єкта даних або на іншій законній підставі.

[21] Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20

[22] Базалицькии? В. Дотримання прозорості в обробці персональних даних за допомогою штучного інтелекту. Академічні візії. 2024. Випуск 32. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.11544316

[23] Міщенко В. Механізми регулювання процесів цифровізації для забезпечення національно укоріненої стійкості економічного розвитку. Економічний простір. 2024. № 189. С. 283-290. URL: https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-50

3. Безпека системи — технічні засоби, результатом застосування яких є ухвалені рішення, мають бути захищені від зловмисних втручань.
4. Підконтрольність — процес автоматизованого ухвалення рішення (та відповідної дії) має відбуватися під наглядом особи, яка використовує технічні засоби; за потреби цей процес можна призупинити.
5. Відповідальність — за наслідки автоматизованого рішення відповідає той, хто використовував технічні засоби, навіть якщо логіка алгоритму є незбагненною.
6. Якість рішення — перед впровадженням системи ухвалення рішень слід застосувати всі можливі методи для перевірки, щоб ухвалені рішення (та відповідні дії) не були помилковими та відповідали наявним потребам (технічному завданню).
7. Пояснюваність – процедура автоматизованого ухвалення рішень повинна бути в загальних рисах зрозумілою для людей, навіть якщо вони не мають технічної освіти.

Перелік принципів можна доповнити принципом прозорості процедури автоматизованого ухвалення рішень, згідно з яким усі особи, яких стосується таке рішення, мають бути поінформовані про цю процедуру. Він є запорукою реалізації права особи на те, щоб рішення стосовно неї не ґрунтувалося виключно на автоматизованій обробці.

Стан правового регулювання в Україні можна схарактеризувати як такий, що *створює сприятливі умови для впровадження сучасних технологій*, насамперед у сфері державного управління, та для подальшої автоматизації процесів. Такого висновку доходимо з огляду на те, що за останню чверть століття було ухвалено законодавчі акти, які сприяють цифровізації та модернізації різних сфер суспільного життя, зокрема:

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг»[24];

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні»[25];

Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги»[26];

Закон України «Про Національну програму інформатизації»[27];

Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року»[28].

Водночас діють правові положення щодо *«червоних ліній»* – закріплені у відповідних законах заборони дискримінації та нерівності[29],[30], а також гарантоване конституційне право на невтручання в особисте і сімейне життя, з якого походить концепція захисту персональних даних (Закон України «Про захист персональних даних»[31]).

Наскільки такий стан справ відповідає праву ЄС з огляду на необхідність гармонізації національного законодавства з acquis communautaire?

По-перше, заохочення впровадження сучасних технологій узгоджується з проголошеним ЄС курсом на цифровізацію та модернізацію різних сфер суспільного життя – технологічні можливості мають використовуватися для розвитку національних економік і підвищення рівня життя. По-

[24] Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15

[25] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 20.09.2017 р. № 649-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80

[26] Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534

[27] Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20

[28] Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року» від 13 квітня 2024 р. № 320-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2024-%D1%80

[29] Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17

[30] Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15

[31] Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

друге, для права ЄС характерні схожі «червоні лінії», що й не дивно, адже в основі правових традицій сучасних держав лежать ті самі міжнародно-правові акти. По-третє, стандарти ЄС щодо автоматизованого ухвалення рішень, які є одними з найпрогресивніших у світі поряд із канадськими, американськими чи сінгапурськими, покладають значно ширші зобов'язання на суб'єктів, що використовують технічні засоби для ухвалення рішень. Вони можуть стати орієнтиром для розвитку норм українського законодавства. Усвідомлюючи, що детальний аналіз права ЄС щодо регулювання відносин у сфері автоматизованого ухвалення рішень, включно з поглибленим вивченням «червоних ліній», потребує значно ширшого дослідження, у цій статті розглянуто лише окремі важливі положення, що закладають основи правового режиму автоматизованого ухвалення рішень у ЄС.

Ст. 22 Загального регламенту про захист даних (GDPR)[32]*:* право суб'єкта даних на те, щоб стосовно нього не ухвалювалося рішення, що ґрунтується виключно на автоматизованій обробці, включно з профілюванням, яке створює для нього правові наслідки або істотно впливає на його становище.

Положення цієї статті також визначають умови (правові підстави), за яких така автоматизована обробка може здійснюватися, зокрема за наявності чітко вираженої згоди суб'єкта даних. Водночас, якщо ухвалення рішень передбачає обробку «чутливих» персональних даних, обмеження стають ще суворішими.

Слід підкреслити, що ст. 22 містить три важливі права суб'єкта даних щодо автоматизованого ухвалення рішень:

1. право вимагати людського втручання з боку контролера даних (дослівно – «отримати втручання»), тобто наполягати на ухваленні рішення людиною, а не технічними засобами;
2. право висловлювати свою думку, що дає особі можливість критично оцінити ухвалене рішення та не погодитися з ним;
3. право оскаржувати рішення, що полягає в можливості звернутися до компетентних органів влади з вимогою його скасування.

Ст. 11 Директиви 2016/680[33] (т. зв. «директиви про правоохоронну діяльність у сфері захисту даних»): зобов'язання держав-членів заборонити ухвалення рішення, що ґрунтується виключно на автоматизованій обробці (включно з профілюванням) і має негативні правові наслідки для суб'єкта даних або істотно на нього впливає.

Разом з тим, ця заборона не є абсолютною: таке рішення дозволяється, якщо воно передбачене законодавством ЄС або держави-члена, юрисдикції якої підпорядковується контролер, та за умови забезпечення належних гарантій прав і свобод суб'єкта даних (зокрема, права на людське втручання).

Ст. 5–6 Закону ЄС про штучний інтелект[34]*:* визначення способів застосування та видів систем штучного інтелекту, що мають неприйнятний рівень ризику, а тому заборонені (наприклад, соціальний скоринг); визначення систем із високим рівнем ризику, які є умовно дозволеними за умови мінімізації можливих негативних наслідків (наприклад, системи ШІ для оцінювання кандидатів на працевлаштування).

Висновки. Відносини щодо використання технічних засобів для ухвалення рішень — як повністю, так і частково автоматизованого — стають дедалі серйознішим викликом для права, адже стрімко зростає кількість випадків, коли **системи штучного інтелекту або інші системи, здатні автоматизувати процеси, впроваджуються в різні сфери**.

---

[32] Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng

[33] Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng

[34] EU Artificial Intelligence Act. URL: https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer

Сучасним технологіям дедалі частіше делегують функцію вибору оптимального варіанта за визначених умов та здійснення відповідних дій, а також функцію допоміжного інструменту для ухвалення рішень людиною, наприклад, через формування найімовірнішого прогнозу розвитку подій (підтримка рішень).

Проблема правового регулювання автоматизованого ухвалення рішень охоплює широке коло питань: від визначення поняття «автоматизованість» через опис засобів, здатних обирати оптимальний варіант і діяти відповідно, до можливості автоматизованої обробки «чутливих» даних для ухвалення рішень.

Розглянута в статті проблема має міжгалузевий характер і викликає значний інтерес у науковців з різних галузей: охорони здоров'я, адже на основі даних про історію хвороби сучасні технології здатні встановити доволі точний діагноз; маркетингу, де демонстрації реклами на основі профілювання передує ланцюг автоматизованих процесів (збір даних про вподобання користувача, визначення його споживчого профілю, підбір персоналізованої реклами); безпеки та оборони, у зв'язку з розробкою летальної автономної зброї, здатної миттєво ухвалювати рішення щодо цілі ураження відповідно до заданих параметрів; освіти й науки, адже системи штучного інтелекту здатні оцінювати студентські роботи та створювати описи дослідницьких проєктів; боротьби зі злочинністю, де відбувається автоматизоване виявлення шахрайства в режимі онлайн.

Проведене дослідження свідчить, що аналізована проблема має системний характер і тісно пов'язана з правовим забезпеченням таких процесів, як **цифровізація, автоматизація, інформатизація, алгоритмізація, обробка персональних даних, розробка, впровадження та використання технологій штучного інтелекту, електронне урядування, роботизація** та багатьох інших. Також можна зазначити, що ця проблема об'єднує різні галузі права, зокрема адміністративне (автоматизоване ухвалення рішень у сфері державного управління; обмеження або заборона небезпечних систем штучного інтелекту), конституційне (дотримання прав людини, насамперед на рівність і невтручання в особисте та сімейне життя), цивільне (відповідальність за рішення, що завдали шкоди правам та інтересам фізичних осіб) тощо.

Результати дослідження дозволяють стверджувати, що для автоматизованого ухвалення рішень як правової категорії необхідно сформувати окремий правовий режим, першоосновою якого мають стати відповідні принципи. На нашу думку, правове регулювання автоматизованого ухвалення рішень повинно мати комплексний характер і враховувати як специфіку різних технічних засобів і технологій, так і галузеві особливості. Наприклад, у сфері державного управління ключовим є аспект реалізації владних повноважень, а в охороні здоров'я висока ціна помилки зумовлює необхідність верифікації лікарем діагнозу, встановленого за допомогою автоматизованої системи.

Відзначаємо, що в контексті гармонізації українського права з правом ЄС слід вдосконалити окремі положення національного законодавства щодо захисту персональних даних (ст. 8 Закону України «Про захист персональних даних»[35]), насамперед у частині надання певних прав фізичним особам, інтересів яких можуть стосуватися ухвалені рішення (Загальний регламент про захист даних та Директива 2016/680), а також обмеження або навіть заборони систем штучного інтелекту, які становлять високий чи неприйнятний ризик, наприклад, для соціального скорингу (Закон ЄС про штучний інтелект).

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Almada, M. Human intervention in automated decision-making: Toward the construction of contestable systems. Proceedings of the Seventeenth International Conference on Artificial Intelligence and Law (ICAIL '19). New York: Association for Computing Machinery, 2019. Pp. 2–11. URL: https://doi.org/10.1145/3322640.3326699

[35] Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

2. Automated. Cambridge University Press Assessment. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/automated
3. Castets-Renard, C. Accountability of Algorithms in the GDPR and beyond: A European Legal Framework on Automated Decision-Making. Fordham Intellectual Property, Media Entertainment Law Journal. 2019. Vol. 30, No. 1. Pp. 91–138
4. Cobbe, J., Seng Ah Lee, M., Singh, J. Reviewable Automated Decision-Making: A Framework for Accountable Algorithmic Systems. Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT '21). New York: Association for Computing Machinery, 2021. Pp. 598–609. URL: https://doi.org/10.1145/3442188.3445921
5. Decision. Cambridge University Press Assessment. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decision
6. Hänold, S. Profiling and Automated Decision-Making: Legal Implications and Shortcomings. Robotics, AI and the Future of Law. Perspectives in Law, Business and Innovation / ed. by M. Corrales, M. Fenwick, N. Forgó. Singapore: Springer, 2018. Pp. 123–153. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-13-2874-9_6
7. Malgieri, G. Automated decision-making in the EU Member States: The right to explanation and other «suitable safeguards» in the national legislations. Computer Law Security Review. 2019. Vol. 35, No. 5, Art. 105327. URL: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2019.05.002
8. Nišević, M., Sears, A., Fosch-Villaronga, E., Custers, B. Chapter 17: Understanding the legal bases for automated decision-making under the GDPR. Research Handbook on EU Data Protection Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022. P. 435–454. URL: https://doi.org/10.4337/9781800371682.00026
9. Scassa, T. Administrative Law and the Governance of Automated Decision Making: A Critical Look at Canada's Directive on Automated Decision Making. University of British Columbia Law Review. 2021. Vol. 54, Iss. 1, Art. 7.
10. Suksi, M. Administrative due process when using automated decision-making in public administration: some notes from a Finnish perspective. Artificial Intelligence Law. 2021. Vol. 29. Pp. 87–110. URL: https://doi.org/10.1007/s10506-020-09269-x
11. Zalnieriute, M., Moses, L. B., Williams, G. The Rule of Law and Automation of Government Decision-Making. The Modern Law Review. 2019. Vol. 82, Iss. 3. Pp. 425–455. URL: https://doi.org/10.1111/1468-2230.12412
12. Автоматизований. Словник української мови в 11 томах. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=автоматизований
13. Автоматичний. Словник української мови в 11 томах. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=автоматичний
14. Базалицький, В. Дотримання прозорості в обробці персональних даних за допомогою штучного інтелекту. Академічні візії. 2024. Вип. 32. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.11544316
15. Бугай, О. Інструментарій штучного інтелекту у процесах прийняття управлінських рішень щодо територіального відновлення та розвитку: дис. ... докт. філ. : 281. Київ, 2024. 249 с.
16. Бугай, О. Можливості та обмеження алгоритмічного прийняття рішень у публічному управлінні. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 17. С. 144–149. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.17.144
17. Галецька, Н. Автоматизація правового регулювання: праволюдинний аспект. Право України. 2019. № 4. С. 171–182. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-171
18. Ланюк, Є. Проблеми застосування автоматичних алгоритмів прийняття рішень: етичний та соціальний аналіз. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2021. Вип. 30. С. 32–39. URL: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i30.9673
19. Міщенко, В. Механізми регулювання процесів цифровізації для забезпечення національно укоріненої стійкості економічного розвитку. Економічний простір. 2024. № 189. С. 283–290. URL: https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-50
20. Рішення. Словник української мови в 11 томах. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=рішення
21. Токарева, В. Правове регулювання використання алгоритмів для прийняття юридично значущих рішень. Часопис цивілістики. 2023. Вип. 49. С. 32–37. URL: https://doi.org/10.32782/chc.v049.2023.5
22. Фурашев, В., Корж, І. Штучний інтелект та адміністративна (контрольна) діяльність публічної влади: європейський погляд. Інформація і право. 2025. № 1. С. 51–61. URL: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324667

Перелік юридичних документів:

23. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng
24. EU Artificial Intelligence Act. URL: https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer

25. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng
26. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20
27. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534
28. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15
29. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005 р. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15
30. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 р. № 5207-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17
31. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17
32. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової науково-технічної програми з використання технологій штучного інтелекту в пріоритетних галузях економіки на період до 2026 року» від 13.04.2024 р. № 320-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2024-%D1%80
33. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» від 20.09.2017 р. № 649-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80

References

Bibliography:

1. Almada, M. Human intervention in automated decision-making: Toward the construction of contestable systems. Proceedings of the Seventeenth International Conference on Artificial Intelligence and Law (ICAIL 19). New York: Association for Computing Machinery, 2019. Pp. 2–11. URL: https://doi.org/10.1145/3322640.3326699
2. Automated. Cambridge University Press Assessment. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/automated
3. Avtomatychnyi. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=avtomatychnyi
4. Avtomatyzovanyi. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=avtomatyzovanyi
5. Bazalytskyi, V. Dotrymannia prozorosti v obrobtsi personalnykh danykh za dopomohoiu shtuchnoho intelektu. Akademichni vizii. 2024. Vyp. 32. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.11544316
6. Buhai, O. Instrumentarii shtuchnoho intelektu u protsesakh pryiniattia upravlinskykh rishen shchodo terytorialnoho vidnovlennia ta rozvytku: dys. ... dokt. fil. : 281. Kyiv, 2024. 249 s.
7. Buhai, O. Mozhlyvosti ta obmezhennia alhorytmichnoho pryiniattia rishen u publichnomu upravlinni. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2022. № 17. S. 144–149. URL: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.17.144
8. Castets-Renard, C. Accountability of Algorithms in the GDPR and beyond: A European Legal Framework on Automated Decision-Making. Fordham Intellectual Property, Media Entertainment Law Journal. 2019. Vol. 30, No. 1. Pp. 91–138
9. Cobbe, J., Seng Ah Lee, M., Singh, J. Reviewable Automated Decision-Making: A Framework for Accountable Algorithmic Systems. Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency (FAccT 21). New York: Association for Computing Machinery, 2021. Pp. 598–609. URL: https://doi.org/10.1145/3442188.3445921
10. Decision. Cambridge University Press Assessment. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/decision
11. Furashev, V., Korzh, I. Shtuchnyi intelekt ta administratyvna (kontrolna) diialnist publichnoi vlady: yevropeiskyi pohliad. Informatsiia i pravo. 2025. № 1. S. 51–61. URL: https://doi.org/10.37750/2616-6798.2025.1(52).324667
12. Haletska, N. Avtomatyzatsiia pravovoho rehuliuvannia: pravoliudynnyi aspekt. Pravo Ukrainy. 2019. № 4. S. 171–182. URL: https://doi.org/10.33498/louu-2019-04-171
13. Hänold, S. Profiling and Automated Decision-Making: Legal Implications and Shortcomings. Robotics, AI and the Future of Law. Perspectives in Law, Business and Innovation / ed. by M. Corrales, M. Fenwick, N. Forgó. Singapore: Springer, 2018. Pp. 123–153. URL: https://doi.org/10.1007/978-981-13-2874-9_6
14. Laniuk, YE. Problemy zastosuvannia avtomatychnykh alhorytmiv pryiniattia rishen: etychnyi ta sotsialnyi analiz. Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii. 2021. Vyp. 30. S. 32–39. URL: https://doi.org/10.32837/apfs.v0i30.9673

15. Malgieri, G. Automated decision-making in the EU Member States: The right to explanation and other «suitable safeguards» in the national legislations. Computer Law Security Review. 2019. Vol. 35, No. 5, Art. 105327. URL: https://doi.org/10.1016/j.clsr.2019.05.002
16. Mishchenko, V. Mekhanizmy rehuliuvannia protsesiv tsyfrovizatsii dlia zabezpechennia natsionalno ukorinenoi stiikosti ekonomichnoho rozvytku. Ekonomichnyi prostir. 2024. № 189. S. 283–290. URL: https://doi.org/10.32782/2224-6282/189-50
17. Nišević, M., Sears, A., Fosch-Villaronga, E., Custers, B. Chapter 17: Understanding the legal bases for automated decision-making under the GDPR. Research Handbook on EU Data Protection Law. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2022. P. 435–454. URL: https://doi.org/10.4337/9781800371682.00026
18. Rishennia. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 tomakh. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=rishennia
19. Scassa, T. Administrative Law and the Governance of Automated Decision Making: A Critical Look at Canadas Directive on Automated Decision Making. University of British Columbia Law Review. 2021. Vol. 54, Iss. 1, Art. 7.
20. Suksi, M. Administrative due process when using automated decision-making in public administration: some notes from a Finnish perspective. Artificial Intelligence Law. 2021. Vol. 29. Pp. 87–110. URL: https://doi.org/10.1007/s10506-020-09269-x
21. Tokareva, V. Pravove rehuliuvannia vykorystannia alhorytmiv dlia pryiniattia yurydychno znachushchykh rishen. Chasopys tsyvilistyky. 2023. Vyp. 49. S. 32–37. URL: https://doi.org/10.32782/chc.v049.2023.5
22. Zalnieriute, M., Moses, L. B., Williams, G. The Rule of Law and Automation of Government Decision-Making. The Modern Law Review. 2019. Vol. 82, Iss. 3. Pp. 425–455. URL: https://doi.org/10.1111/1468-2230.12412

List of legal documents:

23. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences or the execution of criminal penalties, and on the free movement of such data, and repealing Council Framework Decision 2008/977/JHA. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/680/oj/eng
24. EU Artificial Intelligence Act. URL: https://artificialintelligenceact.eu/ai-act-explorer
25. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng
26. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii Derzhavnoi tsilovoi naukovo-tekhnichnoi prohramy z vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu v priorytetnykh haluziakh ekonomiky na period do 2026 roku» vid 13.04.2024 r. № 320-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/320-2024-%D1%80
27. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini» vid 20.09.2017 r. № 649-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80
28. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii» vid 01.12.2022 r. № 2807-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20
29. Zakon Ukrainy «Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih» vid 22.05.2003 r. № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15
30. Zakon Ukrainy «Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy» vid 05.10.2017 r. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#n534
31. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv» vid 08.09.2005 r. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15
32. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» vid 01.06.2010 r. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17
33. Zakon Ukrainy «Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini» vid 06.09.2012 r. № 5207-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17

УДК 342.7:342.565.2

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.8

Вікторія Дубас
Доктор філософії права, доцентка кафедри конституційного права юридичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка, Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9918-8239
E-mail: viktoriia.dubas.lnu@gmail.com

Анастасія Костюніна
Студентка Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна
E-mail: a.kostunina.law@gmail.com

Подано до друку: 21.07.2025 | Рецензія 1: 27.08.2025 | Рецензія 2: 03.09.2025 | Затверджено до друку: 11.09.2025

ВЗАЄМОДІЯ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ З КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОДАННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

INTERACTION OF THE UKRAINIAN PARLIAMENT COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS WITH THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE THROUGH THE INSTITUTION OF CONSTITUTIONAL PETITION AS A MECHANISM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

Viktoriia Dubas | Anastasiia Kostiunina
Phd, Associated Professor of Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine / Student of Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Abstract | The research is dedicated to the interaction between the Parliamentary Commissioner for Human Rights (Ombudsman) and the Constitutional Court of Ukraine (CCU) through the institution of a constitutional petition as a mechanism for human rights protection. The scientific work is based on statistical data for the period of activity of three different Parliamentary Commissioners for Human Rights between 2015 and 2025, summarized by the authors in corresponding tables. Analysis of the provided statistical data made it possible to ascertain: the number of constitutional petitions submitted by the Parliamentary Commissioner for Human Rights and the status of their consideration; the ratio of judgments on constitutionality and unconstitutionality rendered based on the review of these petitions; the timeframe for petition consideration and the duration of proceedings; typical grounds for refusing to initiate constitutional proceedings; and the connection between the personal composition of the Constitutional Court of Ukraine and the statistics of its active and inactive periods of activity. The study reveals shortcomings in the interaction between the Parliamentary Commissioner for Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine, realized through the constitutional petition institution, which reduce the effectiveness of this mechanism for human rights protection. Based on the identified shortcomings, the prospects for improving their interaction through the constitutional petition institution are outlined, resulting in enhanced effectiveness of their human rights protection activities.

Keywords: constitutional petition, Parliamentary Commissioner for Human Rights (Ombudsman), Constitutional Court of Ukraine (CCU), constitutional control, constitutional jurisdiction, human rights protection, human rights, justice, implementation of the Constitution of Ukraine, direct effect of the constitution.

Анотація | Дослідження присвячено взаємодії Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Конституційного Суду України через інститут конституційного подання як механізм захисту прав людини. Основою наукового доробку є статистичні дані за період діяльності трьох Уповноважених Верховної Ради України з прав людини упродовж 2015–2025 років, узагальнені авторами у відповідних таблицях. Аналіз наведених статистичних даних дав змогу з'ясувати: кількість конституційних подань, внесених Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, та стан їх розгляду; співвідношення рішень про конституційність і неконституційність, ухвалених за результатами розгляду цих подань; строки розгляду подань і тривалість перебування справ у провадженні; типові підстави для відмови у відкритті конституційного провадження; зв'язок між персональним складом Конституційного Суду України та статистикою активних і неактивних періодів його діяльності. За результатами дослідження виявлено недоліки у взаємодії Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Конституційного Суду України, що реалізується через інститут конституційного подання, які знижують ефективність цього механізму захисту прав людини. Відповідно до виявлених недоліків окреслено перспективи вдосконалення їхньої взаємодії через інститут конституційного подання, а як наслідок — підвищення ефективності їхньої діяльності із захисту прав людини.

Ключові слова: конституційне подання, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Конституційний Суд України, конституційний контроль, конституційна юрисдикція, захист прав людини, права людини, правосуддя, реалізація Конституції України, пряма дія конституції.

Під час війни людські права є одночасно щитом і мечем,
без них ми втратимо як оборону, так і можливість атакувати

Постановка проблеми. Дотримання прав людини є метою існування демократичної держави. Одним із завдань держави є гарантувати права людини та забезпечувати механізм їх реалізації. Права людини, закріплені в нормах права, повинні бути забезпечені належними процедурами. Поряд із цим на державу покладено обов'язок забезпечувати публічні інтереси, національну безпеку, економічний розвиток тощо. Наприклад, у разі загрози національній безпеці права людини можуть бути обмежені. Тому обмеження прав людини є необхідним заходом за наявності легітимної мети. Особливої актуальності це питання набуло в умовах воєнного стану.

Обмеження прав людини є допустимим за умови дотримання принципу пропорційності. Однак у разі порушення цього принципу такі обмеження стають неконституційними. У такому випадку в демократичних державах діє такий захисний механізм, як конституційний контроль, що його здійснює Конституційний Суд України (далі — Суд), стаючи на захист Конституції України, а також прав і свобод людини.

Суд не може з власної ініціативи відкривати конституційні провадження, оскільки підставою для цього є конституційне подання, скарга чи звернення. Одним із суб'єктів права на конституційне подання є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (далі — Уповноважений). Як ідеться в коментарі до Конституції України [1], Уповноважений може реагувати на порушення прав людини як у сфері законодавчої, так і в правозастосовній діяльності багатьох суб'єктів.

Уповноважений має здійснювати постійний моніторинг законодавства та за необхідності ініціювати конституційні подання. Завдання Уповноваженого — забезпечити подальший захист прав людини Судом від «свавільного» законодавця. Таке повноваження є важливим, але його формального закріплення недостатньо: необхідний також ефективний механізм реалізації. Не менш важливою є й ефективна діяльність Суду, що у взаємодії з Уповноваженим формує комплексний механізм захисту прав людини.

Тож, **метою статті** є дослідження ефективності взаємодії Уповноваженого та Суду через інститут конституційного подання як механізму захисту прав людини, а також визначення шляхів удосконалення такої взаємодії.

Взаємодію Уповноваженого із Судом можна вважати ефективною, якщо вона досягає своєї мети — захисту прав людини. Для цього розглянемо поняття «ефективність» через призму поглядів П. Рабіновича, який тлумачив ефективність юридичного регулювання як співвідношення між його реальними результатами та метою, а саму мету (мету закону) — як передбачуваний і бажаний для правотворчого органу результат дії закону [2].

Таке тлумачення ефективності доцільно взяти за основу для аналізу взаємодії Уповноваженого із Судом через інститут конституційного подання, що дає змогу встановити співвідношення між результатом такої взаємодії та її метою. У цьому контексті метою є захист прав людини через поновлення конституційних прав та/або запобігання негативним наслідкам дії відповідної норми.

Щоб установити ефективність, необхідно визначити результат взаємодії. З цією метою доцільно з'ясувати: кількість конституційних подань, внесених Уповноваженим, та стан їх розгляду; співвідношення рішень про конституційність і неконституційність, ухвалених за результатами розгляду цих подань; строки розгляду подань і тривалість перебування справ у провадженні; типові підстави для відмови у відкритті конституційного провадження; співвідношення складу Суду зі статистикою активних і неактивних періодів його діяльності.

Для об'єктивного аналізу доцільно звернутися до статистичних даних про взаємодію Уповноваженого та Суду в межах інституту конституційного подання.

Таблиця №1. АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОДАНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО (Лутковська Валерія з 27 квітня 2012 – по 15 березня 2018)

№, п.	Конституційні подання Уповноваженого / дата	Рішення КСУ за конституційними поданнями	Зміст
№ 1-13/2016 п.1	***26 жовтня 2015.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»	Рішення КСУ: ***08.09.2016*** https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16#Text Визнано ч. 5 ст.21 Закону України неконституційною.	щодо обов'язкового дозволу на здійснення публічних богослужінь

[1] Конституція України. Науково-практичний коментар. / Ю. Г. Барабаш, А. П. Гетьман, С. Г. Серьогіна та ін. ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Київ : ВАІТЕ, 2024. 760 с.

[2] Рабінович, П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2021. С. 219.

№1-2995/15-107 п.2	***15 грудня 2015 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення статті 326 та частини першої статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині, що передбачає виняток із загального правила набрання законної сили постановою судді після закінчення строку подання апеляційної скарги для постанов про застосування стягнення, передбаченого статтею 32 вказаного Кодексу	Рішення КСУ: ***23.11.2018 р.*** https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text Визнано ч. 1 ст. 294 та ст. 326 неконституційним, не дозволяє ефективному апеляційному оскарженню	про виняток із загального правила набрання законної сили постановою судді після закінчення строку подання апеляційної скарги для постанов про застосування стягнення (ст. 32 КУпАП) – щодо адмін. стягнення
№1-1543/16-107 п.3	***15 липня 2016 р.*** щодо відповідності положенням частини першої статті 8, частини першої статті 55, пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України (конституційності) положення частини шостої статті 182 Кодексу адміністративного судочинства України	Ухвалою КСУ відкрито конституційне провадження у справі; https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/76-y-2016.pdf **Перебуває на розгляді**	про інстанційне оскарження; про постанови суду першої інстанції про обмеження права про мирні зібрання, які підлягають негайному виконання після їх винесення
№1-2195/16-107 п.4	***29 вересня 2016 р.*** щодо офіційного тлумачення терміну «позбавлення волі», передбаченого положеннями частини п'ятої статті 72 Кримінального кодексу України в аспекті питання, чи можна тлумачити цей термін як такий, що охоплює як вид покарання «позбавлення волі на певний строк», так і вид покарання «довічне позбавлення волі», передбачені положеннями пунктів 11, 12 статті 51 Кримінального кодексу України відповідно	Ухвала КСУ ***6 грудня 2016 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/79-y_2016.pdf Відмова у відкритті конституційного провадження КСУ не тлумачить законів	офіційного тлумачення терміну «позбавлення волі»
№1-2342/16-107 п.5	***12 жовтня 2016 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини дев`ятої статті 46 Закону України «Про Кабінет Міністрів України»	Ухвала КСУ ***20.09.1018*** про закриття конституційного провадження https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va08u710-18#Text подання було на думку КСУ необґрунтоване, а також стосувалося невідповідності норми закону з нормами інших законів	щодо конфіденційного характеру стенограми засідання КМУ
№1-1/1626 п.6	***04 січня 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень речення третього частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України	Рішення КСУ ***23.11.2017*** https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-17#Text визнано неконституційними	«автоматичне» продовження заходів забезпечення обраних на досудовому розслідуванні (тримання особи під вартою)
№1-9/17-26 п.7	***05 січня 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого частини першої статті 208 Кримінального процесуального кодексу України	**Перебуває на розгляді**	
№1-149/17-26 п.8	***26 січня 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про театри та театральну справу», Закону України «Про культуру» в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження контрактної форми роботи у сфері культури та конкурсної процедури призначення керівників державних та комунальних закладів культури»	Ухвала КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження ***20 квітня 2017 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/6_u_2017.pdf не містило подання обґрунтування	

№1-302/17-107 п.9	***13 лютого 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про національну поліцію»	Ухвала КСУ про відкриття конституційного провадження ***20 грудня 2017 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/12-y_2017.pdf Ухвала КСУ про закриття конституційного провадження https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_yn_2018.pdf – на підставі заяви Уповноваженого	
№1-523/17-107 п.10	***13 березня 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини сьомої статті 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в частині формулювання «зазначеним у пункті 19 частини першої статті 6 цього Закону»	Ухвала КСУ Про відмову у відкритті конституційного провадження ***13 липня 2017 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/15-y_0.pdf недостатнє обґрунтування	
№1-559/17-107 п.11	**10 березня 2017 р.** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України	Рішення КСУ ***24 квітня 2018 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3-p.pdf ● - визнано ч.6 ст. 216 КПК України неконституційною	
№1-940/17-107 п.12	***19 квітня 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення, частини другої статті 45 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 551-XIV	Ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження ***21 грудня 2017 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/13-y_2017.pdf не наведено обґрунтування тверджень	неефективне досудове розслідування
№1-2245/17-107 п.13	***5 жовтня 2017 р.*** щодо офіційного тлумачення положень частини першої статті 9 Конституції України	Ухвала про відмову у відкритті конституційного провадження **31 травня 2018 р.** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/28-y_2018.pdf	
№1-2312/15-107 п.14	***18 жовтня 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини сьомої статті 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в частині формулювання «зазначеним у пункті 19 частини першої статті 6 цього Закону»	Ухвала КСУ про відмову у відкритті конституційного провадження ***5 червня 2018 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/32-y_2018.pdf подання базувалося на оціночних судженнях/ припущеннях	
№1-2499/17-107 п.15	***06 листопада 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу першого пункту 40 Розділу VI "Прикінцеві та перехідні положення" Бюджетного кодексу України	Рішення КСУ ***11 жовтня 2018 р***. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/7-p_2018.pdf визнано неконституційним	
№1-2553/17-107 п.16	***10 листопада 2017 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 8, речення другого частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян»	Рішення КСУ **11 жовтня 2018 р.** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/8_r_2018.pdf визнано неконституційним	про звернення осіб визнаних судом недієздатних
№1-2711/17-107 п.17	***05 грудня 2017р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України	Ухвала КСУ про відмову у відкриті конституційного провадження ***5 червня 2018 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/31-y_2018.pdf не наведено обґрунтувань	
№1-467/18-26 п.18	***02 березня 2018 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень речення шостого частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу»	Рішення КСУ **20 грудня 2018 р.** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/13-p_2018.pdf визнано неконституційним	про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу

В. Лутковську було призначено Уповноваженою 27 квітня 2012 року, вона перебувала на посаді до 25 березня 2018 року. Однак таблиця № 1 містить інформацію про конституційні подання Уповноваженої за період з 26 жовтня 2015 року до 02 березня 2018 року. Обраний період обумовлений наявністю відповідної інформації на офіційному сайті Суду. За цей час (2 роки 4 місяці та 16 днів) В. Лутковська подала 18 конституційних подань. За результатами їх розгляду було ухвалено 7 рішень про неконституційність норм законів, 7 ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження, 2 ухвали про закриття провадження; ще 2 конституційні подання перебувають на розгляді Суду.

За результатами розгляду 6 конституційних подань (п. 8; п. 10; п. 12; п. 13; п. 14; п. 17 таблиці № 1) було постановлено ухвали про відмову у відкритті конституційного провадження з підстав неналежного або відсутнього обґрунтування (невідповідність конституційного подання вимогам Закону — п. 3 статті 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон) [3]). За результатами розгляду конституційного подання (п. 4 таблиці № 1) постановлено ухвалу про відмову у відкритті конституційного провадження, оскільки тлумачення законів не належить до повноважень Суду (п. 2 статті 62 Закону).

За результатами розгляду конституційних подань (п. 5; п. 9 таблиці № 1) Суд постановив ухвали про закриття конституційного провадження. Одне з них (п. 9 таблиці № 1) — на підставі заяви Уповноваженого. Інше (п. 5 таблиці № 1) — на підставі неналежного обґрунтування (п. 3 статті 62 Закону) та непідвідомчості Суду справ щодо перевірки відповідності норм законів іншим законам (п. 2 статті 62 Закону).

На момент проведення аналізу із 18 конституційних подань 2 перебувають на розгляді в Суді. За поданням (п. 3 таблиці № 1) постановлено ухвалу про відкриття конституційного провадження, яке перебуває на розгляді Суду з липня 2016 року (майже 9 років). За поданням (п. 7 таблиці № 1) конституційне провадження не відкрито, справа перебуває в Суді із січня 2017 року (понад 8 років). Розгляд більшості справ за поданнями Уповноваженого перевищує встановлений Законом шестимісячний строк.

Рішення та ухвали за результатами розгляду цих конституційних подань Суд ухвалював у період 2016–2018 років. У цей період (див. Додаток А та Додаток Б) склад Суду налічував від 14 до 18 суддів, що дозволяло Великій палаті розглядати конституційні провадження.

Таблиця №2. АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОДАНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО (Денісова Людмила 15 березня 2018 – 31 травня 2022)

№, п.	Конституційні подання Уповноваженого / дата	Рішення КСУ за конституційними поданнями	Зміст
№1-1654/18-45 **п.1**	***13 червня 2018 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/5_2980.pdf щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 5 частини першої статті 3, абзацу третього частини третьої статті 45 Закону України "Про запобігання корупції" від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, пункту 2 розділу II "Прикінцеві положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо особливостей фінансового контролю окремих категорій посадових осіб" від 23 березня 2017 року № 1975-VIII	Рішення КСУ ***6 червня 2019 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3_p_2019.pdf визнав неконституційними положення закону	про обмеження категорії фізичних осіб (не зазначено легітимної мети обмеження прав)
№5/7129(19) **п.2**	https://ccu.gov.ua/sites/default/files/5_7129_2019.pdf *у поданні не вказана дата та номер* ***18.11.2019 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 90, підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII, частини сьомої статті 21 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III	**Перебуває на розгляді**	про зміну умов пенсійного забезпечення державних службовців та осіб місцевого самоврядування, а також відсутній перерахунок (індексації) пенсії цим категоріям – звуження соціальних прав

[3] Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. (Редакція від 20.08.2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19.

№5/7130(19) **п.3**	https://ccu.gov.ua/sites/default/files/5_7130_2019.pdf *у поданні не вказана дата та номер* ***18.11.2019 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 2 частини першої статті 7 Закону України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" від 8 липня 2010 року № 2464-VI	Ухвала КСУ про закриття конституційного провадження ***13.04.2021 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_yn_2021.pdf - предмет конституційного подання втратив чинність	про обмеження права на підприємницьку діяльність та право власності для окремих категорій фізичних осіб без легітимної на те мети
№ 5/6(21) **п.4**	https://ccu.gov.ua/sites/default/files/5_6_2021.pdf *у поданні не вказана дата та номер* ***06.01.2021 р.*** щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин п'ятої, шістнадцятої статті 16 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року № 2801-XII, частини шостої статті 4 Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII, частини четвертої статті 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-111, абзацу другого розділу II Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII	Ухвала про роз'яснення конституційного провадження 1 лютого 2024 р. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_yn_2024.pdf - роз'єднано на два окремих конституційних проваджень, - потім об'єднано **Перебуває на розгляді**	про обмеження COVID-19

Після В. Лутковської посаду Уповноваженої обійняла Л. Денісова, яка перебувала на посаді з 15 березня 2018 року до 31 травня 2022 року (4 роки 2 місяці та 17 днів). За цей період вона подала 4 конституційні подання. За результатами їх розгляду Суд ухвалив одне рішення про визнання неконституційним положення закону (п. 1 таблиці № 2) та одну ухвалу про закриття конституційного провадження (п. 3 таблиці № 2); ще 2 конституційні подання перебувають на розгляді (п. 2, п. 4 таблиці № 2).

Конституційне провадження було закрито у зв'язку з утратою чинності предметом конституційного подання (п. 3 таблиці № 2).

За результатами розгляду подання (п. 4 таблиці № 2) Суд постановив процесуальну ухвалу (роз'єднавши та об'єднавши відповідні провадження); ця справа перебуває на розгляді з січня 2021 року (понад 4 роки). За поданням (п. 2 таблиці № 2) провадження не відкрито; воно перебуває в Суді з листопада 2019 року (понад 5 років). Розгляд більшості справ за поданнями Уповноваженого перевищує встановлений Законом шестимісячний строк.

Рішення за результатами розгляду конституційного провадження Суд ухвалив у 2019 році, коли його склад налічував 15 суддів, що забезпечило повноважність Великої палати.

Таблиця №3. АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОДАНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО (Лубінець Дмитро з 1 липня 2022 р.)

№, п.	Конституційні подання Уповноваженого / дата	Рішення КСУ за конституційними поданнями	Зміст
№ 5/219 (24) **п.1**	***13.06.2024 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/05_219_2024.pdf щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення речення другого абзацу другого та абзацу третього частини першої статті 12, а також абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX від 15 березня 2022 року	**Перебуває на розгляді**	про обмеження трудових прав в умовах воєнного стану – по відпусткам
№ 5/321 (24) **п.2**	***06.09.2024 р.*** https://ccu.gov.ua/sites/default/files/5_321_2024.pdf щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення частини другої статті 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2024 рік» від 09 листопада 2023 року № 3460-IX	**Перебуває на розгляді**	про звуження обсягу гарантованих державою соціальних виплат

Після Л. Денісової Уповноваженим 1 липня 2022 року було призначено Д. Лубінця (обіймає посаду понад три роки). За цей час він подав 2 конституційні подання. Станом на травень 2025 року обидва подання перебувають у Суді без розгляду. Одне з них (п. 1 таблиці № 3) перебуває в Суді з червня 2024 року (понад рік), інше (п. 2 таблиці № 3) — з вересня 2024 року (понад рік).

У 2024 році до складу Суду входило 14 суддів, а станом на травень 2025 року — 11, що унеможливлювало розгляд конституційних подань Великою палатою. Станом на вересень 2025 року склад Суду налічував 13 суддів.

Висновки. Аналіз статистики взаємодії трьох Уповноважених (Додаток Г) із Судом за період з кінця 2015 року дотепер свідчить про певний результат. За наявності результату (Р) та мети (М) стає можливим визначити ефективність (Е).

За обраний для аналізу період (9 років) простежено діяльність трьох Уповноважених. За цей час вони подали 24 конституційні подання. І хоча різниця в тривалості перебування Уповноважених на посаді несуттєва, кількість поданих ними конституційних подань значно різниться. Це підтверджує графік (Додаток В).

З огляду на наведений аналіз, така відмінність може бути наслідком однієї з двох причин. Зменшення кількості конституційних подань з боку Уповноваженого зумовлене, по-перше, відсутністю порушень прав людини законодавцем, а по-друге, імовірною бездіяльністю самого Уповноваженого. Імовірніше, переважає друга причина: попри запровадження непропорційних обмежень прав людини, Уповноважений не ініціює відповідних конституційних подань. Безумовно, на це також впливають умови воєнного стану, економічна криза та ослаблення системи стримувань і противаг.

За результатами розгляду 24 конституційних подань Суд ухвалив 8 рішень про неконституційність відповідних норм. Ця статистика свідчить про доцільність використання Уповноваженим інституту конституційного подання. Адже якщо відкрито конституційне провадження і відсутні формальні перешкоди, то, згідно з наявною статистикою, імовірність ухвалення рішення про неконституційність становить 100 %.

За результатами розгляду 24 конституційних подань Суд постановив 7 ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження. Підстави для відмови у відкритті проваджень є досить однотипними. Варто зазначити, що поширеною причиною відмови є відсутність чи неналежність обґрунтування конституційного подання, а також його оцінний характер. На цій самій підставі було закрито ще одне конституційне провадження (п. 5 таблиці № 1).

У зв'язку з цим слід наголосити, що аргументація конституційного подання є не правом Уповноваженого, а його обов'язком. Неналежне обґрунтування подання може викликати сумніви щодо належного виконання Уповноваженим своїх функцій. Це припущення підкріплюється й тим фактом, що одне конституційне провадження було закрито за заявою самого Уповноваженого. Відсутність або неналежність обґрунтування — це суттєвий недолік, який потребує усунення.

Закон установлює, що «строк конституційного провадження не повинен перевищувати шість місяців, якщо інше не встановлено Законом». Однак розгляд більшості проаналізованих проваджень тривав довше за визначений строк.

Водночас, відповідно до Закону, перебіг цього строку починається з моменту постановлення Судом ухвали про відкриття конституційного провадження. Попри це, у Суді досі перебувають на розгляді 6 конституційних подань Уповноваженого: з липня 2016 року (понад 9 років), із січня 2017 року (понад 8 років), з листопада 2019 року (понад 5 років) та із січня 2021 року щодо обмежень, пов'язаних із COVID-19 (понад 4 роки). Це є також прикладом порушення принципу розумних строків, що не лише перешкоджає досягненню мети (М) Судом, а й суперечить усталеним європейським стандартам (ст. 6 ЄКПЛ)[4].

[4] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (Редакція від 01.08.2021 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

Ретроспективний аналіз діяльності Суду засвідчує, як з кожним роком зменшується кількість ухвалених рішень за конституційними поданнями Уповноваженого[5]. Наприклад, у 2020 році — 10, у 2021 році — 3, у 2022 році — також 3, у 2023-му — лише одне, у 2024-му — також одне, а за першу половину поточного року — 0. Причиною цього є, зокрема, динамічні зміни у складі Суду (Додаток Б). Взаємозв'язок між складом Суду та кількістю ухвалених ним рішень є закономірним, адже це повноваження Великої палати (12 суддів). Так, згідно з аналізом (Додаток А), із 27 січня до червня 2025 року кількість чинних суддів становила 11 (кворум для ухвалення рішень був відсутній), а станом на вересень 2025 року — 13. У 2021 році суддів було 16, а тому кількісний склад Суду не створював значних перешкод для його роботи.

Як бачимо, взаємодія Уповноваженого із Судом через інститут конституційного подання як механізм захисту прав людини потребує вдосконалення. Йдеться, зокрема, про неналежне обґрунтування конституційних подань Уповноваженим, а також про низьку активність Суду. Адже реальні результати цієї взаємодії далекі від поставленої мети. Мета — захист прав людини, що полягає в поновленні порушених конституційних прав і запобіганні негативним наслідкам дії неконституційної норми.

Пропозиції. Проведене аналітичне дослідження дало змогу виявити чіткі недоліки у взаємодії Уповноваженого із Судом через інститут конституційного подання як механізм захисту прав людини. Розуміння цих проблем є передумовою для пошуку шляхів їх вирішення.

Неналежне обґрунтування конституційних подань і, як наслідок, відмова у відкритті конституційного провадження є двосторонньою проблемою. З одного боку, необхідність належного обґрунтування є очевидною з огляду на вимоги формальної логіки. Для цього, на перший погляд, потрібні кваліфіковані фахівці. Наразі у структурі Офісу Уповноваженого є представник з права на справедливе правосуддя та представництва в Конституційному Суді України, а також відповідна Експертна рада при Уповноваженому. Щоб забезпечити належний рівень обґрунтування конституційних подань, доцільним видається залучення науковців у галузі конституційного права до навчання працівників апарату Офісу Уповноваженого або навіть до роботи в Експертній раді. Проблема неналежної обґрунтованості зумовлена також тим, що чинне законодавство не розкриває змісту поняття «належне обґрунтування». Натомість установити критерії «належного обґрунтування» можливо лише шляхом системного тлумачення правових позицій Суду.

З іншого боку, запропоноване рішення не буде ефективним, якщо Уповноважений умисно подає неналежно обґрунтоване конституційне подання. У такому разі Суд має повноваження розглянути подання навіть за відсутності чи неналежності обґрунтування, якщо для цього існує очевидна суспільна потреба.

Низька активність Суду в розгляді згаданих конституційних подань є комплексною проблемою. Насамперед необхідно завершити добір суддів до складу Суду. Ідеться не лише про забезпечення необхідного кворуму (12 суддів), а й про формування повного конституційного складу Суду. Адже за неповного складу такі чинники, як відпустка чи хвороба судді, блокують ефективну діяльність органу. На момент написання статті вакантними залишалися 5 посад (одна за квотою Президента України та по дві — від Верховної Ради України і з'їзду суддів України). За новою конкурсною процедурою 11 березня 2025 року Дорадча група експертів рекомендувала Президентові трьох кандидатів для призначення. Указом Президента України від 27 червня 2025 року суддею Суду було призначено О. Водяннікова, а 17 вересня того ж року — Ю. Барабаша. Водночас досі триває зволікання з призначенням третього кандидата, М. Савчина, — відповідний указ відсутній.

Також необхідно вирішити питання дотримання строків розгляду конституційних проваджень. Як бачимо, встановлений законом шестимісячний строк здебільшого не виконується. Водночас законодавство не визначає процедури його продовження, що є суттєвою перешкодою.

[5] Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: https://ccu.gov.ua.

Окрім того, як зазначалося, конституційне провадження має відповідати принципу розумних строків. У діяльності Суду це поняття слід тлумачити як строк, протягом якого є можливість поновити конституційні права та запобігти негативним наслідкам дії норми, що є предметом конституційного провадження.

Додатки:

***Додаток А.* Динаміка змін у складі Конституційного Суду України**

Рік зміни	Подія	Кількість суддів після зміни
1996	Призначено 16 суддів першого складу КСУ	16
1997	Добір ще двох суддів першого складу КСУ	18
2001- 2002	Припинено повноваження 3 судді, призначено 2 нового	17
2003	Припинено повноваження одного судді та призначення одного натомість	17
2004	Припинено повноваження 4 суддів та призначення одного	14
2005	Припинено повноваження 9 суддів	5
2006	Припинено повноваження 1 судді, призначено 14	18
2007	Припинено повноваження 2 суддів	16
2008	Призначено 3 суддів	19
2010	Припинення повноважень 6 суддів, призначено 5	18
2011	Припинено повноваження 1 судді, призначення одного натомість	18
2013	Завершено повноваження 4 суддів, призначено 3	17
2014	Припинено повноваження 4 судді, призначено 4 судді натомість	17
2015	Завершено повноваження 2 суддів	15
2016	Припинено повноваження 3 судді, призначено 3 судді натомість	15
2017	Припинено повноваження 2 суддів, призначено 1	14
2018	Призначено 4 судді	18
2019	Завершено повноваження 5 суддів, 2 призначено	15
2021	Призначено 1 суддю	16
2022	Завершено повноваження 6 суддів, 3 призначено	13
2024	Припинено повноваження 1 судді, 2 призначено	14
2025	Завершено повноваження 3 суддів	11
червень 2025	Призначено 1 суддю	12
вересень 2025	Поточний склад Суду	12

Додаток Б

Додаток В

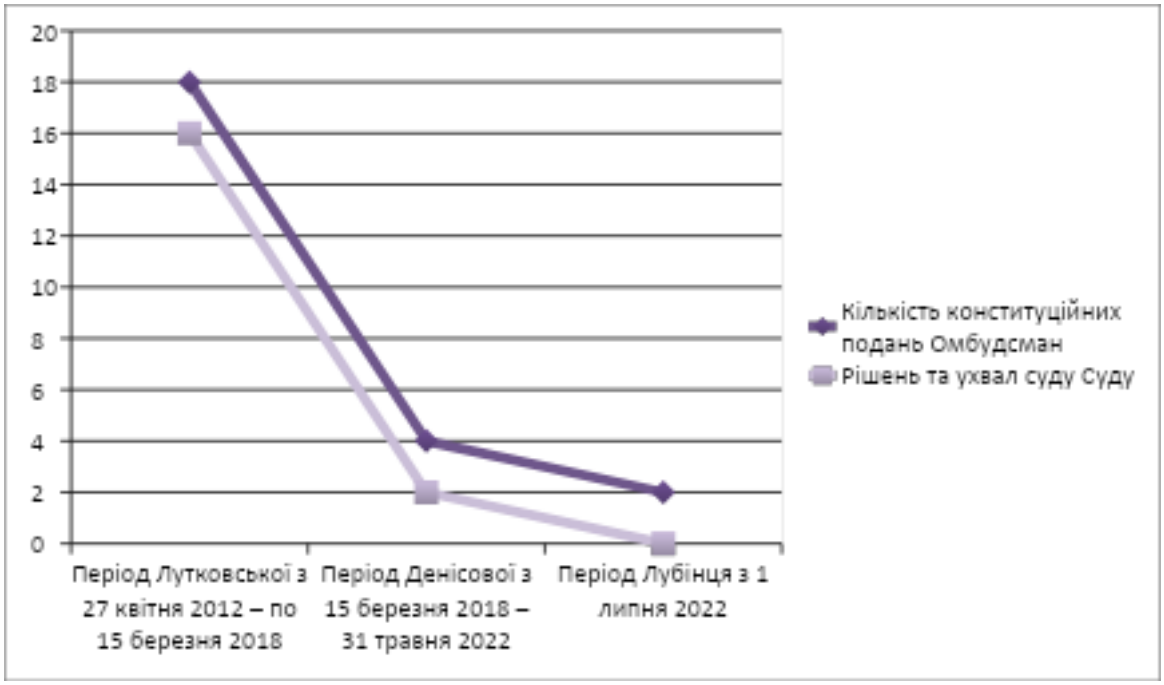

Додаток Г

Омбудсман	Період	Кількість за період конституційних подань	Винесених з цих конституційних подань Рішень КСУ	Винесених Ухвал про відмову у відкритті конституційного провадження	Винесених Ухвал про закриття конституційного провадження	Перебувають на розгляді
Лутковська Валерія	2 роки 4 місяці та 16 днів	18	7	7	2	2
Денисова Людмила	4 роки 2 місяці та 17 днів	4	1	0	1	2
Лубінець Дмитро	майже три роки	2	0	0	0	2
Разом	+- 9 років	24	8	7	3	6

Список використаних джерел

Бібліографія:

1. Конституційний Суд України. Офіційний вебсайт. URL: https://ccu.gov.ua.
2. Конституція України. Науково-практичний коментар. / Ю. Г. Барабаш, А. П. Гетьман, С. Г. Серьогіна та ін. ; за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Київ : ВАІТЕ, 2024. 760 с.
3. Рабінович, П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

Перелік юридичних документів:

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (Редакція від 01.08.2021 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. (Редакція від 20.08.2023 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19.

References

Bibliography:

1. Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. / YU. H. Barabash, A. P. Hetman, S. H. Serohina ta in. ; za zah. red. R. O. Stefanchuka, O. V. Petryshyna. Kyiv : BAITE, 2024. 760 s.
2. Konstytutsiinyi Sud Ukrainy. Ofitsiinyi vebsait. URL: https://ccu.gov.ua.
3. Rabinovych, P. M. Osnovy teorii ta filosofii prava : navch. posib. Lviv : LOBF «Medytsyna i pravo», 2021. 256 s.

List of legal documents:

4. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod : Konventsiia Rady Yevropy vid 04.11.1950 r. (Redaktsiia vid 01.08.2021 r.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 r. № 2136-VIII. (Redaktsiia vid 20.08.2023 r.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19.

ЧАСОПИС 3 / 2025

УДК 342.5:341.1/8(477)

doi.org/10.30970/jcl.3.2025.9

Любомир Бориславський
Доцент, кандидат юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, член Конституційної Комісії, Львів, Україна
E-mail: olenabor@gmail.com

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА НАТО: НОВЕ АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ

THE POLITICAL AND LEGAL CONSEQUENCES OF UKRAINE'S ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION AND NATO: A NEW AND TIMELY STUDY BY POLISH AND UKRAINIAN SCHOLARS

Liubomyr Boryslavskyi
Associate Professor, Ph. D. in Law, Ivan Franko National University of Lviv,
Member of the Constitutional Commission,
Lviv, Ukraine

Abstract | This review analyzes a monograph by Polish and Ukrainian scholars dedicated to a comprehensive study of the constitutional-legal and political consequences of Ukraine's Euro-Atlantic integration. Key issues highlighted include: necessary amendments to the Constitution, Poland's experience, challenges posed by the Russian Federation's aggression, and the reform of legal systems. The publication is a vital contribution to the academic discourse on Ukraine's strategic choice.

Keywords: Ukraine, European Union (EU), NATO, Constitutional Law, Integration, Review, Political and Legal Consequences.

Анотація | Рецензія аналізує монографію польських та українських вчених, присвячену комплексному дослідженню конституційно-правових та політичних наслідків євроатлантичної інтеграції України. Висвітлено ключові питання: необхідні зміни до Конституції, досвід Польщі, виклики в умовах агресії РФ та реформування правових систем. Видання є важливим внеском у наукову дискусію щодо стратегічного вибору України.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз (ЄС), НАТО, Конституційне право, Інтеграція, Рецензія, Політико-правові наслідки.

У видавництві Університету права й адміністрації у Жешові (WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa, Республіка Польща) польською та українською мовами побачило світ монографічне дослідження «Політико-правові наслідки вступу України до Європейського Союзу та НАТО»[1]. Воно об'єднало статті провідних учених-конституціоналістів із Гданська, Зеленої Гури, Жешова, Києва, Лодзя, Львова, Одеси, Торуня, Харкова та стало яскравим свідченням продовження багатолітньої традиції спільних наукових досліджень у межах діяльності Українсько-польського клубу конституціоналістів, яку активно підтримує Університет права й адміністрації у Жешові (WSPiA Rzeszowska Szkoła Wyższa). Монографія є одним з останніх комплексних фундаментальних досліджень політико-правових проблем вступу України до ЄС та НАТО на загальному тлі складних процесів уконституювання Україною свого цивілізаційно-світоглядного вибору щодо «незворотності європейського та євроатлантичного курсу України» *(аб. 5 преамбули Конституції України)* та її боротьби з російським агресором за свій суверенітет і територіальну цілісність. Важливою є та обставина, що в польській правовій доктрині, зокрема конституційній, у період, який передував вступу Польщі до ЄС і НАТО, точилася широка дискусія щодо цих питань. Тому висновки, зроблені в той час, а також багаторічний досвід членства в цих організаціях можуть бути корисними для української науки та політичної практики.

Монографія поділена на чотири частини, які містять статті, присвячені відповідним проблемам. Так, автори статей, уміщених у першій частині («Виклики, пов'язані зі вступом України до Європейського Союзу та НАТО — конституційні проблеми»), розглядають необхідні та бажані зміни до Конституції України, зумовлені вступом до Європейського Союзу та НАТО. Зокрема, світлої пам'яті професор Національного університету «Києво-Могилянська академія» Микола Козюбра (1937-2025) звертає увагу на зближення цінностей, які мають становити конституційну ідентичність України, з цінностями, що лежать в основі європейської спільноти, та на необхідність подолання конституційно-правового нігілізму, успадкованого від Російської імперії та її спадкоємця, Радянського Союзу. Він також пише про виклики, пов'язані з ухваленням принципу верховенства права ЄС та прямою дією його нормативних актів. Натомість доцентка кафедри порівняльного і європейського права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олена Лисенко, вказуючи на важливість включення положень про європейську інтеграцію до преамбули Конституції України, пише про необхідність подальших конституційних реформ для вирішення наявних колізій між правовими системами України та Європейського Союзу. У статті професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Олега Марцеляка наголошено на комплексності бажаної конституційної реформи: вона має здійснюватися відповідно до приписів розділу XIII Конституції України та мати наслідком розроблення пропозицій щодо змін на основі наявного досвіду її застосування з урахуванням тенденцій сучасного конституціоналізму. Своєю чергою, професор Університету права й адміністрації у Жешові Кшиштоф Екгардт пише про польську доктринальну дискусію щодо правового регулювання процедури виходу з Європейського Союзу. Зокрема, цитуючи універсальні аргументи, що містяться в ній, він виступає за конституціоналізацію процедури ухвалення рішення про вихід, яка б передбачала щонайменше такі ж суворі умови, як і ті, що висуваються до країни під час вступу до Євросоюзу.

Друга частина монографії має назву «Вступ України до Європейського Союзу та НАТО в умовах збройної агресії Російської Федерації» та містить дослідження політико-правових проблем, що постають на шляху вступу України до ЄС та НАТО через збройну агресію Російської Федерації. Ця частина розпочинається статтею професора Зеленогурського університету Анджея Біштиги, у якій учений порівнює підходи до суверенітету, закріплені в конституціях Республіки Польща та Укра-

[1] Рецензія на видання: «USTROJOWE KONSEKWENCJE PRZYSTAPIENIA UKRAINY DO UNII EUROPEJSKIEJ I NATO/ WSPiA Rzeszowska Szkola Wyzsza, Monografie nr 45. Redakcja: Krzysztof Eckhardt Petro Stetsyuk. Rzeszow 2024» та «ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА НАТО / WSPiA Rzeszowska Szkola Wyzsza, Monografie nr 46. Redakcja: Krzysztof Eckhardt Petro Stetsyuk. Rzeszow 2024».

їни, і вказує на зовнішні та внутрішні загрози суверенітету України. При цьому автор статті аргументовано висловлює переконання щодо пріоритетності членства України в НАТО над членством у ЄС. Професор Національного університету «Києво-Могилянська академія» Юрій Ключковський вказує на очевидну неможливість організації та проведення виборів за демократичними стандартами в умовах ведення бойових дій та постійної загрози ракетних обстрілів практично на всій території України. Він наголошує на важливості визначення безпекових критеріїв, що уможливлять проведення післявоєнних виборів, та їх законодавчого закріплення, що вимагає запровадження правового режиму перехідного періоду після війни. Стаття професора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Віталія Серьогіна присвячена аналізу актуальних проблем, пов'язаних із правовим регулюванням деяких особистих прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану, а також передумов та викликів, які ці проблеми створюють для повоєнного відновлення України. У контексті загроз, спричинених війною в Україні, доцент Національного університету «Одеська юридична академія» Дмитро Терлецький розглядає державу як організацію, що не лише запроваджує обмеження, а й мусить розв'язувати економічні та соціальні проблеми, до яких в екстремальних ситуаціях належить і військова безпека.

Вибраним правовим проблемам вступу України до Європейського Союзу та НАТО присвячена третя частина монографічного дослідження. Так, професорка Національного університету «Львівська політехніка» Ірина Софінська звертає увагу на необхідність переосмислення та реформування правового інституту громадянства в Україні. Натомість доктор Вєслав Чижович з Університету права та адміністрації в Жешові привертає увагу до проблем адаптації української митної політики та митного права до стандартів ЄС. А його колега доктор Бартломей Ковальський пише про необхідність створення в Україні інституцій та правових інструментів для боротьби зі злочинами проти фінансових інтересів Європейського Союзу.

Завершує монографію четверта частина під назвою «Польський досвід, пов'язаний з процесом вступу до Європейського Союзу», що містить статті, у яких автори діляться з читачами польським досвідом євроінтеграції. У цьому контексті професор Гданського університету Анджей Шмит і професор Університету Миколая Коперника в Торуні Мачей Серованець розглядають парламентські питання, професор Лодзького університету Кшиштоф Скотніцький — наслідки процесу приєднання для польського виборчого законодавства, доктор Збігнєв Чарнік з Університету права та адміністрації в Жешові — вплив прецедентної практики Суду ЄС на формування правової системи держави-члена через інститут преюдиційних запитів до Суду ЄС, а його колега докторка Дорота Франчак — співпрацю між установами ЄС та державами-членами у формуванні довгострокової політики охорони здоров'я.

Співредакторами монографічного дослідження «Політико-правові наслідки вступу України до Європейського Союзу та НАТО» виступили: з польського боку — завідувач кафедри конституційного права та міжнародних відносин Університету права та адміністрації в Жешові професор Кшиштоф Екгардт, з українського — науковий консультант з правових питань Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (м. Київ) доцент Петро Стецюк. Презентуючи монографію польській та українській науковій спільноті, співредактори видання висловили щире сподівання, що вміщені в ньому дослідження стануть не лише натхненням для людей, які безпосередньо беруть участь у процесі вступу України до Європейського Союзу та НАТО, а й зацікавлять ширше коло читачів, для яких завершення агресії Російської Федерації та майбутнє незалежної України, інтегрованої в ЄС, має фундаментальне значення.

Монографія «Політико-правові наслідки вступу України до Європейського Союзу та НАТО» буде корисною широкому колу фахівців у сфері конституційного права України, народним депутатам України, політикам, юристам-практикам, викладачам і студентам правничих факультетів та інститутів.

ВЕРХОВНИЙ СУД ПОЛЬЩІ ПІДТВЕРДИВ ПЕРЕМОГУ НАВРОЦЬКОГО НА ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА

Верховний суд Польщі постановив, що Кароль Навроцький набрав на виборах більше голосів, ніж його опонент Рафал Тшасковський.

Верховний суд Польщі у вівторок, 1 липня, підтвердив результат президентських виборів в країні, другий тур яких відбувся 1 червня і у якому переміг кандидат від опозиційної націонал-консервативної партії "Право і справедливість" (ПіС) Кароль Навроцький.

Рішення суду оголосив голова Верховного суду Кшиштоф Вяк, який також очолює Палату надзвичайного контролю та громадських справ, повідомляє Польське радіо.

"Всі обставини чітко вказують, що Кароль Тадеуш Навроцький набрав більше голосів, ніж Рафал Казімєж Тшасковський під час другого туру голосування", - оголосив суддя, цитує агентство AFP.

У прокуратурі підозрювали, що на деяких виборчих дільницях підрахунок голосів було сфальсифіковано на користь Навроцького, що спричинило заклики до перерахунку голосів на національному рівні. Натомість у ПіС відкинули сумніви щодо результатів голосування, назвавши їх спробою "вкрасти вибори".

Відповідно до польської конституції, Верховний суд повинен підтвердити результати виборів, перш ніж їхній переможець може бути приведений до присяги на спільному засіданні обох палат парламенту.

Навроцький переміг у другому турі президентських виборів з результатом 50,89 відсотка голосів. Його суперник, кандидат від центристської коаліції у Польщі, мер Варшави Рафал Тшасковський здобув 49,11 відсотка голосів.

Складання присяги обраним президентом заплановане на 6 серпня.

ЄВРОПАРЛАМЕНТ ГОЛОСУВАТИМЕ ЩОДО ВОТУМУ НЕДОВІРИ УРСУЛІ ФОН ДЕР ЛЯЄН

Голосування щодо довірі Єврокомісії та її голові Урсулі фон дер Ляєн ініціював ультраправий євродепутат з Румунії. У клопотанні названо одразу кілька причин. Процедура відбудеться наступного тижня.

Європейський парламент проведе голосування щодо вотуму недовіри Єврокомісії та її голові Урсулі фон дер Ляєн (Ursula von der Leyen). Про відповідне клопотання повідомила лідерам фракцій голова Європарламенту Роберта Мецола, передають у середу, 2 липня, агентства AFP і dpa з посиланням на джерела в законодавчому органі ЄС.

За даними агенції AFP, клопотання надійшло від ультраправого румунського депутата Георге Піпереа з групи "Європейські консерватори і реформісти" (ECR), до складу якої входять ультраправі партії з Італії, Польщі, Франції та Іспанії. Керівництво ECR відмежувалося від цього клопотання. "Це не є ініціативою нашої групи", - заявив її представник агентству.

Однією з причин винесення питання про довіру на голосування названо скандал, пов'язаний з текстовими повідомленнями щодо питань закупівлі вакцин, якими фон дер Ляєн обмінювалася з главою фармацевтичної компанії Pfizer під час пандемії коронавірусу. Крім того, автор клопотання звинуватив Єврокомісію у втручанні в президентські вибори в Румунії і виступив проти програми фінансування ЄС видатків на оборону.

За даними dpa, дебати щодо вотуму недовіри у Європарламенті пройдуть ввечері 7 липня, а голосування - 10 липня під час пленарного засідання в Страсбурзі. Втім агентства називають винесення вотуму недовіри Єврокомісії малоймовірним.

Водночас, як зазначає dpa, для 66-річної фон дер Ляєн ця процедура стане випробуванням на міцність. Деякі з її недавніх політичних іні-

ціатив, зокрема планування багатомільярдної програми з фінансування оборонних інвестицій, яке проходило без участі законодавців, викликали невдоволення навіть у лояльних до неї членів Європарламенту.

Голосування про довіру до Єврокомісії вкрай рідкісні. Востаннє це сталося у 2014 році, коли праві популісти в Європарламенті підняли питання про довіру Жану-Клоду Юнкеру, який очолював Єврокомісію. Ініціатива не здобула необхідної підтримки.

ЄСПЛ: РФ ВИННА У КРИЧУЩИХ ПОРУШЕННЯХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

Європейський суд з прав людини визнав Росію відповідальною за широкомасштабні та кричущі порушення прав людини, що виникли внаслідок війни РФ проти України, починаючи з 2014 року.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), розглянувши справу "Україна та Нідерланди проти Росії", одноголосно постановив, що у період між 11 травня 2014 року, коли РФ розпочала бойові дії на території України, та 16 вересня 2022 року, коли Росія перестала бути стороною Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), російська влада порушила низку статей конвенції.

Йдеться про порушення статей про право на життя, заборону катувань, заборону примусової праці, права на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до приватного життя, свободу думки, совісті та релігії, свободу вираження поглядів, свободу зібрань, право на ефективний засіб правового захисту, заборону дискримінації.

Про це йдеться в рішення ЄСПЛ, оприлюдненому в середу, 9 липня. Під час оголошення рішення в справі, суд заявив, що характер і масштаби насильства в Україні, а також зловісні заяви Росії щодо права України на існування, загрожували миру в Європі. "У жодному з попередніх конфліктів не було такого майже одноголосного засудження кричущого нехтування державою-відповідачем основами міжнародного правопорядку, встановленого після Другої світової війни", - наголосили судді ЄСПЛ.

У рішенні суду вказується, що у період, який охоплює справа, "Росія мала юрисдикцію, а отже і зобов'язання відповідно до ЄКПЛ" щодо окупованих українських територій. Судді одноголосно дійшли висновку, що "Росія здійснювала повноваження та контроль над особами, які постраждали від її військових нападів по всій Україні, і що ці особи, таким чином, перебували під її юрисдикцією", а отже несе відповідальність за дії російських військових і сепаратистів на Сході України.

"Величезний обсяг доказів" у цій справі дав змогу суду відтворити "картину взаємопов'язаної практики незаконної поведінки агентів російської держави (російських збройних сил та інших органів влади, окупаційних адміністрацій, сепаратистських збройних груп та утворень) у масових масштабах по всій Україні", говориться в рішення ЄСПЛ.

Ця схема включала, зокрема, позасудові страти, тортури, зґвалтування, примусову працю, незаконні затримання, так звані "заходи фільтрації", переслідування журналістів, руйнування, грабунок, придушення української мови в школах, а також переміщення в Росію, а в багатьох випадках і усиновлення там українських дітей.

Щодо частини справи, яка стосувалася збиття малайзійського Boeing рейсу MH17, ЄСПЛ також одноголосно постановив, що Росія порушила статті ЄКПЛ про право на життя, заборону катувань та право на ефективний юридичний захист.

На думку суддів, РФ не вжила належних заходів "для забезпечення точної перевірки цілі ракети", випущеної з російського ЗРК "Бук", і не співпрацювала з Міжнародною спільною слідчою групою (JIT), яка розслідувала обставини трагедії рейсу MH17. Натомість російська влада надавала "неточну або сфабриковану інформацію та застосовувала обструктивний підхід до спроб розкрити причину та обставини катастрофи".

Найближчі родичі жертв катастрофи зазнали глибокого горя та страждань через загибель своїх близьких і наслідки катастрофи, а "постійне заперечення російською владою її причетності та нездат-

ність провести ефективне розслідування продовжили болісне очікування відповідей від найближчих родичів і посилили їхні страждання". "Характер та масштаби їхніх постійних страждань були достатньо важкими, щоб кваліфікуватися як нелюдське поводження", - вважають судді ЄСПЛ.

Суд також одноголосно постановив, що відповідно до статті 46 ЄКПЛ, у якій ідеться про те, що учасники конвенції зобов'язані виконувати рішення ЄСПЛ у будь-яких справах, у яких вони є сторонами, Росія повинна негайно звільнити всіх осіб, позбавлених волі до 16 вересня 2022 року на окупованих територіях України, та почати "негайну співпрацю у створенні міжнародного та незалежного механізму для ідентифікації всіх дітей, переміщених з України до РФ або на контрольовану Росією територію до 16 вересня 2022 року, для відновлення контакту між дітьми та їхніми сім'ями або законними опікунами та, зрештою, їхнього возз'єднання".

Справа "Україна та Нідерланди проти Росії" об'єднує чотири міждержавні заяви.

Перші дві Україна подала в 2014 році. Вони стосувалися порушень прав людини, скоєних на окупованих Росією територіях Донецької та Луганської областей, включно з викраденням трьох груп українських дітей та їхнім незаконним вивезенням до РФ.

Третя заява надійшла від Нідерландів у 2020 році. У ній йшлося про збиття малайзійського "Боїнга", який виконував рейс MH17, у небі над Донбасом в липні 2014, внаслідок чого загинули всі 298 людей, які перебували на борту. Ця справа стала одним наймасштабніших міждержавних позовів в історії ЄСПЛ за обсягом доказової бази та кількістю потерпілих. До неї як треті сторони доєдналися 26 держав, які подали свої письмові заяви на стадії розгляду справи по суті.

В останній, четвертій заяві, поданій у 2022 році, Україна звинувачувала Росію в порушеннях прав людини, скоєних від моменту початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Росію виключили зі складу Ради Європи в березні 2022 року через війну проти України. 16 вересня того ж року РФ офіційно перестала бути стороною ЄКПЛ, на якій базується діяльність ЄСПЛ. Проте Росія продовжує нести відповідальність перед судом за порушення прав людини, скоєні до вересня 2022 року, тому ЄСПЛ розглядає скарги, подані проти РФ до цієї дати.

ЄВРОПАРЛАМЕНТ НАЗВАВ ГРУЗІЮ КРАЇНОЮ, ЗАХОПЛЕНОЮ НЕЗАКОННИМ РЕЖИМОМ

Європарламент закликав до санкцій ЄС проти Іванішвілі та його оточення, перегляду угоди про асоціацію та безвізу з Грузією, а також до нових парламентських виборів у країні.

Європейський парламент (ЄП) ухвалив жорстку доповідь, в якій не визнав легітимність нинішнього однопартійного парламенту та президента Грузії, назвавши її "державою, захопленою нелегітимним режимом "Грузинської мрії".

Євродепутати схвалили доповідь в середу, 9 липня, 490 голосами "за", при 147 "проти" і 49 тих, хто утримався.

Європарламентарі зазначили, що після десятиліть демократичного прогресу в Грузії відбувся повний відкат від демократичних принципів і шляху до євроінтеграції.

Вони закликали до нових парламентських виборів у країні.

"Врегулювання нинішньої політичної та конституційної кризи в Грузії може бути досягнуте тільки шляхом проведення нових парламентських виборів, які мають бути проведені в найближчі кілька місяців у покращеній передвиборній обстановці, під ретельним міжнародним і незалежним внутрішнім наглядом, аби гарантувати дійсно справедливий, вільний і прозорий процес, який відображав би істинну волю народу", - йдеться в доповіді.

Парламентарі закликають Європейський Союз негайно переглянути свою політику щодо Грузії, а також виконання угоди про асоціацію між ЄС і Грузією через кричуще порушення грузинською владою зобов'язань щодо демократичних принципів, прав людини та основних свобод.

"Невиконання цих зобов'язань може призвести до умовного припинення економічного співробітництва та привілеїв, які надаються угодою", - сказано в доповіді.

Серед цих привілеїв євродепутати називають безвізовий статус Грузії, який пропонують призупинити, якщо контрольні показники та стандарти демократичного врядування та свобод не будуть дотримані через дії правлячої партії.

"Грузинська мрія" несе повну відповідальність за будь-які наслідки, що випливають з можливого призупинення безвізового режиму для громадян Грузії", - наголошується в тексті.

Європарламент називає відповідальними за відкат від демократії, що призвів до авторитарної консолідації влади, олігарха Бідзіну Іванішвілі та офіційних осіб, включно з прем'єр-міністром Іраклієм Кобахідзе, президентом Шалвою Папуашвілі, мером Тбілісі та генеральним секретарем "Грузинської мрії" Кахою Каладзе, а також колишнім головою "Грузинської мрії" Іраклієм Гарібашвілі.

Ці люди "діяли проти конституційної мети країни - євроатлантичної інтеграції", йдеться в документі.

У зв'язку з цим євродепутати закликають ЄС до негайного запровадження цілеспрямованих персональних санкцій проти Іванішвілі, членів його сім'ї та його компаній, зокрема - заморозити його фінансові активи у співпраці з іншими державами.

ЄП називає явним поворотним пунктом до авторитаризму неповноцінні парламентські вибори в Грузії в жовтні 2024 року.

На його думку, вони відкрили правлячій партії "Грузинська мрія" шлях до незаконного захоплення державних інститутів і усунення демократичних механізмів, просування репресивного законодавства, а також репресій проти політичних опонентів, журналістів і мирних демонстрантів.

ВСТУП УКРАЇНИ В ЄС: ЄВРОПАРЛАМЕНТ ЗАКЛИКАЄ БРЮССЕЛЬ ВІДКРИТИ ПЕРЕГОВОРНІ КЛАСТЕРИ

У Європарламенті підготували першу доповідь про розширення ЄС щодо України після початку повномасштабного вторгнення РФ. Депутати ЄП закликають Україну до реформ та наполягають на відкритті переговорних кластерів.

Комітет у закордонних справах Європейського парламенту (ЄП) рекомендує Європейській Комісії відкрити переговорні кластери для якнайшвидшого просування заявки України на членство в Європейському Союзі за умови продовження нею імплементації правил ЄС і завершення реформ, які вона вже розпочала.

Така рекомендація міститься у звіті комітету щодо підготовки України до вступу в ЄС, схваленому у вівторок, 15 липня. Звіт підтримали 55 депутатів, тоді як 12 проголосували проти, а три утримались.

Європарламентарі привітали прогрес України та закликали український уряд зберігати темпи впровадження реформ.

Вони звернули увагу на те, що українська судова система залишається одним із найвразливіших до корупції та політичного втручання секторів. У цьому контексті євродепутати наголосили на важливості прозорих процесів відбору до судових та антикорупційних органів, що базуються на рекомендаціях незалежних експертів.

Вони також закликали Україну активізувати реформи верховенства права та державного управління, а також антикорупційні заходи, "оскільки прогрес у цих сферах є критично важливим не лише для членства в ЄС, але й для успішного відновлення та економічної довіри".

Зі свого боку членів ЄС у комітеті закликали працювати над збереженням найширшої міжнародної підтримки України, а також над пошуком мирного вирішення війни на основі міжнародного права та поваги до суверенітету і територіальної цілісності України. Депутати наголосили, що будь-яке мирне рішення мусить поважати волю українського народу та не має бути нав'язаним будь-яким іншим міжнародним актором.

Зокрема, у звіті висловлюється глибоке занепокоєння зміною позиції США щодо війни Росії проти України за президентства Дональда Трампа. У світлі цих подій депутати переконані, що держави-члени ЄС мають залишатися стратегічними союзниками України та повинні посилити свою лідерську роль в підтримці України.

Це включає підвищення ефективності та прискорення надання військової та фінансової допомоги Україні, а також збереження санкцій проти РФ для підриву російської воєнної машини. Депутати також закликали до посилення боротьби з ухиленням від санкцій та пришвидшення відмови від російських вуглеводневих продуктів в ЄС.

УРЯД УКРАЇНИ ПРИЗНАЧИВ НОВОГО МОВНОГО ОМБУДСМЕНА

Уповноваженою з захисту державної мови стала Олена Івановська - професорка кафедри фольклористики Київського національного

університету імені Тараса Шевченка.

Кабінет міністрів України на засіданні у вівторок, 15 липня, призначив уповноваженого з захисту державної мови - Олену Івановську.

Про це у соціальних мережах повідомив постійний представник Кабміну у Верховній Раді Тарас Мельничук.

Івановська - професорка кафедри фольклористики Київського національного університету (КНУ) імені Тараса Шевченка.

Її призначили за поданням уповноваженого Ради з прав людини Дмитра Лубінця.

2 липня уряд звільнив з посади мовного омбудсмена Тараса Кременя - у зв'язку з завершенням п'ятирічного терміну на посаді.

Крім Лубінця, кандидатури на посаду нового уповноваженого подавали міністерство культури та міністерство юстиції.

Вони пропонували кандидатури актора Олександра Завальського та історика Павла Полянського.

СПРАВА БОЛСОНАРУ: СУД НАКАЗАВ ЕКСПРЕЗИДЕНТУ БРАЗИЛІЇ НОСИТИ ЕЛЕКТРОННИЙ БРАСЛЕТ

Верховний суд вважає, що Жаір Болсонару докладав зусиль, щоб змусити президента США Дональда Трампа втрутитися в бразильське судочинство. На нього вдягнули електронний браслет і заборонили користуватися соцмережами.

Верховний суд Бразилії видав у п'ятницю, 18 липня, ордери на обшук і заборонні приписи проти колишнього президента Жаіра Болсонару. Поліція провела обшук в його будинку та надягла на нього, згідно з рішенням суду, електронний браслет стеження. Суддя Верховного суду Александре де Мораес, який послався на "конкретну можливість" втечі Болсонару з країни, заборонив експрезиденту користуватися соціальними мережами, контактувати з іноземними чиновниками та наближатися до посольств.

У своєму рішенні Мораес зазначив, що Болсонару докладав зусиль, щоб змусити "главу іноземної держави" втрутитися в бразильське судочинство, що суддя розцінив як зазіхання на національний суверенітет.

В інтерв'ю Reuters Болсонару заявив, що вважає судові рішення реакцією на критику президента США Дональда Трампа щодо його судового процесу. "Я відчуваю найвище приниження. Мені 70 років, я був президентом протягом чотирьох років", - сказав Болсонару про зобов'язання носити електронний браслет на нозі. Він заперечив будь-які плани покинути країну, але сказав, що зустрівся б із Трампом, якби мав доступ до паспорта, який поліція вилучила минулого року.

Болсонару звинувачують у підготовці державного перевороту з метою перешкодити Луїсу Інасіо Лулі да Сілві вступити на посаду президента після перемоги над ним. 8 січня 2023-го прихильники Болсонару штурмували Конгрес, Верховний суд і президентський палац у Бразилії невдовзі після вступу Лули на посаду. Як зауважує AFP, це нагадувало штурм Капітолію США прихильниками Трампа після того, як республіканець програв демократу Джо Байдену в 2020 році.

Останніми тижнями Трамп тиснув на Бразилію з вимогою припинити судову справу проти Болсонару, заявляючи, що той став жертвою "полювання на відьом". Минулого тижня він заявив, що запровадить 50-відсоткові мита на бразильські товари з 1 серпня, в листі, який починався з критики судового процесу над Болсонару. На відміну від тарифів, які Трамп запроваджує проти країн по всьому світу, заходи проти Бразилії були оголошені у відверто політичній площині, зауважує AFP.

Суддя Мораес у своєму рішенні щодо Болсонару зазначив, що мита, якими погрожував Трамп, спрямовані на створення серйозної економічної кризи в Бразилії з метою втручання в судову систему країни. Колегія з п'яти суддів Верховного суду підтримала його рішення.

Вирок у справі Болсонару також виноситиме колегія з п'яти суддів. Якщо його визнають винним, експрезиденту може загрожувати до 40 років ув'язнення.

ЄВРОПАРЛАМЕНТ: ШЛЯХ ГРУЗІЇ ДО ЄС ПРИЗУПИНЕНО ДО ПРОВЕДЕННЯ ЧЕСНИХ ВИБОРІВ

У Європарламенті заявили, що підтримують грузинський народ, проте не визнають нинішній уряд країни. Шлях країни до ЄС фактично призупинено до проведення чесних виборів, вказали у ЄП.

Грузія не зможе вступити до Європейського Союзу, доки її уряд не змінить свій авторитарний курс і не проведе чесні вибори. Про це йдеться у заяві Європарламенту, опублікованій на платформі X у суботу, 19 липня.

"Грузія не може вступити до ЄС, доки її уряд не змінить свій авторитарний курс. Європейський парламент підтримує грузинський народ. Парламент не визнає нинішній уряд Грузії та заявляє, що її

шлях до ЄС фактично призупинено до проведення чесних виборів", - йдеться у повідомленні.

Останню доповідь щодо Грузії Європарламент ухвалив 9 липня. Він не визнав легітимності нинішнього однопартійного парламенту та президента Грузії, назвавши її "державою, захопленою нелегітимним режимом "Грузинської мрії". Як йшлося у доповіді, явним поворотним пунктом до авторитаризму у Грузії стали парламентські вибори в Грузії в жовтні 2024 року. У ЄП заявили, що вони відкрили партії "Грузинська мрія" шлях до незаконного захоплення державних інститутів і усунення демократичних механізмів, просування репресивного законодавства, а також репресій проти політичних опонентів, журналістів і мирних демонстрантів.

Європарламентарі закликали провести у країні нові парламентські вибори, а також попросили керівництво ЄС негайно переглянути свою політику щодо Грузії, зокрема призупинити безвізовий режим.

Процес вступу Грузії до Європейського Союзу було де-факто зупинено у червні 2024 року, оскільки країна відступила від рекомендацій при наданні їй статусу кандидата. Йшлося, зокрема, про ухвалення скандального закону про "іноземних агентів" та щодо обмеження прав ЛГБТ.

СИРІЯ У ВЕРЕСНІ ПРОВЕДЕ ПЕРШІ ПІСЛЯ ПОВАЛЕННЯ АСАДА ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ

Парламентські вибори у Сирії, перші після повалення режиму Башара Асада, відбудуться 15-20 вересня. Сирійці оберуть дві третини парламентарів, решту 70 призначить президент.

У Сирії 15-20 вересня відбудуться позачергові вибори до Народної ради (Меджліс аш-Шааб) - місцевого парламенту. Про це в неділю, 27 липня, повідомило сирійське державне інформаційне агентство Sana з посиланням на голову виборчої комісії країни Мохаммада Таха аль-Ахмада.

Напередодні аль-Ахмад представив плани щодо проведення виборів президенту Сирії в перехідний період Ахмеду аш-Шараа. За словами аль-Ахмада, після підписання президентом указу протягом трьох тижнів у Сирії буде сформовано виборчі органи. Після цього кандидати зможуть подати відповідні заявки й провести дебати.

Згідно з планом, Народна рада республіки включатиме 210 парламентарів. При цьому лише дві третини з них будуть обрані за підсумками голосування громадян - решту 70 призначить президент країни.

Під час перехідного періоду парламент відповідатиме за формування нового законодавства Сирії й сприятиме створенню постійної конституції країни.

У березні аш-Шараа підписав конституційну декларацію на перехідний період. Згідно з нею, строк повноважень тимчасового парламенту спочатку становитиме три роки, після чого орган може бути переобраний. При цьому у Народної ради буде право відсторонити главу держави або обмежити його повноваження. Водночас документ передбачає, що на початковому етапі вища виконавча влада буде здійснюватися лише президентом.

Турецька медіакомпанія TRT зазначає, що ще у грудні 2024 року аш-Шараа припускав, що парламентські вибори в Сирії можна буде провести лише через кілька років. Він пояснював це тим, що для виборів потрібно провести перепис населення в країні й підготувати нову конституцію.

Телеканал припускає, що влада Сирії могла змінити свою позицію у зв'язку з послабленням санкційного тиску з боку США й Європейського Союзу.

ЄС скасував частину санкцій проти Сирії в лютому та травні 2025 року, а наприкінці червня це зробив Вашингтон. На початку липня США виключили ісламістське угруповання "Хайят Тахрір аш-Шам" (ХТШ), яке очолює аш-Шараа, зі списку терористичних організацій.

ЯК УКРАЇНА ВТРАЧАЄ МІЛЬЯРДИ ВІД ЄС ЧЕРЕЗ ГАЛЬМУВАННЯ РЕФОРМ

Україна може лишитися без фінансової допомоги ЄС через ігнорування своїх зобов'язань проводити реформи. Чому в української влади виникли проблеми з виконанням свого домашнього завдання?

Україна на рівному місці втрачає кошти міжнародної допомоги через невиконання реформ, обіцяних Євросоюзу. Європейська комісія вже завила, що черговий транш фінансової допомоги у рамках механізму Ukraine Facility, буде наданий Україні у меншому обсязі, ніж планувалося, оскільки українська влада не виконала три з 16 реформ. "Комісія оцінила 13 реформ як виконані та пропонує Раді ЄС здійснити виплату Україні в розмірі 3,05 мільярда євро як четвертий транш у межах Ukraine Facility для України", - повідомив на бри-

фінгу у п'ятницю, 25 липня, речник Європейської комісії Гійома Мерсьє.

Таким чином Україна може недоотримати від 1,2 до 1,5 мільярда євро, і це лише за реформи, які українська влада не виконала у першому кварталі цього року, пояснює провідна експертка Інституту економічних досліджень та політичних консультацій Олександра Бетлій. "І в другому кварталі буде десь така сама цифра недоотриманих коштів, це як мінімум. Оскільки у другому кварталі Україна не виконала ще більше індикаторів по реформам - половина з них лишається невиконаними", - зазначила Бетлій у розмові з DW.

Недоотримання коштів механізму Ukraine Facility обумовлене тим, що у першому кварталі Україна мала збільшити кадровий склад Вищого антикорупційного суду, зробити все, аби набрав чинності законом щодо реформування Агентства з розшуку та менеджменту активів (АРМА) та законодавство щодо реформування територіальної організації виконавчої влади. Але цього не сталося.

"Українська влада розслабилася. Складається таке відчуття, що уряд має на цей рік достатньо фінансування і відповідно міркує, навіщо тоді напружуватися: Європа в будь-якому разі буде нас фінансувати, тому що ми захищаємо її від Росії. Тут є питання і до уряду, і до Верховної Ради, яка не голосує за важливе законодавство і до президента, який вчасно не підписує ухвалені закони", - прокоментував DW виконавчий директор Центру економічної стратегії Гліб Вишлінський.

Після заяви Єврокомісії, що Україна отримає лише частину траншу за програмою Ukraine Facility, бо виконала не всі реформи президент України Володимир Зеленський терміново на вихідних підписав закон про реформу АРМА і фактоpинг та поінформував президентку Європейської комісії Урсулу фон дер Ляєн, що Україна продовжує реалізацію необхідних реформ для отримання фінансової допомоги в межах механізму Ukraine Facility. "Урсула (фон дер Ляєн - ред.) відзначила прогрес у виконанні відповідних індикаторів", - запевнив Зеленський у своєму дописі у Telegram.

Почали виправдовуватися і депутати. Народна депутатка з фракції "Слуга народу", голова комітету з організації державної влади Олена Шуляк зазначила, що Верховна Рада була готова ухвалити законопроєкт реформування територіальної організації виконавчої влади, втім до нього було подано більше трьох тисяч правок і депутати не змогли подолати "законодавчий спам".

"Така свідома чи несвідома гра з правками несе серйозну загрозу, бо може затягнути процес так, що наша країна банально не отримає кошти на відновлення в рамках Ukraine Facility. В такі надскладні часи політикам та представникам влади різного рівня варто бути на одному боці - боці народу України. І не створювати штучні перепони, результати яких будуть плачевними для всієї країни", - написала Шуляк у Facebook.

Ukraine Facility - це механізм підтримки України з боку ЄС, який був започаткований у лютому 2024 року. Він передбачає надання Україні фінансової допомоги обсягом 50 мільярдів євро на чотири роки та подібний до Механізму відновлення та стійкості (Recovery and Resilience Facility), який використовується для фінансової підтримки країн-членів Євросоюзу. Фінансова підтримка за такими програмами надається відповідно до схваленого плану дій, де прописаний конкретний перелік заходів та реформ, спрямованих на зміцнення економіки та макроекономічну стійкість.

Торік український уряд ухвалив "План України на 2024-2027" роки для виконання умов отримання допомоги Ukraine Facility. Там йдеться про європейські підходи до реформи державного управління, до боротьби з корупцією, до економічних і секторальних реформ у різних галузях: від енергетики до аграрної сфери тощо. Україна щокварталу має звітувати за виконання індикаторів по реформам, які країна зобов'язалася виконати перед ЄС. Після кожного звіту та перевірки виконаних індикаторів Євросоюз надає Україні фінансовий транш.

"Торік цей механізм добре працював: щоквартально уряд дуже швидко подавав звіт в Єврокомісію, вона його розглядала і оперативно виділяла Україні кошти. Цього року за перший квартал Україна не виконали кілька індикаторів. І знову таки ми ризикуємо по другому кварталу отримати менше, це факт, бо там не виконано багато індикаторів"", - констатує Олександра Бетлій.

Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, що його представляє Бетлій, разом з іншими провідними аналітичними центрами об'єдналися у консорціум RRR4U (Resilience, Reconstruction and Relief for Ukraine), аби моніторити виконання "Плану України" в межах Ukraine Facility. Їхній аналіз засвідчує, що з 11 індикаторів за другий квартал цього року п'ять індикаторів теж залишилися не виконаними. Переважно йдеться про гальмування в ухваленні антикорупційного законодавства та реформуванні судової системи.

Як констатують аналітики, так і не набрало чинності законодавство про перегляд декларацій доброчесності суддів та процедури їх перевірки та закон щодо цифровізацію виконавчого провадження, не ухвалено законодавство про профе-

сійну освіту, не оприлюднено пакет інвестиційних проєктів з видобутку критичної сировини, не запущені міжнародні конкурсів на укладення угод про розподіл продукції.

"Є індикатори для виконання яких потрібна політична воля, а є доволі технічні індикатори, які пов'язані з конкретною діяльністю тих чи інших урядових агентств, міністерств. Ми зараз можемо констатувати, що у нас є проблеми і з політичною волею, і з тим, щоб вирішити навіть суто технічні питання. Ми або не виконуємо, або виконуємо невчасно. Відповідно, це впливає на міжнародне фінансування", - каже економіст Центру економічної стратегії Максим Самойлюк.

Експерти попереджають, що за результатами роботи української влади за третій та четвертий квартал Україна може взагалі не отримати грошей від європейців. "Наприклад, по третьому кварталі в нас є індикатор зі скасування мораторію на дію закону по державній допомозі. Депутати вже говорять, що це нереалістично зробити. В четвертому кварталі там два складних індикатора, зокрема - це законопроєкт про реформу "Укрзалізниці" та скасування мораторію на підвищення житлово-комунальних тарифів", - зауважує Олександра Бетлій.

На думку оглядачів, урядовцям слід поліпшити координацію та комунікацію між всіма гілками влади, аби забезпечити виконання індикаторів для отримання фінансування в межах механізму Ukraine Facility або просити Єврокомісію відтермінувати виконання окремих реформ, втім навряд чи вона на це піде після останніх подій з блискавичного ухвалення закону, що обмежує незалежності НАБУ та САП.

"Сподіваємося, що реакція ЄС з обмеженням фінансування трішки протверезить українську владу, що грошей недостатньо і будуть затримки, бо по Ukraine Facility, який, з одного боку, хоч і дає можливість з затримкою виконати, з іншого боку - якщо сильно затягнеш, то гроші згорять", - попереджає Гліб Вишлінський. Експерт звертає увагу й на іміджеві втрати України. "Такий підхід до міжнародної допомоги формує сприйняття України як країни, яка свою домашню роботу не робить, але хоче щоб фінансова допомога надходила вчасно. А так не буває", - зазначає виконавчий директор Центру економічної стратегії.

ВЕРХОВНА РАДА БЕЗ ТРАНСЛЯЦІЇ ЗАСІДАНЬ: НАСКІЛЬКИ ЦЕ ВИПРАВДАНО?

Робота Верховної Ради утаємничена вже майже три роки: закриті засідання, обмежений доступ журналістів, відсутність зворотного зв'язку з депутатами. До яких наслідків призвела така непрозорість і чи виправдана вона?

У вересні 2022 року депутати Верховної Ради проголосували за заборону транслювати засідання парламенту на час воєнного стану в Україні. В пояснювальній записці до проголосованої тоді постанови зазначалося, що це потрібно "в інтересах національної безпеки та з метою забезпечення заходів безпеки Верховної Ради".

Через майже три роки від депутатів вимагають поновити трансляцію. Майже сотня українських медіа, правозахисних, антикорупційних та інших громадських організацій підписали звернення до керівництва Ради з вимогою відновити онлайн-трансляцію пленарних засідань на телеканалі "Рада" та завчасну публікацію порядків денних цих засідань. Зокрема вони вважають за необхідне провести трансляцію засідання парламенту, на якому розглядатиметься законопроєкт, спрямований на відновлення незалежності Національного антикорупційного бюро (НАБУ) і Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП). Розгляд цього питання заплановано на 31 липня.

"Ці рішення мають фундаментальне значення для антикорупційної реформи, міжнародної довіри до України та європейської інтеграції. Саме тому суспільство повинно мати змогу в режимі реального часу бачити, як голосують народні депутати та яку позицію озвучують публічно", - йдеться в заяві. Підписанти зауважують, що прозорість ухвалення рішень - "основа довіри парламенту", а його закритість "лише підсилює підозри щодо залаштункових домовленостей і дискредитує інституції".

"Частина обмежень у роботі Ради, запроваджених у 2022, була виправданою, - вважає лідерка руху

"Чесно" Віта Думанська. - Проте зараз ми вже четвертий рік живемо в цьому режимі, і ті запобіжники, які парламент виставив для власної безпеки, вже не працюють".

За її словами, кілька народних обранців зі своїх смартфонів ведуть пряму трансляцію засідання парламенту в соцмережах. Втім, подана таким чином суспільно важлива інформація має суб'єктивний вплив та політичне забарвлення, додає вона. "Низка депутатів заробляють політичні дивіденди, будують свою медіавпізнаваність на основі монополізованої інформації з сесійної зали. Тому треба повернути трансляцію, і зараз найвищий час для цього, бо ця закритість приносить суттєву шкоду суспільству, як ми побачили під час голосування за законопроєкт, що обмежив незалежність НАБУ і САП", - вважає Думанська.

Окрім відсутності трансляцій з сесійної зали та погоджувальних рад, депутати обмежили і зворотний зв'язок зі своїми виборцями. Це засвідчило дослідження руху "Чесно" про те, як народні депутати ведуть комунікацію з громадянами під час повномасштабної війни. За даними аналізу, деякі депутати досі не забезпечили доступного зворотного зв'язку з виборцями: їхні офіційні скриньки переповнені, через що листи від громадян не надходять, або взагалі не працюють. Частина нардепів також ігнорує звернення або видаляє їх.

"Ми вирішили перевірити, як народні обранці реагують на звернення громадян через офіційну поштову скриньку, вказану у профілях нардепів, і надіслали всім депутатам листи-звернення про те, які звернення від громадян вони отримували у 2024 році, оформлені відповідно до вимог закону. З 401 депутата лише 110 надали нам відповідь, 276 народних обранців, тобто 61,5 відсотка, взагалі не відреагували", - констатує парламентська аналітикиня руху "Чесно" Софія Лазарова.

Здебільшого депутати комунікують зі своїми виборцями через соцмережі, вказано в дослідженні. Утім, вся ця комунікація в основному одностороння. Політики публікують там прямі ефіри з сесійної зали, розповідають про свою депутатську діяльність і зареєстровані закони, а також діляться записами виступів та часом розповідають про особисте.

"Суспільство має знати, чим займається парламент. TikTok, YouTube, Telegram - це лише додаткові інструменти. Але першоджерелом інформації про роботу парламенту повинні залишатися офіційні ресурси Верховної Ради та незалежні медіа", - наголошує Віта Думанська.

Але і з цим є проблема. Представники медіа теж мають обмежений доступ до Верховної Ради. Хоч у травні 2024 року голова Ради Руслан Стефанчук підписав розпорядження про допуск журналістів до парламенту, а на початку 2025 року депутати проголосували за допуск журналістів та громадськості до засідань парламентських комітетів, повноцінно працювати в Раді представники ЗМІ донині не можуть. "Я не можу це назвати повноцінним відновленням доступу, бо в ньому немає сенсу. Адже журналісти, по суті, позбавлені можливості безпосередньо працювати в парламенті, лише окремі допущені дивляться засідання Ради в окремій закритій кімнаті, а не в ложі преси. Якщо вже відібрали 30 перевірених журналістів, то час дозволити їм повноцінно робити свою роботу", - прокоментувала DW виконавча директорка Інституту масової інформації (ІМІ) Оксана Романюк.*

За її словами, у суспільстві зростає недовіра й неповага до парламенту, що є серйозним негативним чинником під час війни. Також через закритість зростає кількість дезінформації, додає Романюк. "Оскільки парламент закритий, депутати відчувають відносну безпеку, розслабились і забули, що Україна є парламентсько-президентською республікою і що на них лежить величезна відповідальність та підзвітність перед суспільством", - зазначає виконавча директорка ІМІ. Адже зараз, за її словами, суспільство дізнається про роботу парламенту з "викривленим фокусом" через соцмережі окремих нардепів або з офіційного сайту Верховної Ради, де з великим запізненням публікуються стенограми засідань та ухвалені документи.

Задля поновлення довіри до роботи Верховної Ради 32 депутати створили міжфракційне об'єднання "Відкритий парламент України". "Зараз ми готуємо зміни до постанови щодо інформування громадян про роботу Верховної Ради під час воєнного стану. Ми змінюємо підходи таким чином, щоб засідання за замовчуванням були відкриті, і для проведення саме закритих засідань потрібне було б окреме рішення Верховної Ради", - сказав в коментарі DW народний депутат з фракції "Голос", голова комітету з питань свободи слова Ярослав Юрчишин.

За його словами, зараз ситуація протилежна - всі засідання по замовчуванню закриті, і лише в окремих випадках парламентський телеканал "Рада" після погодження з керівником апарату Верховної Ради вирішує, транслювати їх чи ні. Також він виступає за те, аби голосування за законопроєкти, які мають повернути незалежність НАБУ та САП, відбувалося під пильним суспільним контролем. "Згідно з постановою про особливості інформування про роботу Верховної Ради під час воєнного стану, закритість не є обов'язковою, а залежить від вибору. Телеканал "Рада", як це не дивно, може як проводити трансляції, так

і не проводити їх. Тому для трансляції засідання у четвер достатньо рішення керівництва каналу "Рада", погодженого з керівником апарату. Жодних додаткових рішень Ради не потрібно", - сказав Юрчишин. Він наголосив, що міжфракційне об'єднання "Відкритий парламент України" через "м'яку силу" домагатиметься прозорості та відкритості у роботи парламенту.

*Після публікації статті до редакції DW звернувся Апарат Верховної Ради й висловив свою незгоду з критикою організації роботи журналістів у парламенті. DW публікує надане редакції звернення Апарату ВР, а також фотографії, які ілюструють роботу представників медіа в стінах Верховної Ради:

"Матеріал DW порушує важливу тему - відкритість українського парламенту в умовах війни. Попри постійні обстріли, Верховна Рада не припиняла роботи з 24 лютого 2022 року і залишається відкритою для суспільства та медіа.

З травня 2024 року журналісти знову мають доступ до будівлі парламенту. Це сталося після зустрічей та обговорення з представниками медіа, за результатами яких Голова ВРУ видав відповідне розпорядження. Організація «Репортери без кордонів» назвала це «значним поступом» у сфері свободи слова під час війни.

Журналісти працюють у пресцентрі парламенту, де забезпечено пряму трансляцію засідань, беруть участь у брифінгах і безпосередньо спілкуються з депутатами. Твердження про те, що вони «позбавлені можливості працювати в парламенті та дивляться засідання в закритій кімнаті», не відповідає дійсності. Усі акредитовані журналісти застраховані. Апарат ВРУ забезпечив відповідні гарантії — як свідчення поваги до їхньої професії і усвідомлення ризиків, з якими стикаються представники медіа під час роботи. Кількість медіа в будівлі обмежена лише через відсутність бомбосховища та місць в укритті. Це не обмеження свободи слова, а турбота про безпеку людей.

Телеканал «Рада» щодня транслює брифінги, публікує новини та відеозаписи засідань. Керівництво Апарату ВРУ не втручається в його редакційну політику. Інформація про те, що «засідання за замовчуванням закриті», є неправдивою. Запис кожного засідання публікується на платформах парламентського каналу та в ефірі телемарафону.

Навіть під час війни Верховна Рада демонструє відкритість і відповідальність. Робота пресцентру, доступ журналістів до будівлі та постійна комунікація з медіа підтверджують, що принципи прозорості залишаються незмінними для українського парламенту."

У ЄВРОКОМІСІЇ ВІТАЮТЬ НОВИЙ ЗАКОН ЩОДО НАБУ, АЛЕ ОЧІКУЮТЬ ПРОДОВЖЕННЯ РЕФОРМ

Новий закон щодо НАБУ та САП відновлює ключові гарантії незалежності цих антикорупційних органів, проте вступ України до ЄС вимагає нових зусиль для продовження боротьби з корупцією, заявив речник Єврокомісії.

Законопроєкт No13533 щодо Національного антикорупційного бюро (НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), який Верховна Рада України ухвалила 31 серпня, "вирішує ключові проблеми незалежності" цих органів, проте його текст потребує детальнішого аналізу. Про це у четвер Брюсселі заявив речник Єврокомісії Гійом Мерсьє під час брифінгу для журналістів. "Верховна Рада відновила ключові гарантії, що забезпечують незалежність антикорупційних органів і, на нашу думку, новий закон вирішує ключові проблеми незалежності НАБУ та САП. Однак нам потрібно буде перевірити остаточний текст, оскільки він щойно був ухвалений", - заявив Мерсьє.

Він нагадав, що упродовж тижня, який минув після ухвалення законопроєкту, що підпорядкував антикорупційні органи генпрокурору, європейські інституції перебували у тісному контакті з українською владою, "аби виправити ситуацію". "Наші меседжі весь цей час були дуже чіткими: Україна повинна зберегти незалежні антикорупційні органи, які є наріжними каменями верховенства права в Україні", - сказав речник Єврокомісії.

Мерсьє також наголосив, що голосування, на якому депутати підтримали повернення незалежності НАБУ та САП, - "це не завершення процесу", оскільки вступ України до ЄС "вимагатиме постійних зусиль для гарантування сильної здатності боротися з корупцією та поважати верховенство права". "Ми очікуємо, що Україна швидко виконає ці зобов'язання та зробить рішучі кроки у сфері верховенства права. Ми також продовжуємо уважно стежити за ситуацією та залишаємося готовими підтримати Україну в цьому процесі", - запевнив представник Єврокомісії.

Він також наголосив, що Євросоюз "не має планів заморозити кошти" для фінансової допомоги України через ситуацію, котра виникла довкола законну щодо НАБУ та САП, як це напередодні повідомляла низка ЗМІ. Проте він ще раз зауважив, що Київ має гарантувати незалежність антикорупційних органів і впроваджувати реформи,

необхідні для дотримання правовладдя. "Це вимагає справжніх зусиль та відданості. І ми розуміємо, що ці реформи можуть бути складними, але це єдиний шлях вперед", - сказав Мерсьє.

Серед реформ, де Єврокомісія очікує від України прогресу "у короткостроковій перспективі" - "швидке призначення" очільника Бюро економічної безпеки України , "відновлення міжнародних експертів у Вищій кваліфікаційній комісії суддів" та призначення чотирьох міжнародних суддів до Конституційного Суду. Окрім того, Україна має "відхилити проблемний проєкт змін до Кримінального кодексу та прийняти Закон про Адміністративний суд". "Тож досягнення прогресу на всіх цих фронтах у різних сферах верховенства права є справді важливими кроками для нас", - заявив речник.

ПРЕЗИДЕНТ ЛИТВИ ПРИЙНЯВ ВІДСТАВКУ УРЯДУ

Гітанас Науседа прийняв відставку уряду Гінтаутаса Палуцкаса. Раніше прем'єр Литви опинився в епіцентрі корупційного скандалу.

Президент Литви Гітанас Науседа в понеділок, 4 серпня, прийняв відставку уряду Гінтаутаса Палуцкаса, передає місцева агенція BNS. Тимчасовий уряд очолить міністр фінансів Рімантас Шаджюс.

Після відставки уряду Палуцкаса Науседа має не більше 15 днів, щоб подати на розгляд Сейму кандидатуру на посаду постійного прем'єр-міністра.

Зазначимо, що Палуцкас обіймав посаду прем'єра Литви з 21 листопада 2024 року.

Палуцкас оголосив своє рішення подати у відставку 31 липня у відповідь на звинувачення у сумнівних бізнес-угодах та конфлікті інтересів, пише dpa. Крім того, він склав повноваження голови Соціал-демократичної партії Литви (LSDP).

Згідно з даними журналістського розслідування, компанія Garnis, заснована Палуцкасом і його партнером, отримала пільговий кредит у розмірі 200 тисяч євро вже після його призначення прем'єром, пише LRT. Є також дані про неповернені кредити його іншої фірми Sagerta і сумнівні угоди з бізнесменом Дарюсом Вілчинскасом.

Крім того, журналісти з'ясували, що в 2012 році кіпрська фірма продала Палуцкасу квартиру в центрі Вільнюса за заниженою ціною, коли той працював у мерії.

А компанія Dankora, пов'язана з родиною Палуцкаса, отримала європейську допомогу, більшу частину якої витратила на закупівлі у його ж компанії.

Розслідування спричинило масові протести та вимоги про відставку Палуцкаса, зазначає dpa. Сам політик назвав звинувачення "навмисними атаками з боку політичних опонентів".

БІЖЕНЦІ В НІМЕЧЧИНІ: СУД ЄС НА ЗАВАДІ ПЛАНАМ УРЯДУ МЕРЦА

Рішення Суду ЄС може мати наслідки для біженців у Німеччині, бо стосується політики надання притулку в країні. У центрі суперечки - список так званих "безпечних країн походження". Втікачів від війни РФ це не стосується.

У німецькому та європейському законодавстві про надання притулку ключове значення має визначення "безпечні треті країни". Якщо країну внесено, скажімо, федеральним урядом Німеччини до списку "безпечних", то біженці з цієї країни мають лише примарні шанси отримати притулок.

Політики у Берліні ламають голову, як реагувати на ухвалене на початку серпня рішення Суду Європейського Союзу у Люксембурзі щодо процедури визначення, які країни можна вважати безпечними. Згідно з цим рішенням, країни ЄС можуть самостійно визначати, які треті країни вони вважають безпечними. Однак усі джерела інформації, на які уряди спираються у своїй оцінці, мають бути оприлюднені. Ще однією умовою для визнання країни безпечною має бути безпека всього її населення, а не окремих груп. Це означає, що не має бути жодних політичних переслідувань, а також етнічної, релігійної чи статевої дискримінації.

Ідеться саме про тих, хто подає заявку і чекають рішення щодо притулку, тобто ще не має жодного легального статусу в Німеччині. Втікачів від російської війни в Україні це не стосується, бо для них (і тільки для них) діє спеціальне правило, за яким вони автоматично отримують тимчасовий захист на певний час. На даний момент - до березня 2026 року.

До Суду ЄС позивалися двоє чоловіків з Бангладеш, чиї заяви про надання притулку були відхилені Італією. Їхню країну походження уряд у Римі вважає безпечною. Біженців, що згодом позивалися, було видворено до табору в Албанії. Італія уклала угоду з цією країною про можливість видворяти туди шукачів притулку на період розгляду їхніх заяв.

Німеччина також веде список так званих "безпечних третіх країн".

Наразі до нього входять вісім європейських країн поза межами ЄС та дві країни Африки.

Коаліційна угода між ХДС/ХСС та СДПН передбачає розширення списку безпечних країн. У політичних колах у цьому контексті називають такі країни як Алжир, Індія, Марокко та Туніс. "Ми постійно переглядаємо відповідну класифікацію додаткових безпечних країн походження. Такими будуть визнані, зокрема, країни, вихідці з яких протягом щонайменше п'яти років отримували статус біженця у менш як п'яти відсотків випадків з числа всіх, хто подавав клопотання", - йдеться у документі.

Рішення Європейського суду може ускладнити реалізацію планів, сформульованих у коаліційній угоді. У міністерстві внутрішніх справ, яке відповідає за політику надання притулку в Німеччині, поки що не стали коментувати рішення, а натомість повідомили, що спершу мають його проаналізувати. Тим не менше, уряд не відмовляється від планів реформувати процедуру визначення безпечних країн. Зараз до цього процесу залучені Бундестаг та палата 16 федеральних земель - Бундесрат. Згідно з планами коаліції, у майбутньому безпечні треті країни мають визначатися лише урядом.

Коаліція в Берліні вже представила відповідний законопроєкт, голосування за який заплановане на початку нової сесії після літніх парламентських канікул. Перші дебати відбулися у липні. Міністр внутрішніх справ Німеччини Александер Добріндт (Alexander Dobrindt) скористався нагодою висловити невдоволення низькою кількістю депортацій біженців, яким було відмовлено в притулку: "Наше завдання зараз - зняти завади для ефективного стримування нелегальної міграції", - наголосив Добріндт.

Політик від ХСС мав на увазі той факт, що, згідно з чинним законодавством, особи, які мають залишити країну, повинні отримати юридичну допомогу, перш ніж їхня запланована депортація може бути здійснена. Це положення повинні скасувати. Добріндт також сподівається, що це призведе до швидших депортацій до країн, які вже внесені до списку безпечних.

У Європейському Союзі розглядається можливість створення спільних центрів для повернення шукачів притулку, яким було відмовлено у захисті. Міністри внутрішніх справ країн-членів ЄС обговорили це питання на своїй зустрічі в Копенгагені у липні.

Добріндт підтримує цю ідею: оскільки окремим державам-членам важко укладати відповідні угоди з третіми країнами, коаліція з кількох країн ЄС могла б мати сенс. Кілька держав вже мають конкретні плани, каже міністр. "Я не хочу виключати цього і для Німеччини", - додав він.

Німецький міністр внутрішніх справ сподівається, що запланована реформа чітко дасть зрозуміти: "Ті, хто приїжджає з безпечної країни походження, має лишатися вдома. Тим, хто не зможе залишитися (в ЄС. - Ред.), взагалі не варто приїжджати".

Після рішення Європейського суду частина опозиції у німецькому Бундестазі сподівається, що федеральний уряд буде змушений змінити свій курс щодо політики надання притулку. "Рішення Європейського суду щодо безпечних країн походження є великим успіхом для дотримання прав людини та права на притулок у Європі", - каже депутатка від партії Зелених Філіз Полат (Filiz Polat). На її думку, рішення суду перекреслює плани уряду поповнювати список безпечних країн декретом без погодження з Бундестагом і Бундесратом.

Клара Бюнґер (Clara Bünger) з Лівої партії закликає правлячу коаліцію докорінно переглянути список безпечних країн походження. "Грузію та Молдову слід негайно виключити з цього списку", - каже депутатка. На користь її аргументів свідчить, зокрема, рішення Адміністративного суду Берліна. У березні 2025 року суд поставив під сумнів відповідність класифікації Грузії як безпечної країни походження європейському законодавству.

Причиною була названа важка ситуація з правами людини в окупованих Абхазії та Південній Осетії. Натомість, зокрема, Чехія вважає безпечними лише деякі частини Молдови, оскільки Придністров'я контролюється Росією.

Бюнґер привітала рішення Європейського суду корисним: "Рішення також є негативною оцінкою планів німецького уряду класифікувати інші країни, такі як Туніс та Алжир, як безпечні".

Зокрема, в обох північноафриканських державах одностатеві сексуальні стосунки караються законом. Це порушує центральний критерій рішення Європейського суду: у країнах, оголошених безпечними третіми країнами, має бути гарантована безпека всього населення.

"АЛЬТЕРНАТИВУ ДЛЯ НІМЕЧЧИНИ" У БРАНДЕНБУРЗІ ОФІЦІЙНО ВИЗНАЛИ ПРАВОЕКСТРЕМІСТСЬКОЮ

За оцінкою відомства з охорони конституції, АдН у Бранденбурзі сповідує ектнокультурну концепцію, яка виключає та дискримінує різноманітність.

Земельне відомство з охорони конституції Бранденбургу оприлюднило у четвер, 14 серпня, 140-сторінковий звіт, згідно з яким регіональний осередок ультраправої партії "Альтернатива для Німеччини" (АдН) офіційно класифіковано як "підтверджену правоекстремістську організацію".

У документі йдеться, що антиконституційні заяви та поведінка визначають загальний характер регіонального відділення АдН. Керівник відомства Вільфрід Петерс (Wilfried Peters) заявив, що бранденбурзька АдН сповідує етнокультурну концепцію народу, яка виключає та дискримінує людей, передає dpa.

Серед іншого, у звіті робиться висновок, що регіональний осередок АдН представляє ксенофобські та расистські позиції, які порушують людську гідність, водночас загрожуючи демократичному порядку та його інституціям.

Крім того, за даними відомства, ключові представники регіонального відділення партії ставлять під сумнів легітимність конституційних процедур і рішень таким чином, що це спрямоване "на загальне зневаження політичної системи Федеративної Республіки Німеччина". А у дебатах про міграцію партія свідомо використовує "апокаліптичні сценарії жаху", щоб розпалювати страхи та посилювати соціальну напругу.

Відомство спостерігало за бранденбурзьким осередком з 2020 року, коли йому було надано статус "імовірно правоекстремістської організації". Відтоді, за словами посадовців, випадки порушення принципів демократії та верховенства права лише почастішали, а зв'язки з іншими правоекстремістськими структурами - посилилися.

Як стверджується у доповіді, у внутрішніх дискусіях у бранденбурзькому відділенні партії активісти виходять далеко за межі офіційних позицій федеральної виконавчої ради АдН. Антиконституційні дії та заяви однопартійців "практично без винятку не зустрічали опору" в АдН Бранденбургу. Більше того, керівництво земельного відділення партії "останнім часом саме просувало їх у впізнаваній манері".

У керівництві самої партії в Бранденбурзі назвали оцінку необґрунтованою, а відомство з охорони конституції "загрозою для демократії".

Бранденбурзька АдН стала вже четвертим регіональним відділенням партії, визнаним правоекстремістським - після осередків у Тюрингії, Саксонії та Саксонії-Ангальт. На федеральному рівні в Соціал-демократичній партії Німеччини (СДПН), "Зелених" та у Лівій партії виступають за заборону "Альтернативи для Німеччини", проте у консервативному блоці ХДС/ХСС зі скепсисом ставляться до цієї ініціативи.

АНТИУРЯДОВІ ПРОТЕСТИ У СЕРБІЇ НЕ ВЩУХАЮТЬ КІЛЬКА ДІБ ПОСПІЛЬ

У Валево на протест вийшли тисячі людей, там спробували підпалити офіс партії президента Вучича. Поліція застосувала сльозогінний газ, є затримані.

У Сербії кілька діб триває чергова хвиля антиурядових протестів. Ввечері суботи, 17 серпня, тисячі людей протестували у Валево - приблизно за 100 км на південний захід від Белграда - проти президента країни Александара Вучича. Невелика група молодих людей з масками та хустками на обличчях закидала смолоскипами офіс Сербської прогресивної партії у місті.

Правоохоронці застосували сльозогінний газ та атакували демонстрантів, які, скандуючи антиурядові гасла, кидали в них пляшки, каміння та сигнальні ракети. У Валево затримані 18 людей, повідомив міністр внутрішніх справ Івіца Дачич.

Аналогічні сутички сталися і в Белграді, де поліція застосувала сльозогінний газ проти демонстрантів, які підпалили контейнери для сміття. Даних про постраждалих та затриманих у Белграді на момент публікації немає.

За підсумками протестів напередодні, які теж супроводжувалися сутичками противників Вучича з його прихильниками, у 30 містах поранені не менше 42 поліцейських, 26 з них - у Белграді, затримано 37 учасників акцій протесту, заявив глава МВС.

Чергову хвилю протестів, які тривають уже дев'ять місяців і вважаються найбільшими в Сербії з

1996 року, спричинила трагедія 1 листопада 2024 року, коли в Новому Саді обвалився бетонний навіс на нещодавно відремонтованому залізничному вокзалі, забравши життя 16 людей віком від шести до 74 років.

Демонстранти звинувачують владу в корупції, недбалості, порушенні норм безпеки під час будівництва та кумівстві.

На тлі протестів у відставку пішов прем'єр-міністр Мілош Вучевич, а в січні затримали колишнього міністра будівництва Горана Весича та 12 осіб, пов'язаних із реконструкцією вокзалу. У березні парламент затвердив нового прем'єра - професора медицини Джуро Мацута, запропонованого Вучичем.

УРЯД ПРОПОНУЄ РАДІ ЗАПРОВАДИТИ КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕЗАКОННИЙ ВИЇЗД З УКРАЇНИ

На порушників правил перетину кордону чекають штрафи до 170 тисяч грн або до 3 років ув'язнення, а за перевищення строку перебування за кордоном - до 5 років.

Кабінет Міністрів України, за ініціативи прем'єр-міністерки Юлії Свириденко, подав до Верховної Ради законопроєкт No13673, покликаний посилити відповідальність за незаконний перетин державного кордону в умовах воєнного стану. Наразі такі дії караються лише адміністративними штрафами, які, як йдеться у пояснювальній записці до документу, не мають достатнього стримувального ефекту. Законопроєкт зареєстрований на сайті українського парламенту і датований 21 серпня.

"Якщо у 2021 році прикордонниками зафіксовано трохи більше 3 тисяч незаконних перетинань державного кордону України, то у 2022 році таких правопорушень стало більше, ніж удвічі, у 2023 році їх майже 10 тисяч, у 2024 році їх понад 20 тисяч, а в першому кварталі поточного року затримано майже 4 678 військовозобов'язаних осіб (призовників, резервістів), що на 10 відсотків більше ніж за аналогічний період минулого року", - говориться у пояснювальній записці.

Так, законопроєкт пропонує внести зміни до Кримінального кодексу України, зокрема до статті 332-2, запровадивши кримінальну відповідальність за незаконний перетин кордону в умовах воєнного стану. Покарання передбачають:

- штраф від 119 тисяч до 170 тисяч грн або позбавлення волі до 3 років за спробу незаконного виїзду поза пунктами пропуску чи за підробленими документами;
- штраф від 34 тисяч до 51 тисяч грн або ув'язнення від 3 до 5 років для призовників, військовозобов'язаних чи резервістів, які перевищили дозволений термін перебування за кордоном під час воєнного стану;
- штраф від 17 тисяч до 85 тисяч грн або обмеження чи позбавлення волі до 3 років за умисне пошкодження прикордонної інфраструктури.

Водночас документ передбачає механізм звільнення від відповідальності для тих громадян, які добровільно повернуться в Україну протягом трьох місяців з моменту перетину кордону, та повідомлять правоохоронні органи про вчинене правопорушення до повідомлення їй про підозру. Те саме стосується тих, хто порушив дозволений строк перебування за кордоном не більше ніж на місяць. Це положення спрямоване на стимулювання повернення військовозобов'язаних на батьківщину.

СИБІГА: ЛАВРОВ НЕ МАЄ ПРАВА ГОВОРИТИ ПРО ЛЕГІТИМНІСТЬ

"Немає нічого більш абсурдного, ніж лекція про легітимність від людини, яка просиділа в своєму кріслі 21 рік", - заявив глава МЗС Андрій Сибіга.

Міністр закордонних справ України Андрій Сибіга назвав абсурдними слова російського глави МЗС Сергія Лаврова щодо нелегітимності президента України Володимира Зеленського.

"Немає нічого більш абсурдного, ніж лекція про легітимність від людини, яка просиділа в своєму кріслі 21 рік, служачи тому, хто править вже більше 25 років. Він не має жодної легітимності, щоб говорити про легітимність", - написав Сибіга на платформі X у понеділок, 25 серпня.

Він додав, що такі необґрунтовані заяви свідчать про те, що Росія відкидає мирні зусилля.

Нагадаємо, 24 серпня Лавров заявив, що Росія визнає Зеленського "де-факто главою" України, і готова з ним зустрітися "в цій якості". Утім, згідно з конституцією України, Зеленський нібито не є легітимним президентом, переконує російський міністр.

21 серпня, коментуючи підготовку зустрічі президента України Володимира Зеленського і глави Кремля Володимира Путіна, Лавров зазначив, що останній "не раз говорив, що готовий зустрітися з Володимиром Зеленським", але робитиме це "за умови, що питання, які потребують розгляду на найвищому рівні, будуть добре опрацьовані, а експерти та міністри підготують рекомендації".

"Коли і якщо справа дійде до підписання майбутніх домовленостей, то буде вирішено питання про легітимність особи, яка підписуватиме ці домовленості з української сторони", - сказав російський міністр.

Москва неодноразово безпідставно закидала Зеленському "нелегітимність", через що той нібито не має права підписувати жодних документів з РФ про мирне врегулювання.

ЗЕЛЕНСЬКИЙ: УРЯД ОНОВИТЬ ПРАВИЛА ПЕРЕТИНУ КОРДОНУ ДЛЯ ЮНАКІВ ДО 22 РОКІВ

Президент України Володимир Зеленський повідомив, що уряд оновить правила перетину кордону для юнаків віком від 18 до 22 років.

Нові правила перетину державного кордону для чоловіків віком 18-22 років уже погоджені з військовим командуванням і найближчим часом мають бути запроваджені, повідомив президент України Володимир Зеленський у вівторок, 26 серпня, після наради з прем'єр-міністром Юлією Свириденко.

"Сьогодні на засіданні уряду буде оновлено правила перетину державного кордону для чоловіків віком від 18 до 22 років. Погодили всі деталі з військовим командуванням, і найближчим часом відповідні можливості мають запрацювати", - написав Зеленський у Telegram.

Нагадаємо, днями Кабінет міністрів України, за ініціативи Свириденко, подав до Верховної Ради законопроєкт No13673, покликаний посилити відповідальність за незаконний перетин державного кордону в умовах воєнного стану.

Наразі такі дії караються лише адміністративними штрафами, які, як наголошувалося у пояснювальній записці до документа, не мають достатнього стримувального ефекту.

РЮТТЕ: РОСІЯ НЕ МАЄ ПРАВА ВЕТО НА РОЗГОРТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВІЙСЬК В УКРАЇНІ

Генсек НАТО Марк Рютте зазначив, що питання можливого розміщення західних військ в Україні не стосується Росії. "Не їм вирішувати", - наголосив він.

Генеральний секретар НАТО Марк Рютте заявив, що Росія не має права вето у питанні можливого розгортання в Україні військ європейських країн, повідомляють агентства AFP і dpa.

"Чому нас цікавить, що Росія думає про війська в Україні? Це суверенна країна. Не їм вирішувати (...) Росія не має до цього жодного стосунку", - сказав Рютте на заході, організованому Міжнародним інститутом стратегічних досліджень (IISS) у Празі у четвер, 4 вересня.

Якщо Україна хоче присутності сил в рамках гарантій безпеки, продовжив він, то це "її справа". "Я думаю, що ми дійсно повинні перестати робити (президента Росії Володимира. - Ред.) Путіна занадто впливовим", - додав Рютте.

Раніше голова Європейської Комісії Урсула фон дер Ляєн (Ursula von der Leyen) повідомила в інтерв'ю Financial Times про існування "чіткої дорожньої карти" щодо можливого розгортання військ європейських країн на території України.

4 вересня представники країн "коаліції охочих" обговорювали гарантії безпеки для України на саміті у Парижі.

Напередодні президент РФ Володимир Путін заявив, що вважає можливим домовитися про прийнятний варіант припинення війни проти України, якщо "здоровий глузд візьме гору". Якщо ж мирної угоди не вдасться досягти з урахуванням російських вимог, Путін пообіцяв "вирішити всі поставлені перед нами завдання збройним шляхом".

Раніше міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров заявив, що для Москви потенційне розміщення військових з країн Європи в Україні буде "абсолютно неприйнятним".

ПРОТЕСТУВАЛЬНИКИ В НЕПАЛІ ПІДПАЛИЛИ БУДІВЛЮ ПАРЛАМЕНТУ

Прем'єр Непалу пішов у відставку на тлі жорстокого придушення антиурядових демонстрацій. Протестувальники прорвалися на територію парламенту і підпалили головну будівлю. Також підпалюють будинки політиків.

У Непалі не вщухають масові акції протесту. У вівторок, 9 вересня, демонстранти увірвалися до будівлі парламенту країни і підпалили її, повідомив AFP речник секретаріату парламенту. Протести у країні тривають навіть після скасування скандальної заборони соцмереж і відставки уряду.

Напередодні на тлі протестів подав у відставку 73-річний прем'єр-

міністр країни Шарма Олі та міністр внутрішніх справ. Але це не заспокоїло демонстрантів. Так, у столиці країни Катманду та інших частинах країни розлючені люди підпалили будинки та офіси кількох міністрів та інших політиків і закидали їх камінням, повідомляють газета The Kathmandu Post та інші місцеві медіа.

Згідно з повідомленнями ЗМІ, об'єктом нападів стали також приватні будинки Шарма Олі та президента Рама Чандра Паудела. Також були підпалені поліцейські відділки. Напади в Катманду відбулися попри комендантську годину в декількох районах міста.

Протести спалахнули в Непалі після того, як уряд гімалайської держави минулого тижня заборонив 26 онлайн-мереж, серед яких Facebook та Instagram. Влада хотіла змусити сервіси зареєструватися і таким чином отримати над ними державний нагляд. Однак цей крок викликав критику і вивів на вулиці країни тисячі людей, переважно молодь.

Населення Непалу становить близько 30 мільйонів жителів. З 1996 по 2006 рік у країні тривала громадянська війна, а в 2008 році була скасована багатовікова монархія.

ПРОТИСТОЯННЯ НАБУ ТА СБУ: ЧЕРЕЗ ЩО КОНФЛІКТУЮТЬ ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ

Антикорупційні органи НАБУ та САП перебувають в явному протистоянні зі Службою безпеки України. Що відомо про цей конфлікт і як його розв'язати?

На початку вересня Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) і Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) оголосили підозру колишньому начальнику департаменту кібербезпеки Служби безпеки України (СБУ) Іллі Вітюку в незаконному збагаченні та неправдивому декларуванні статків. За даними слідства, у грудні 2023 року той придбав квартиру за 21,6 мільйона гривень та оформив її на дружину. При цьому за договором її вартість становить 12,8 мільйона гривень. Вищий антикорупційний суд обрав для підозрюваного запобіжний захід у вигляді застави понад дев'ять мільйонів гривень.

Ще на початку квітня 2024 року журналісти-розслідувачі "Слідство.Інфо" знайшли у дружини Вітюка придбану у грудні 2023 року квартиру преміумкласу на майже 200 квадратних метрів. Ринкова вартість такого житла - понад 20 мільйонів гривень. Після розслідування журналістів голова СБУ Василь Малюк відсторонив Вітюка на час перевірки обставин і послав на передову. Пізніше президент Володимир Зеленський підписав указ про його звільнення з посади начальника Департаменту кібербезпеки СБУ.

Багато хто в Україні сприймає цей інцидент як черговий приклад владного протистояння між антикорупційними органами та СБУ, що триває не перший місяць. У самій СБУ заявили, що сприймають підозру Вітюку як помсту з боку НАБУ та САП за затримання спецслужбою кількох співробітників НАБУ наприкінці липня цього року.

Тоді СБУ провела серію обшуків у детективів НАБУ, висунувши їм звинувачення в державній зраді та пособництві країні-агресору. Спецпризначенці провели орієнтовно 80 обшуків у 19 співробітників Бюро в різних областях України. У відповідь НАБУ та САП заявили, що ці дії є спробою тиску та зриву їхніх розслідувань.

Тоді ж СБУ заарештувала кількох співробітників НАБУ, зокрема детектива Руслана Магамедрасулова. "Як встановило розслідування, фігурант мав контакти з представниками країни-агресора та виступав посередником у продажі партій технічної коноплі свого батька до РФ (республіка Дагестан). Вивчивши матеріали справи і ґрунтовну доказову базу, суд відправив Магамедрасулова під варту до 16 вересня без права на заставу", - заявили тоді у пресслужбі СБУ, відкинувши звинувачення в політично вмотивованих переслідуваннях.

Незадовго до цього інциденту видання "Українська правда" оприлюднило статтю, у якій ішлося про те, що Магамедрасулов нібито вів стеження за Тімуром Міндічем, співвласником студії "Квартал-95", якого видання називає "одним із найближчих друзів" президента Володимира Зеленського.

Кінця протистоянню СБУ та антикорупційних органів поки що не видно. Після останнього інциденту із Іллею Вітюком директор НАБУ Семен Кривонос звинуватив СБУ в тому, що вона, мовляв, готує нову хвилю підозр співробітникам антикорупційних органів. В СБУ на це звинувачення поки ніяк не відповіли.

Загострення конфлікту між НАБУ та СБУ є спробою знищити незалежність антикорупційних органів, вважає заступниця виконавчого директора Центру протидії корупції Олена Щербан. Вона називає липневі обшуки у детективів НАБУ незаконною та спланованою операцією задля ухвалення законів, які обмежували незалежність антикорупційних органів. "Це не історія про війну правоохоронців, це історія про те, як СБУ діє в політичних інтересах через ті кримінальні провадження та справи, які НАБУ розслідує", - сказала Щербан в розмові з DW.

У липні Верховна Рада підтримала запропоновані президентом зміни

до законодавства, що де-факто підпорядковували НАБУ та САП генеральному прокурору. Після гучних вуличних протестів у Києві та інших містах України, а також різкої критики з боку західних партнерів парламент скасував внесені правки.

На думку Олени Щербан, тиск на антикорупційні органи з боку СБУ пов'язаний із розслідуваннями НАБУ, що стосуються високопосадовців, зокрема справи віцепрем'єра Олексія Чернишова, якому вже повідомлено про підозру в корупції. Серед інших причин тиску СБУ на НАБУ та САП Щербан називає вже згадану історію про стеження за Тімуром Міндічем.

"СБУ продовжує дискредитаційну кампанію проти НАБУ. Якщо подивитися на підозри, які висуваються, вони не ґрунтуються на реальних провадженнях, а є суцільною провокацією. Під час обшуків у детективів забрали техніку, і зараз СБУ, ймовірно, вивчає її вміст, щоб фабрикувати нові справи", - вважає активістка.

Натомість політолог, співзасновник Національної платформи стійкості та згуртованості Олег Саакян вважає, що загострення протистояння між НАБУ та СБУ є не просто конфліктом, а наслідком глибоких системних проблем. За його словами, це є "інституційно закладеною міною", яка лише спрацювала під тиском обставин. В коментарі DW він зауважив, що цей конфлікт пов'язаний з інституційними пробілами в антикорупційній інфраструктурі, що дозволяють правоохоронним органам вступати у клінч, коли їм потрібно продемонструвати свою ефективність. "Ми бачимо міжсилову боротьбу - як зведення персональних рахунків і як демонстрацію власної ефективності однією та іншою структурою", - зазначив експерт.

За його словами, головними інституційними проблеми є те, що СБУ досі контролює економічний кластер та інші сфери, які є полем для корупції та мали би входити до компетенції НАБУ. Натомість антикорупційні органи, зокрема НАБУ, не мають ефективних механізмів контролю за своєю діяльністю з боку суспільства чи парламенту та є непідзвітними. "В нас є інституційно закладений конфлікт між двома інституціями, які однаково є важливими і потрібними для України, але закладені нормативні інституційні підвалини створюють точку конфлікту, з якої немає хорошого виходу. В системі відсутній арбітр, який міг би вирішити суперечності", - підкреслив Олег Саакян.

Він вважає, що необхідно створити механізми додаткового цивільного контролю за антикорупційними органами та провести реальну реформу СБУ, позбавивши її функції, які не характерні для розвідувальної та контррозвідувальної діяльності і провокують корупційні ризики.

ЕКСПРЕЗИДЕНТА БРАЗИЛІЇ ЗАСУДИЛИ ДО 27 РОКІВ УВ'ЯЗНЕННЯ ЗА СПРОБУ ПЕРЕВОРОТУ

Експрезидента Бразилії Жаіра Болсонару визнали винним у спробі держперевороту та засудили до 27 років та 3 місяців ув'язнення.

Верховний суд Бразилії у п'ятницю, 12 вересня, визнав колишнього президента країни Жаіра Болсонару винним у спробі державного перевороту і засудив його до 27 років і 3 місяців ув'язнення.

Троє з п'яти суддів проголосували за визнання 70-річного Болсонару винним в участі у збройній злочинній організації, спробі насильницького повалення демократії, організації державного перевороту та завданні шкоди державній власності та культурним цінностям. Один суддя виправдав експрезидента, ще один не проголосував.

Як зазначає Reuters, єдиний суддівський голос проти може відкрити шлях до оскарження рішення та потенційного винесення остаточного вироку ближче до президентських виборів 2026 року. Адвокати Болсонару уже заявили, що оскаржуватимуть вердикт суду і назвали процес над їхнім підзахисним є "політичним".

Болсонару особисто не був присутнім під час оголошення вироку судом.

Нагадаємо, прихильники Болсонару 8 січня 2023 року штурмували Конгрес, Верховний суд та президентський палац у місті Бразилія невдовзі після вступу на посаду нового президента Лули да

© Sergio Lima/AFP

Сілви. Обвинувачення стверджувало, що Болсонару брав участь у розробці планів держперевороту, згідно з якими передбачалося отруїти Лулу, убити віцепрезидента Жералду Алкміна та верховного суддю Олександра де Мораєса. Болсонару відкидає всі звинувачення і стверджує, що нічого не знав про підготовку держперевороту.

У липні на Болсонару одягли електронний браслет, зобов'язали вночі перебувати вдома та заборонили користуватися соцмережами. На початку серпня експрезидента був відправлений під домашній арешт за виступ перед прихильниками по інтернет-зв'язку.

ВІЙСЬКОВИЙ ОМБУДСМАН В УКРАЇНІ - НОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ЧИ "РУЧНИЙ" ОРГАН ПРЕЗИДЕНТА?

В Україні незабаром має повноцінно запрацювати інститут військового омбудсмана. ВР підтримала президентський законопроєкт. Одні називають це рішення історичним, інші його критикують і вказують на суттєві недоліки.

Ухвалений Верховною Радою у середу, 17 вересня, закон передбачає створення інституції військового омбудсмана, який контролюватиме дотримання прав військовослужбовців. Після того, як президент підпише документ і закон набуде чинності, військовий омбудсман отримає повноваження опрацьовувати скарги військовослужбовців і проводити перевірки у військових частинах та органах військового управління.

"Створюємо нову сильну інституцію для захисту прав українських військовослужбовців. Це ще один крок в реалізації нашого спільного ключового пріоритету - забезпечення усіх потреб українського воїна. Це крок до справедливості, до посилення нашої армії, до кращої обороноздатності держави", - написав у Telegram міністр оборони Денис Шмигаль.

У пояснювальній записці до законопроєкту зазначено, що військового омбудсмана призначатиме президент на п'ять років, але одна й та сама людина не зможе залишатися на цій посаді більше ніж два строки поспіль. На посаду військового омбудсмана не може бути призначена особа, яка серед іншого має статус військовослужбовця, є членом політичної партії, має громадянство або підданство іншої держави, має заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини. Кандидати на цю посаду мають пройти перевірку відповідно до закону про запобігання корупції та подати декларацію про доходи.

Звільнити військового омбудсмана можливо в разі: прийняття відповідного рішення президентом, закінчення строку його повноважень, подання омбудсманом президенту письмової заяви про припинення повноважень за власним бажанням, призначення чи обрання на іншу посаду за його згодою, набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього, початку розслідування провадження про корупційні діяння чи вступу до політичної партії.

"Я щиро дякую парламентарям, які попри сотні правок і десятки годин дискусій змогли дійти згоди й почули аргументи на користь запровадження цієї вкрай важливої інституції", - написала в Facebook уповноважена президента з питань захисту прав військовослужбовців Ольга Решетилова. Саме для підготовки цього закону й була створена посада уповноваженого президента з питань захисту прав військовослужбовців.

Решетилова пояснює, що це різні інституції та не знає, чи призначить президент її військовим омбудсманом. "Моя діяльність на перехідний період до створення Офісу військового омбудсмана буде продовжуватися. Попереду ще багато роботи. Спершу має бути рішення президента про створення Офісу військового омбудсмана, тоді рішення про затвердження його положень. Далі буде указ президента про призначення омбудсмана і його заступників", - цитує Решетилову "Українська правда".

Самі військові вітають створення нової інституції з захисту прав військовослужбовців. "Як військовий - я радію. Як за себе, так і за побратимів. Це історично, що в Україні військовий омбудсман тепер вводиться на рівні інституції. Інституція - це про системність і про стійкість. Цього нам поки що бракує у правозахисті військових. Але ми йдемо до мети, хоч і не так швидко, як того вимагає ситуація", - написав у Facebook військовослужбовець ЗСУ, адвокат Масі Найєм.

Однак уже лунає й багато критики щодо того, як в Україні створюється інститут військового омбудсмана. Ще перед голосуванням за законопроєкт голова опозиційної партії "Європейська солідарність" Петро Порошенко у своєму виступі зазначив, що ця інституція має бути незалежною від президентської вертикалі, інакше вона буде неефективною.

"Знайдіть мені в статті 19 Конституції, яка визначає функціонування органів державної влади, право президента призначати уповноваженого з прав військовослужбовців. Найдіть мені в 106 статті Конституції право президента призначати уповноваженого з прав військовослужбовців. Їх там немає. А це означає, що орган буде неконституційним, а омбудсман

військовий буде на гачку в тих, хто його призначає", - застеріг Порошенко.

Такої ж думки і його однопартієць, депутат Олексій Гончаренко: "Права військових найбільше порушує саме Президент. Терміни служби, демобілізація. І ще цілий список. Це обіцяли, але не зробили досі. А тепер виходить, що призначений ним омбудсман має з ним самим і боротися", - написав Гончаренко у Telegram.

Хоча ухвалення закону про військового омбудсмана позиціонується як важливий крок на шляху до посилення прав військових, правозахисник Володимир Яворський із Центру громадянських свобод також бачить у ньому низку ризиків та недоліків, що можуть нівелювати його ефективність. За його словами, новий інститут, попри свою назву, не відповідає міжнародним стандартам омбудсмана, що ставить під сумнів його незалежність та реальні повноваження.

Володимир Яворський вважає, що ключовим ризиком є залежність військового омбудсмана від політичного контексту, а саме - від Офісу президента. На відміну від класичного омбудсмана, який підзвітний парламенту, новий інститут буде підконтрольний президентській вертикалі.

"Насправді, це не є омбудсманом, тому що омбудсман за міжнародними стандартами - це парламентський контроль за правами людини. А в нашій ситуації мова йде про президентський контроль. Ця посада є справді абсолютно залежною від політичного контексту", - зауважив Яворський в коментарі DW.

За словами правозахисника, новий омбудсман не матиме повноважень ухвалювати обов'язкові до виконання рішення для міністерства оборони чи армії. Його ефективність залежатиме від трьох основних факторів: політична воля Офісу президента, готовність міністерства оборони та ЗСУ виконувати його рекомендації та особистість самої людини на посаді.

"Якщо ця людина зможе переконувати міністерство оборони та Офіс президента робити зміни, то це буде позитивно. А якщо ні, то тоді й ні, тому що в неї фактично немає повноважень щось суттєвого робити", - підсумував Яворський.

У МОЛДОВІ ЗАТРИМАЛИ ДЕСЯТКИ ЛЮДЕЙ ЗА ВТРУЧАННЯ У ВИБОРИ

74 людей затримали за підготовку під керівництвом російських спецслужб провокацій напередодні виборів. Президентка Майя Санду заявила, що Кремль вкладає сотні мільйонів євро в купівлю голосів.

У Молдові в результаті обшуків затримали 74 людей на строк до 72 годин. Про це оголосили на брифінгу 22 вересня керівник прокуратури з боротьби з корупцією Віктор Фуртуне, глава поліції Віорел Чернеуцану і начальник Служби інформації та безпеки Олександр Мустяце.

Усіх затриманих підозрюють в тому, що вони пройшли підготовку в Сербії під керівництвом представників російських спецслужб для провокування масових заворушень і насильства. Йдеться про спроби дестабілізації напередодні парламентських виборів 28 вересня, повідомило агентство IPN.

За словами Фуртуне, загалом у справі фігурують 111 осіб, частина з яких систематично виїжджала до Сербії, де проходила спеціальну підготовку. Учасники отримували по 400 євро і навчалися тактиці руйнування поліцейських кордонів, методам опору, використанню гумових кийків, а також технікам поводження з вогнепальною зброєю.

"Кремль вкладає сотні мільйонів євро, щоб купити сотні тисяч голосів на обох берегах річки Дністер і за кордоном, - заявила президентка Молдови Майя Санду у відеозверненні. - Людей щодня отруюють брехнею. Сотні з них отримують гроші, щоб провокувати заворушення, насильство і сіяти страх".

Як зазначає агентство Bloomberg, Росія ще навесні розробила план втручання у вибори в Молдові, його кінцева мета - усунення від влади Санду та зрив зусиль її уряду в рамках курсу на членство в Європейському Союзі.

Раніше того ж дня поліція Молдови провела 250 обшуків у справі про спроби РФ втрутитися у вибори, які Санду назвала "найзначнішими" в історії країни.

Описана в документах схема вербування молдавських виборців за кордоном передбачала оплату їх-

нього проїзду до виборчих дільниць в ЄС та інших країнах і голосування за потрібних Росії кандидатів. У рамках кампанії з дезінформації Росія мала намір створювати контент румунською та російською мовами зі звинуваченнями на адресу Санду і твердженнями про вплив на неї з-за кордону, вказує Bloomberg.

Парламентські вибори в Молдові відбудуться 28 вересня. За даними опитувань, проєвропейська партія "Дія і солідарність", яка править у країні, може втратити парламентську більшість. Вирішальну роль у результаті президентських виборів у Молдові в 2024 році зіграли голоси громадян, які проживають за кордоном.

МЕРЦ У БУНДЕСТАЗІ: РЕФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ Є НЕОБХІДНОЮ

У німецькому Бундестазі відбулися дебати, присвячені бюджету ФРН на 2026 рік та реформам, які запропонувала правляча коаліція.

Канцлер Німеччини Фрідріх Мерц (Friedrich Merz) під час загальних дебатів у Бундестазі в середу, 24 вересня, відкинув закиди у тому, що його уряд має намір "зруйнувати або ліквідувати соціальну державу", і наголосив, що мета реформ полягає у "збереженні соціальної держави в тому вигляді, якого ми справді потребуємо".

"Ми повинні чітко розуміти, що як країна ми переживаємо один із найскладніших етапів у нашій сучасній історії", - заявив Мерц на початку своєї промови. За словами канцлера, профспілки, об'єднання роботодавців та представники промисловості, з якими він спілкувався останніми днями, "глибоко стурбовані майбутніми перспективами своїх компаній" та своїми робочими місцями.

Для вирішення цих проблем уряд Мерца має намір сконцентруватися на кількох "ключових питаннях": реформах податкової політики та системи соціального забезпечення, нових інвестиціях, скороченні державного регулювання та зниженні цін на енергоносії. "Ми, як країна, домагаємося реального прогресу у вирішенні цих питань, які відповідають демократичному суспільству", - прокоментував Мерц обговорення останніх тижнів, наголосивши на "неминучості реформ".

"Щоб наша економіка знову процвітала, нам доведеться зробити чимало", - продовжив Мерц і вказав, що в цій ситуації реформа соціальної держави "необхідна". "Ті ж, хто відмовляється від цих реформ, насправді підривають основи нашої соціальної політики та нашої соціальної держави", - переконаний Мерц.

"Тільки в економіці, орієнтованій на зростання, можна отримати кошти, які нам потрібні для фінансування інфраструктури, прояву солідарності та забезпечення соціальної безпеки у довгостроковій перспективі", - сказав канцлер ФРН.

Водночас Мерц наголосив на готовності до політичних компромісів з іншими партіями. "Жодна фракція не отримала абсолютної більшості на останніх виборах до Бундестагу. Жодна з програм, представлених у лютому цього року на виборах, не була підтримана абсолютною більшістю", - нагадав канцлер.

За його словами, у цій ситуації він бачить своїм завданням "розробку спільної політики на основі різних політичних візій в рамках спільного уряду". "Це найважливіша мета мого кабінету міністрів: не конфронтація, не глибоке розколювання нашого суспільства, а пошук шляхів, як ми можемо приймати демократичні рішення в центрі суспільства, без перетворення цього на ненависть та хейтспіч у наших парламентах та у публічному просторі", - закликав Мерц.

"НЕПРЯМІ" ВИБОРИ: СИРІЯ ВПЕРШЕ ПІСЛЯ ПОВАЛЕННЯ АСАДА ОБЕРЕ ПАРЛАМЕНТ

Після десятиліть диктатури і громадянської війни в Сирії 5 жовтня відбудуться перші вибори. Однак більшість сирійців не зможе проголосувати безпосередньо. Не буде конкуренції між партіями та передвиборчої боротьби.

Після понад чотирьох десятиліть диктатури і десятиліття жорстокої громадянської війни 5 жовтня Сирія проведе свої перші вибори. Вже зараз стає очевидним, що процес обрання нового сирійського парламенту не є простим і приховує в собі численні суперечності - насамперед з огляду на те, що ці вибори не будуть нормальним демократичним волевиявленням народу.

Не всі сирійці матимуть право взяти участь у цих виборах, також не буде жодних політичних партій чи виборчих плакатів. Замість прямого голосування безпосередньо виборцями, голоси віддаватимуться колегіями виборців. Саме тому перші вибори в країні з часу падіння диктатури Башара Асада називають "непрямими".

У перехідному уряді Сирії наприкінці червня пояснили неможливість проведення виборів у традиційному форматі тим, що мільйони сирійців досі є внутрішньо переміщеними особами або біженцями за кордоном, а також браком

офіційних документів та нестабільністю правової структури.

З цієї причини процес обрання нової Народної ради Сирії відбуватиметься у кілька етапів. У червні сирійський перехідний уряд безпосередньо призначив Верховний комітет з виборів у складі одинадцяти членів, який має здійснювати нагляд за виборчим процесом.

Верховний комітет, у свою чергу, організував так звані виборчі підкомітети у 62 виборчих округах Сирії, які було створено відповідно до чисельності населення. У кожному окрузі буде призначено від 30 до 50 осіб, які сформують "колегії виборців", завданням яких і буде обрання членів парламенту.

При призначенні цих осіб підкомітети мають враховувати різні характеристики, включаючи кваліфікацію кандидатів, наприклад, університетські ступені та професії, "соціальний вплив" - тобто це мають бути люди, які є активними та відомими у своїх громадах. Також має бути враховано такий фактор як різноманітність - зокрема, до колегій мають включити переміщених осіб, людей з інвалідністю та колишніх ув'язнених, а 20 відсотків членів виборчих колегій повинні становити жінки.

Очікується, що після відбору вся колегія виборців по всій Сирії складатиметься з шести-семи тисяч осіб. Нарешті, в день виборів колегія виборців обиратиме зі свого складу 121 члена нового сирійського парламенту із загальної чисельності у 210 місць.

Виборчий процес у Сирії нещодавно вже відкладали. Чиновники пояснили це тим, що занадто багато кандидатів захотіли стати членами колегії виборців.

Спочатку передбачалося, що колегії виборців оберуть 140 депутатів. Однак потім голосування було відкладено в кількох частинах Сирії, а саме в регіоні Ес-Сувейда, де домінує сирійська друзька меншина, і в регіонах Ракка і Хасака, які контролюються сирійською курдською меншиною. Як наслідок, близько 19 парламентських мандатів поки що залишаться вакантними.

Згідно з позицією сирійського перехідного уряду, вибори в цих районах відклали нібито з міркувань безпеки. Адже в останні місяці в цих районах відбуваються міжобщинні та міжконфесійні сутички, внаслідок яких загинули тисячі людей. Насправді, однак, вибори були відкладені передусім тому, що сирійський уряд не контролює ці райони - вони перебувають під контролем друзів і курдів.

Після завершення виборчого процесу в новому парламенті буде призначено 70 депутатів - і це зробить безпосередньо тимчасовий президент країни Ахмед аш-Шараа, лідер ісламістського сунітського угруповання "Хаят Тахрір аш-Шам", бойовики якого в грудні минулого року повалили режим тодішнього диктатора Башара Асада.

Попри всю критику щодо недотримання демократичних стандартів, цей виборчий процес має і позитивні аспекти, написав на початку вересня Хаїд Хаїд, експерт з Сирії базованого в Парижі аналітичного центру Arab Reform Initiative. "На папері виборчий процес приносить скромні, але значні поліпшення", - зазначив він. За його словами, це пов'язано з тим, що зараз існує "кілька етапів консультацій, механізми призначення і заходи для збільшення участі жінок". Окрім того, для моніторингу процесу були запрошені міжнародні спостерігачі. Однак виборчий процес також є вразливим до можливих маніпуляцій, попереджає Хаїд.

Повідомлення ЗМІ з самої країни вказують на те, що багато сирійців, очевидно, також вважають, що прямі вибори наразі є неможливими. Опитування, проведене з середини липня до середини серпня "Арабським центром досліджень і політики", що базується в Катарі, показало, що 57 відсотків з майже 4000 опитаних сирійців позитивно оцінили політичну ситуацію в країні.

Однак інші сирійці налаштовані набагато критичніше, описуючи жорстко керований виборчий процес як "фарс" й спробу легітимізувати перехідний уряд без реального прагнення до справжнього консенсусу чи демократії.

Одними з найголосніших критиків цих виборів є представники сирійських меншин. Протягом останніх тижнів представники різних меншин публікували листи і заяви, в яких критикували процес і називали його нелегітимним. На початку цього тижня 14 різних груп сирійського громадянського суспільства також опублікували документ, в якому рекомендували внести зміни до виборчого процесу. На їхнє переконання, президент Аш-Шараа просто має занадто великий контроль над виборчим процесом і Народною радою, яка буде сформована в результаті виборів.

Наприклад, згідно з перехідною конституцією Сирії, президентські укази можуть бути скасовані парламентом лише більшістю у дві третини голосів. Ось чому 70 депутатів, яких безпосередньо призначить аш-Шараа, мають таке велике значення. Зрештою, якщо вони представлятимуть лише його інтереси - що не можна виключати, враховуючи, що саме він їх призначить - то в парламенті буде дуже важко коли-небудь досягти більшості у дві третини голосів проти волі президента.

Але загалом значення самого факту обрання нового парламенту важко переоцінити. Його основним завданням буде перегляд низки старих законів, ухвалення нових законів для відкриття країни

для зовнішнього світу, розробка нової конституції і, нарешті, підготовка до прямих парламентських виборів, які мають відбутися протягом наступних трьох-п'яти років.

ЕКСДЕПУТАТ ЄВРОПАРЛАМЕНТУ ВИЗНАВ ОТРИМАННЯ ХАБАРІВ В ІНТЕРЕСАХ РФ

Британський політик Нейтан Гілл визнав у суді, що отримував хабарі за лобіювання політичних інтересів Росії в Європейському парламенті. Вирок йому оголосять у листопаді.

Колишній член Європейського парламенту та екслідер правопопулістської партії Reform UK в Уельсі Нейтан Гілл визнав себе винним в отриманні хабарів за лобіювання політичних інтересів Росії у Європі, повідомляє агенція Reuters.

52-річний Гілл у залі суду Олд-Бейлі в Лондоні в п'ятницю, 26 вересня, визнав себе винним за вісьмома пунктами звинувачення у хабарництві, які стосувалися отриманих ним коштів у період з січня 2018 до липня 2019 року. Політик погодився прийняти гроші, "що становило неналежне виконання обов'язків... на виборній посаді".

Як заявила суддя Боббі Чіма-Ґрабб, Гілл визнав, що йому платили за те, щоб він ставив запитання та робив заяви в Європарламенті "на підтримку проросійських сторін" у контексті війни в Україні. За словами прокурора Марка Гейвуда, Гілл, зокрема, за гроші піднімав у ЄП потрібні його зв'язковим питання та організовував заходи в їхніх інтересах.

Політик покинув Європарламент у 2020 році, оскільки Великобританія вийшла з ЄС. Звинувачення проти нього були висунуті в 2021 році, коли у месенджері WhatsApp на його телефоні були знайдені компрометуючі повідомлення.

Гілл був звільнений під заставу із зали суду до винесення вироку у листопаді. Суддя при цьому зазначила, що йому загрожує "тривалий термін позбавлення волі".

Британське слідство встановило, що гроші ексголова партії Reform UK в Уельсі отримував від колишнього депутата Верховної Ради України від партії "Опозиційна платформа - За життя" Олега Волошина.

Під час своєї політичної діяльності Волошин поширював проросійські наративи - зокрема, він виправдовував утворення самопроголошених так званих "ДНР" і "ЛНР". На тлі можливих зв'язків політика з РФ з метою дестабілізації України у 2022 році він був внесений до санкційних списків США.

У 2023 році в Україні Волошина звинуватили в держзраді, однак на той час політик вже перебував за кордоном: за даними Служби безпеки України, він виїхав незадовго до початку повномасштабного вторгнення РФ. Український проєкт "Стопкор" пише, що Волошин із сім'єю оселився в Білорусі.

З Волошиним також пов'язують Максиміліана Кра (Maximilian Krah) із правопопулістської партії "Альтернатива для Німеччини" (АдН). У грудні 2023 року німецького політика допитували представники ФБР щодо можливого отримання "сумнівних платежів із наближених до Кремля джерел".

За даними Der Spiegel, у руках американських спецслужб опинилося листування Волошина з Кра, у якому проросійський політик обговорює з німецьким правим популістом "компенсації" за певні "технічні завдання". Крім того, ім'я Кра згадувалося під час скандалу навколо онлайн-платформи Voice of Europe, яку чеська влада пов'язує з Москвою.

У вересні Бундестаг позбавив Кра імунітету через розслідування за підозрою в корупції та відмиванні грошей через китайські фонди. Політик звинувачення у зв'язках із РФ заперечує.

КАНЦЛЕР НІМЕЧЧИНИ: МИ БІЛЬШЕ НЕ ЖИВЕМО В МИРНИЙ ЧАС

Фрідріх Мерц зауважив, що диверсії, кібератаки та шпигунство стали частиною повсякденності.

Німецький канцлер Фрідріх Мерц (Friedrich Merz) заявив, що ситуацію в країні більше не можна описувати як мирний час.

"Ми не перебуваємо у стані війни, але і в мирі вже не живемо", - сказав він, виступаючи на саміті Schwarz Ecosystem у Берліні 26 вересня.

За словами Мерца, загрози реальні. "Польоти дронів, шпигунство, вбивство в Тіргартені (колишнього чеченського польового командира Зелімхана Хангошвілі. - Ред.), масштабні загрози політикам і громадським діячам не тільки в Німеччині, але і в багатьох країнах Європи", - зазначив він. Також він звернув увагу на спроби паралізувати роботу датацентрів. "Диверсії відбуваються щодня", - додав Мерц.

Особливу увагу канцлер приділив кібератакам. "Я підозрюю, що кожна друга людина в цій залі хоча би раз стикалася з атакою на свої мережі та інфраструктуру", - зазначив він.

В останні тижні польоти дронів призвели до збоїв у роботі аеропортів Данії та Норвегії. Місцева

влада назвала ці інциденти "гібридною атакою", і не виключила причетність Росії. Сама РФ звинувачення відкидає.

ВИГРАЛИ БИТВУ ЗА ДЕМОКРАТІЮ: ЯК У ЄС ВІДРЕАГУВАЛИ НА ВИБОРИ У МОЛДОВІ

Перемозі проєвропейських сил на парламентських виборах у Молдові зраділи у Євросоюзі. Експерти вважають, що привід для радості є, бо цього разу Молдова виграла у Росії "битву за демократію".

Після оприлюднення результатів парламентських виборів у Молдові, на яких перемогу здобула правляча проєвропейська партія "Дія та солідарність" (PAS), європейські політики не намагалися приховати радощів. Адже до останнього моменту в Євросоюзі серйозно побоювалися, що гібридне втручання Росії у вибори в Молдові істотно вплине на результати голосування й країна зійде зі, свого європейського шляху.

Але, на думку голови Європейської Ради Антоніу Кошти, незважаючи на "тиск і втручання Росії", молдовський народ "вибрав демократію, реформи та європейське майбутнє". "Молдово, ти зробила це знову. Жодні спроби посіяти страх або розбрат не можуть зламати твою рішучість. Ти зробила чіткий вибір: Європа. Демократія. Свобода. Наші двері відчинені. І ми підтримуватимемо тебе на кожному кроці. Майбутнє належить тобі", - написала у соцмережі X також голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляйєн (Ursula von der Leyen).

Лідери країн, що входять до так званого "Веймарського трикутника": канцлер Німеччини Фрідріх Мерц (Friedrich Merz), президент Франції Емманюель Макрон і прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск спільно привітали Молдову з результатами виборів. Вони висловили повагу до народу та влади Молдови за "мирне проведення виборів", зазначивши, що Кремль намагався "підірвати демократичні інститути в країні" й перешкоджати їй на шляху вступу до ЄС.

Мерц, Макон і Туск також запевнили, що "сповнені рішучості продовжувати підтримку демократичного розвитку, реформ та економічного зростання Молдови" на її шляху до євроінтеграції.

Нинішні вибори у Молдові - треті за останній рік. У жовтні 2024 року в країні одночасно пройшли референдум про вступ до ЄС та президентські вибори. Але парламентські вибори, що відбулися 28 вересня, стали у певному сенсі вирішальними. Тому що "ставки були дуже високі" - для Росії ці вибори були "одним із останніх шансів зберегти контроль над молдовською демократією", вважає наукова співробітниця Німецького товариства зовнішньої політики (DGAP) Анастасія Почумбан.

За її словами, Москва була зацікавлена в тому, щоб у Молдові діяло "правильне" керівництво та функціонувала "клептократична чи корумпована система", тому РФ "вступила у справжню гібридну війну" з Кишиневом. Не останнім аргументом для Москви було й те, що вона вважає Молдову "ключовою країною для впливу на Україну". "Якщо говорити про втручання у вибори у Молдові, то російська сторона вклала в них багато грошей за всіма можливими напрямками: ми бачили атаки на інститути влади, дезінформацію, діпфейки, втручання церкви, а також економічний тиск та енергетичний шантаж", - зазначила Почумбан.

Але, водночас, демократичні сили Молдови, у тому числі партія "Дія та солідарність", "отримували значну підтримку Європи, що було видно за візитами як керівництва ЄС, так і політиків із країн-членів Євросоюзу", каже експертка.

Головним здобутком виборів стане те, що в Молдові, "радше за все, буде уряд, який підтримуватиме європейську інтеграцію країни, оскільки правляча партія PAS зуміла забезпечити просту більшість у парламенті", зазначає Ондржей Дітріх, старший аналітик з питань Росії та Східного партнерства Інституту Європейського Союзу з питань безпеки (EUISS).

Аналітик нагадує, що минулого тижня Молдова, яка як країна-кандидат розпочала переговори про вступ до ЄС, завершила процес скринінгу - оцінки молдавського законодавства на відповідність законам Євросоюзу. І це дозволяє їй, як і Україні, відкрити перший переговорний кластер. Але оскільки в Брюсселі розглядають пакетний підхід у переговорах із Києвом та Кишиневом щодо вступу до ЄС, то Молдова "стала заручницею" вето, яким Угорщина блокує євроінтеграцію України. "Проте у нас є уряд, який підтримує європейський шлях і намагається проводити реформи. Отже, євроінтеграція країни продовжуватиметься", - наголосив Дітріх.

Результати парламентських виборів у Молдові - це не лише перемога проєвропейських сил країни, а й перемога для Європейського Союзу, зазначає наукова співробітниця з питань зовнішньої політики, безпеки та оборони брюссельського Центру європейських досліджень імені Вілфріда Мартенса Іонела Марія Чіолан. Вона зазначає, що Молдова була "за крок від "грузинського сценарію", коли парламентські вибори могли призвести до формування проросійської більшості та заморожування європейської інтеграції країни".

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

УКРАЇНСЬКОГО ЧАСОПИСУ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Антоні АБАТ Нінет, Данія
Професор, Університет Копенгагену, Центр порівняльних і Європейських досліджень

Барон Андре АЛЕН, Бельгія
Почесний професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду Бельгії, почесний Президент Конституційного Суду Бельгії, почесний професор конституційного права університеті KU Leuven, почесний секретар Ради Міністрів Бельгії, суддя ad hoc ЄСПЛ

Юрій БАРАБАШ, Україна
Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія"

Олена БОРИСЛАВСЬКА, Україна
Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Любомир БОРИСЛАВСЬКИЙ, Україна
Доцент, кандидат юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, член Конституційної Комісії

Мілош ВЕК, Австрія
Професор історії європейського та конституційного права у Віденському університеті. Постійний науковий співробітник IWM

Оксана ГРИЩУК, Україна
Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка, суддя Конституційного Суду України

Петер Міхаель ГУБЕР, Німеччина
Професор, доктор юридичних наук, суддя Федерального Конституційного Суду

Мирослав ҐРАНАТ, Польща
професор, Університет кардинала Штефана Вишинського, Варшава, суддя Конституційного трибуналу Республіки Польща у відставці

Дейнюс ЖАЛІМАС, Литва
Професор, Інститут міжнародного та європейського права, Вільнюський університет, суддя Конституційного Суду Литви, голова Конституційного Суду Литви

Ґілберт Пол КАРРАСКО, США
Професор, Університет Вілламет (Willamette University, Сейлем, штат Орегон)

Віктор КОЛІСНИК, Україна
Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України, НУ "Харківська юридична академія", суддя Конституційного Суду України

Анжеліка КРУСЯН, Україна
Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Кшиштоф ЕКХАРДТ, Польща
Професор, доктор наук, Декан Іногороднього юридичного Факультету і Адміністрації у Жешуві, Вища школа права і адміністрації

Микола МЕЛЬНИК, Україна
Професор, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Наталія МІШИНА, Україна
Професор, доктор юридичних наук, Національний Університет "Одеська юридична академія"

Екхарт ПАХЕ, Німеччина
Професор, Вюрцбурзький університет Юліуса Максиміліана

Сергій РІЗНИК, Україна
Професор, доктор юридичних наук, Львівський національний університет імені Івана Франка

Мацей СЕРОВАНЄЦ, Польща
Доктор габілітований, професор УМК Кафедра конституційного права Факультет права і адміністрації Університет Миколая Коперніка в Торуні

Ігор СЛІДЕНКО, Україна
Доцент, доктор юридичних наук, суддя Конституційного Суду України

Ольга СОВГИРЯ, Україна
Професор, доктор юридичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, суддя Конституційного Суду України

Петро СТЕЦЮК, Україна
Доцент, кандидат юридичних наук, доктор права, Київський національний університет імені Т. Шевченка

Іван ХАЛЯЖ, Угорщина
Професор, доктор юридичних наук, голова Інституту конституційного права

Станіслав ШЕВЧУК, Україна
Професор, доктор юридичних наук, член-кореспондент Національної Академії правових наук України

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ 22166-12066Р від 07.06.2016

Часопис включено до переліку наукових фахових видань України

ISSN 2519-2590

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

UKRAINIAN JOURNAL OF CONSTITUTIONAL LAW

НАУКОВО-ЮРИДИЧНЕ ВИДАННЯ

Журнал, щоквартальник

***Мета і тематика**. Український часопис конституційного права має на меті створення платформи для фахового обговорення сучасних проблем конституціоналізму та поширення якісного контенту з цієї проблематики, передусім для українського читача.*

ЗАСНОВНИКИ:
Львівський національний університет
імені Івана Франка (Код ЄДРПОУ 02070987)
79000, Україна, м. Львів, вул. Університетська, 1

Громадська організація
«Центр конституційних ініціатив» (Код ЄДРПОУ 38763646)

ТОВ «Редакція журналу «Український часопис
конституційного права» (Код ЄДРПОУ 40252310)

Журнали українською та англійською мовами
доступні на сайті www.constjournal.com
або за зверненням на адресу:
editor@constjournal.com

ВИДАВЕЦЬ:
Редакція журналу «Український часопис
конституційного права»

Головні редактори: Олена Бориславська, Сергій Різник
Редактор електронної версії журналу: Євген Пілат
Випусковий редактор: Вікторія Дубас
Відповідальний секретар: Христина Слюсарчук
Асистент редактора: Ярина Нечипорук
Літературний редактор: Оксана Карнієнко
Перекладач: Христина Стягар

Місцезнаходження редакції:
79018, Львівська обл., м. Львів,
вул. Стороженка, буд. 12, кв. 501

e-mail: editor@constjournal.com www.constjournal.com

Підписано до друку 30.09.2025 р. Тираж 100 прим.
Друк: ТзОВ «Український часопис конституційного права»
Формат видання: 84×108/16